

TAMPEREEN YLIOPISTO

Sami Kaisko (Koskinen)

TEHTAANMESTAREISTA KULKUKAUPPIAISIIIN

TAMPEREEN ULKOMAALAINEN VÄESTÖ JA SEN VAIKUTUS
KAUPUNGISSA 1800-LUVUN JÄLKIMMÄISELLÄ PUOLISKOLLA

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

KAISKO (KOSKINEN) SAMI: Tehtaanmestareista kulkukauppiaisiin. Tampereen ulkomaalainen väestö ja sen vaikutus kaupungissa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

Pro gradu –tutkielma, 121 s., 23 liites.

Suomen historia

Marraskuu 2012

Pro gradu – tutkielmani käsittelee Tampereella 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla asunutta ja toiminutta ulkomaalaisväestöä mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Aihe on ajankohtainen ja mielenkiintoinen, koska erilaisista kansallisuuksista koostuvan väestön määrä on 2000-luvun alun Tampereella jatkuvassa kasvussa. Tämän vuoksi tuonkin tutkimuksessani esiin eroja ja samankaltaisuuksia koskien Tampereen ulkomaalaisia yli sata vuotta sitten.

Tutkin työssäni ulkomaalaisten vaikutusta kaupungissa. Aihetta syvennetään myös muutamien henkilöiden lähemmällä tarkastelulla yksityiskohtaisten kertomusten avulla. Samalla selvitän suuntaa-antavasti, minkälaisia määriä ulkomaalaisperäistä väestöä kaupungissa asui ja toimi tutkimusajanjaksolla. Aikakauden Tampereen suurimmat tehdasyhteisöt, Finlaysonin puuvillatehdas ja Tampereen Pellavatehdas, ovat tutkimuksessa keskeisessä asemassa sen vuoksi, että huomattavan monen ulkomaalaisen pääasiallinen toimintaympäristö liittyi erottamattomasti niihin.

Varsinaisten kansallisuuksien lisäksi tutkielmassa käsitellään myös sellaisia Tampereella esiintyneitä etnis-uskonnollisia ulkomaalaisryhmiä kuin tataarit ja juutalaiset. Yksittäisistä kansallisuuksista suurimman roolin saavat kaupungissa toimineet englantilaiset, koska heidän merkityksensä aikakauden Tampereella oli tehtaiden myötä poikkeuksellisen suuri.

Tutkielmassa tullaan siihen tulokseen, että Tampereella asui tutkittavana olleen ajanjakson aikana vaihteleva, mutta kokonaisuudessaan pieni, määrä ulkomaalaisperäistä väestöä, joista suurimpia ryhmiä edustivat ruotsalaiset, saksalaiset, venäläiset ja englantilaiset. Euroopan ja Venäjän lisäksi muualta maailmasta tulleet ulkomaalaiset olivat äärimmäinen harvinaisuus. Kansallisuuksien välillä oli havaittavissa suuria eroja integroitumisessa paikalliseen elämään. Suuri osa englantilaisista ja saksalaisista kuului hyvin toimeentulevaan väestönosaan, aina tehtaanjohtajista itsenäisiin ammattiharjoittajiin, ruotsalaisten ryhmässä hajonta oli huomattavasti suurempaa. Kaikkein rahvaanomaisimman ulkomaalaisryhmän muodostivat venäläiset. Ulkomaalaisväestön joukossa oli myös monia, kaupungin historiaan ja kehitykseen näkyvästi vaikuttaneita toimijoita.

Pääasiallisena lähdeaineistona on käytetty aikakauden suomalaista sanomalehdistöä jota on täydennetty mahdollisuuksien mukaan myös ulkomaisilla lehdillä sekä aikalaiskirjallisuudella, johon kuuluu jo hyvin tunnetun ja siteeratun, ruotsalais-saksalaisen Hermann Kauffmannin Tampereella viettämästään ajasta kirjoittama muistelmateos, niin myös kaksi harvinaisempaa, aikakauden englantilaisten kirjoittamaa matkakirjaa. Tämän lisäksi lähdeaineistoon lukeutuu myös Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan arkiston väestökirjanpito, kuten myös Tampereen maistraatin tuottama aineisto. Koska aiheesta tehty, varsinainen julkaistu tutkimus on melko

vähäistä, olen turvautunut sen käyttöön melko liberaalisti. Pääasiassa tämän seikan vuoksi mukana on myös muutamia, luotettavien ja arvovaltaisten tahojen ylläpitämiä ja luomia internet-lähteitä täydentämässä tutkimuskirjallisuutta.

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO JA KYSYMYKSENASETTELU	1
1.1	LÄHDE- JA KIRJALLISUUSAINEISTO	3
1.2	ULKOMAALAISSUUS JA IDENTITEETTI	5
1.3	LEHDISTÖ JA TAMPEREEN ULKOMAALAISET.....	7
2	METODOLOGIA	9
3	SUOMI, SEKÄ TAMPERE KAUPUNKINA 1800-LUVULLA	13
4	ULKOMAALAISSUUS 1850-LUVULTA VUOSISADAN VAIHTEESEEN	18
4.1	TILASTOJEN KERTOMAA.....	18
4.2	LANCASHIRESTÄ NIZHNI NOVGORODIIN, TEHTAANMESTAREISTA KULKUKAUPPIAISIN	22
4.3	KUOLEMA VIERAASSA MAASSA.....	25
5	RUOTSALAISISTA AFRIKKALAISSIIN –TAMPEREEN ULKOMAALAISET KANSALLISUUKSITTAIN	30
5.1	MONEN KERROKSEN VÄKEÄ – RUOTSALAISET.....	30
5.1.1	SIVISTYKSEN JA TYÖVÄESTÖN ASIALLA –ESIMERKKITARINAT	31
5.2	TEHTAIDEN VALOSSA JA VARJOSSA – ENGLANTILAISET	40
5.2.1	AUKTORITEETISTÄ ASiantuntemukseen -ESIMERKKITARINAT.....	50
5.3	TYÖTÄ JA KULTTUURIA – SAKSALAISET	67
5.3.1	TEHTAISSA JA KOULUSSA -ESIMERKKITARINAT	67
5.4	KAUPALLA RIKASTUU? – VENÄLÄISET.....	73
5.4.1	ELÄMÄÄ JA ARKEA -ESIMERKKITARINAT.....	74
5.5	LUKUMÄÄRÄLTÄÄN PIENET, MERKITYKSELTÄÄN SUURET.....	82
5.5.1	TANSKALAISET.....	82
5.5.2	NORJALAISET	83
5.5.3	SVEITSILÄISET	85
5.5.4	ITALIALAISET.....	88
5.5.5	UNKARILAISET	90
5.5.6	AFRIKKALAISET	92

6	SYNTYPERÄNSÄ VUOKSI SYRJITYT – TATAARIT JA JUUTALAISET	96
6.1	TATAARIT	96
6.2	JUUTALAISET.....	102
7	MONIKANSALLISTA YLHÄISÖELÄMÄÄ - VON NOTTBECKIEN PERHE JA PALVELUSVÄKI	107
8	PÄÄTELMÄT JA LOPETUS	112
9	LÄHTEET	116
	LIITE 1 -VALOKUVIA TUTKIMUKSESSA KÄSITELLYISTÄ HENKILÖISTÄ	122
	LIITE 2 -TUTKIMUKSESSA KÄYTETYN AINEISTON MYÖTÄ ESILLE TULLEET TAMPEREEN ULKOMAALAISET KANSALLISUUKSITTAIN	126

1 JOHDANTO JA KYSYMYKSENASETELU

Tampereella on ulkomaan kansalaisia noin 7000. He tulevat 120 eri valtiosta ja puhuvat 130 eri kieltä. Ulkomaalaisten määrä on kasvanut vuosittain tasaisesti, sillä yli puolet Tampereen nettomuuttovoitosta tulee maahanmuutosta. Suurimmat ryhmät ovat venäläiset, virolaiset ja intialaiset. Seuraavina tulevat kiinalaiset ja afganistanilaiset. Kuvaavaa on, että venäjä on Tampereella selvästi yleisempi kieli kuin ruotsi ja arabiaa puhuvien määrä lähestyy ruotsia puhuvien määrää. Silti ulkomaalaisia on vain 3,3 prosenttia Tampereen väestöstä, mikä on näinkin suuressa kaupungissa aika vähän.¹

2000-luvun alun Suomessa monikulttuurisuus ja maahanmuutto ovat yhteiskunnallisesti merkittäviä aiheita ja niihin suhtautuminen paikoitellen hyvin tunnepitoista ja moniulotteista. Kaikki tämä koskee myös Tamperetta, yhtä Suomen suurimmista ja väkirikkaimmista kaupungeista, jonka yli 200-vuotiseen historiaan ovat eriasteisina toimijoina kuuluneet aina myös muista maista ja kulttuureista saapuneet ihmiset. Nykyistä monikulttuurisuuskeskustelua vasten onkin mielenkiintoista esittää kysymyksiä siitä, millaista ulkomaalaisväestöä ja monikulttuurisuutta Tampereella esiintyi aiemmin, yli sata vuotta sitten? 1800-luvulta alkaen vahvasti kehittynyt ja kasvanut kaupunki oli pääosiltaan suomalainen, mutta sen väestöön kuului myös ulkomaalaisia, joiden vaiheita ei vielä tähän päivään mennessä ole kovinkaan kattavasti tutkittu tai dokumentoitu.

1800-luvun kasvavan Tampereen ulkomaalaistaustaisen väestön kohdalla nousee esiin lukuisia kysymyksiä: Keitä he olivat? Kuinka paljon heitä oli? Mitä he tekivät työksensä? Mistä kaikkialta heitä kaupunkiimme saapui ja minkä takia? Millaisia jälkiä ja vaikutuksia he läsnäolollaan Tampereeseen ja sen asukkaisiin jättivät? Ennen kaikkea on mielenkiintoista kysyä, oliko Tampere 1800-luvun toisella puoliskolla millään tavalla monikulttuurinen kaupunki? Tämänhetkinen historiantutkimus on käsitellyt aihetta fragmentaarisesti ja ainoastaan joidenkin tiettyjen henkilöiden, parhaana esimerkkinä skotlantilainen James Finlayson, osalta, mutta varsinaisen

---

¹ Tampereen Pormestari Timo P. Nieminen Sisäministeriön järjestämässä yhteistyötapaamisessa maahanmuuttoon liittyen 24.8.2009, http://www.tampere.fi/material/attachments/p/5lh71bqmC/Maahanmuuttajapolitiikasta_240809.pdf

kokonaiskuvan rakentaminen on jäänyt tekemättä. Tätä aukkoa ryhdyn nyt pro gradu – työni myötä joiltakin osin täyttämään.

Tampere kaupunkina soveltuu erinomaisesti aiheen pohjalta tutkimuskohteeksi, sillä se koki valtavia väestö- ja rakennemuutoksia 1800-luvun aikana tapahtuneen teollistumisen myötä. Aivan uudenlaisen teollisuustoiminnan alullepano ja käynnissäpito vaati paitsi tehdastyöhön kykenevää työvoimaa, myös teknisiä asiantuntijoita ja työnjohtajia. Koska Suomessa ei tehtaiden toiminnalle elintärkeää, korkeampaa teknistä ja ammatillista osaamista vielä ollut laajalti saatavilla, oli sitä haettava ulkomailta.² Samaten kaupungin väkiluvun lisääntyminen ja sen myötä erilaisten palveluiden kysynnän kasvu loivat mahdollisuuksia ulkomaisille erityisosaajille aina kulttuuri- ja musiikkitoiminnasta kaupankäyntiin, valokuvaukseen ja höyrykoneiden rakentamiseen. On myös otettava huomioon, että Suomi oli tutkimusajankohtana vaihtelevassa määrin autonominen osa Venäjän keisarikuntaa. Tästä johtuen kaupungissa näkyi ja toimi myös varsinaisia emämaan asukkaita erilaisissa rooleissa ja heidän vaikutuksena sekä lukumääränsä kasvoi erityisesti vuosisadan loppupuolelle tultaessa.

Olen rajannut tutkittavan ajanjakson karkeasti ottaen 1800-luvun puolesta välistä aina 1900-luvun alkuun. Rajaus on perusteltavissa muun muassa sillä, että tämä vaihe oli Tampereen kaupungin kasvun ja kehittymisen kannalta kaikkein merkittävin ja hektisin.³ Lisäksi kyseiseltä ajanjaksolta ei ole vielä tehty kattavaa, väestötieteellistä tutkimusta. Vaikka Tampereen teollistumisen alkuvaiheissa, ennen 1800-luvun puolta väliä, kaupungissa oli muun muassa Finlaysonin Puuvillatehtaan palveluksessa hyvinkin paljon esimerkiksi Englannista tuotua työvoimaa, jäi näiden ihmisten oleskelu Tampereella lyhytaikaiseksi. Sen sijaan nyt tutkittavalla ajanjaksolla monet kaupunkiin ulkomailta tulleet, etenkin tehtaiden palveluksessa toimineet, henkilöt asuivat kaupungissa perheineen yleensä pidempiä aikoja ja näin ollen jättivät jälkeensä enemmän dokumentteja toimistaan ja vaikutuksistaan

---

² Björklund 1993, s. 35.

³ Voionmaa 1910, s. 840.

kaupunkiin ja sen asukkaiden elämään. Tulen käsittelemään työssäni melko paljon aikakauden Tampereen suuria tehdasyhdyskuntia, erityisesti Finlaysonin puuvillatehdasta ja Tampellan pellavatehdasta. Syynä tähän on, että ne olivat ulkomaalaisten työntekijöidensä suhteen ainutlaatuisia ja muista poikkeavia kokonaisuuksia tutkittavan aikakauden Tampereella. Vaikka keskitynkin työssäni karkeasti ottaen vuosien 1850–1900 väliseen aikaan, en noudata tätä aikamäärittelyä täysin orjallisesti, vaan mainitsen ja käsittelem työssäni myös joitakin vuosia aikamääreen ulkopuolelle meneviä henkilöitä, mikäli se on kokonaisuuden kannalta mielekästä tai olennaista.

1.1 LÄHDE- JA KIRJALLISUUSAINEISTO

Pääasiallisina lähteinäni olen käyttänyt tutkittavalla ajanjaksolla Tampereella ja Suomessa ilmestyneitä sanomalehtiä, joiden tarjoamia tietoja olen mahdollisuuksien mukaan täydentänyt arkistolähteillä. Sanomalehtien käyttö tutkimuksessani on sikäli mielekästä, että ne antavat tietoa Tampereen ulkomaalaisväestöstä paremmin kuin mikään vastaava yksittäinen lähde. Johtuen siitä, että suuri osa kaupungin ulkomaalaisista asukkaista toimi lisäksi melko näkyvissä yhteiskunnallisissa asemissa, on heistä myös jäänyt paljon jälkiä juuri sanomalehtien sivuille. Koska varsinaista aiempaa, suoraa tutkimuskirjallisuutta tutkimastani aiheesta on hyvin vähän, olen käyttänyt työssäni tyyllilajeiltaan toisistaan jonkin verran eroavaa kirjallisuutta. Osa kirjoista on matkaoppaita, osa henkilökohtaisia muistelmia ja osa varsinaisia historiateoksia. Kirjojen vaihteleva tyyli ja taso asettavat luonnollisesti omat vaatimuksensa etenkin lähdekritiikin suhteen. Tutkimuskirjallisuudesta erityisen tärkeitä ovat olleet muun muassa Tampereen historiaa tutkimusajankohdan vuosina valottavat Väinö Voionmaan *Tampereen kaupungin historia 3*, sekä Viljo Rasilan *Tampereen Historia II*. Kaupungin ulkomaalaisväestön vaiheita selvittäessäni merkittäviä, tutkimuksessani käyttämiä kirjoja ovat olleet Harry Lönnrothin toimittama *Tampere Kieliyhteisönä*, Kyllikki Heleniuksen *Wilhelm von Nottbeck ja Finlayson*, sekä Paavo Kortekankaan *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa*. Kortekankaan kirjan tekee maininnan

arvoiseksi nimenomaan sen sisältämä tieto kaupungin englantilaisesta väestöstä.

Varsinkin yksityishenkilöiden kirjoittamien muistelmien ollessa kyseessä, nousee usein esiin niiden ongelmallisuus luotettavina ja objektiivisina historiallisen tiedon lähteinä. Tämä seikka on havaittavissa Tampereella 1860–80-luvuilla toimineen ruotsalaisen insinööri Hermann Kauffmannin muistelmateoksessa *Hauskoja muistoja Tampereen tienoilta*, jossa mainitaan useita Tampereen teollisuuden parissa toimineita ulkomaalaisia ja kerrotaan myös varsin seikkaperäisesti heidän kohtaamisistaan kirjoittajan kanssa. Ongelmana on se, että osa kertomuksista perustuu tarinoihin, joita kirjoittaja on ainoastaan kuullut ystäviltaan, eikä siis näin ollen ole ollut itse varsinaisesti kokemassa. Lisäksi joissakin asioissa teoksessa esiintyy vuosilukujen kanssa selviä asiavirheitä ja ristiriitaisuuksia muun lähdeaineiston kanssa. Kirjassa esiintyvät henkilöt ovat joka tapauksessa oikeita ja löytyvät myös muusta lähdeaineistosta. Teos onkin ainutlaatuinen aikalaislähde ja valottaa tutkittavaa aihetta erityisesti mentaalitasolla. Tämän vuoksi olen päättänyt käyttämään sitä työssäni siinä määrin, missä olen sen tarpeelliseksi ja hyödylliseksi, edellä mainitut rajoitukset mielessä pitäen, kokonaisuuden kannata nähnyt.

Arkistolähteiden osalta olen käyttänyt, paitsi Tamperetta käsitteleviä niin myös ulkomaisia aineistoja. Jälkimmäiseen lukeutuu oman työni sisällä Englannin (UK) kansallisarkiston väestökirjanpidon materiaalia 1800-luvulta. Kyseinen arkisto on 1800-luvun osalta kattava ja mahdollistaa aiempaa tarkemman ja työni metodologian kannalta hedelmällisen lähestymistavan eräisiin tutkimuksissa käsiteltyihin ulkomaalaisiin ja heidän taustoihinsa.

Suomalaisista arkistomateriaaleista tärkeimmiksi nousevat Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan muutto-, ja rippikirjat. Hämeen läänin henkikirjat sekä Tampereen maistraatin tuottama materiaali ovat myös olleet oleellinen apu kaupungin ulkomaalaisväestöön liittyviä seikkoja

selvitettäessä. Tämä korostuu tutkimuskysymyksen koskiessa ulkomaalaista väestöä, jonka merkitseminen virallisiin asiakirjoihin poikkesi usein suomalaisesta väestöstä. Usein esimerkiksi ulkomaalaisen henkilön suomalaisesta poikkeavaa kansallisuutta ei merkitty millään tavoin henkikirjaan, mutta sen sijaan muuttokirjasta on mahdollista löytää tämä puuttuva tieto. Käyttämäni arkistolähteet ovat myös arvokas lisä tutkimukselle siinä mielessä, että ne ovat osa virallista kirjanpitoa ja näin ollen luotettava tapa varmistaa tutkimuksessa esiintyviin henkilöihin liittyviä tietoja.

1.2 ULKOMAALAISUUS JA IDENTITEETTI

Määrittelen tutkimuksessa ulkomaalaiseksi henkilöt, jotka ovat joko syntyneet Suomen ulkopuolella ei-suomalaisille vanhemmille ja muuttaneet jossakin vaiheessa elämäänsä Tampereelle tai vaihtoehtoisesti syntyneet Suomessa ei-suomalaisille vanhemmille. Tätä määrittelyä noudattaen en ole siis laskenut ulkomaalaiseksi henkilöä, jonka toinen vanhemmista on esimerkiksi saksalainen ja toinen suomalainen. Koska aikakauden lapsikuolleisuus oli suurta kaikkien väestöryhmien keskuudessa, en ole myöskään laskenut mukaan ulkomaalaisille Suomessa syntyneitä lapsia, elleivät ne ole eläneet aikuisikään saakka.

Ulkomaalaisuus on kuitenkin seikka, jonka määrittelemisen ei ole aina helppoa ja joka pitää sisällään valtavasti yksilöllisiä eroja. Näin ollen 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon Tampereella eläneitä ulkomaalaisia on mahdoton niputtaa yhdeksi massaksi kyseisen termin alle, vaan jopa samaa kansallisuutta edustaneiden henkilöiden ”ulkomaalaisuuden asteissa” oli identiteeteistä riippuen olemassa suuria eroja.⁴ Osa muista maista tulleesta väestä erosi hyvin selvästi ja osin jopa tarkoituksenmukaisestikin paikallisväestöstä, kun taas osa sulautui joukkoon vaikeuksitta, omaksuen jopa jossakin määrin paikallista identiteettiä. Ainakin osalle aikakauden

---

⁴ Identiteetistä esim. Hall 2005, s. 45–51.

Tampereen asukkaista oli tärkeää peilata henkilöitä näiden edustamaa kansallisuutta vasten ja näin luoda erottelua kansallisuuksien välille.⁵ Ulkomaalaisia ei ilmeisesti aikalaisten keskuudessa kuitenkaan kovin usein käsitelty kansallisina stereotyyppinä, vaan pikemminkin ”tyyppinä” jolloin heistä nostettiin esille enemmän henkilökohtaisia ominaisuuksia, joita ei aina tarkasteltu kansallisuuden antamaa taustaa vasten.⁶

Ulkomaalaisten paikka aikakauden tamperelaisessa yhteisössä vaihteli paljon sen mukaan, kenen näkökulmasta asiaa katsottiin ja minkälaisessa ympäristössä ulkomaalaiset itse toimivat. Tavallisella tamperelaisella työläisellä oli esimerkiksi usein hyvinkin mutkaton ja arkipäiväinen suhde kaupungin venäläisiin kauppiaisiin, mutta vastaavasti etäisempi ja sosiaalisen aseman suhteen suorastaan ylitsepääsemätön kuilu työpaikallaan toimineisiin englantilaisiin mestareihin. Tämä ei tarkoita, etteikö myös venäläisiä olisi pidetty ulkomaalaisina, tai ainakin jollakin tavoin valtaväestöstä eroavina. Heidän erilaisuutensa tuotiin esille esimerkiksi sillä, että lasten loruissa Tampereen ortodoksisen kirkon kellojen soittoäänistä muodostettiin kaupungin venäläisen kauppiaskunnan sukunimiä.⁷

En aio tässä tutkimuksessa kartoittaa yksityiskohtaisesti jokaista kaupungissa asunutta ulkomaalaista kyseiseltä aikaväliltä, sillä tämänkaltainen lähestymistapa olisi pro gradu -työtä ajatellen hyödytön ja aivan liian suuritöinen. Keskitynkkin tutkimuksessani ulkomaalaisiin ennen kaikkea *toimijoina* tarkoittaen tällä sitä miten heistä ja heidän toiminnastaan on jäänyt jälkiä lähdeaineistoon ja miten he ovat vaikuttaneet oman aikansa Tampereeseen. Tämän kautta on mahdollista päästä käsiksi paitsi yksittäisten henkilöiden elämään ja toimintaan, niin myös suurempiin kokonaisuuksiin jotakin tiettyä kansallisuutta edustaneen ryhmän sisällä. Olen kuitenkin listannut jokaisen tutkimusta tehdessäni lähdeaineiston kautta vastaan tulleen ulkomaalaisen henkilön työni liiteluetteloon suppean esittelyn kera. Toivon, että tästä on tulevaisuudessa jotakin hyötyä aiheen

---

⁵ Ks. sivut 41–42.

⁶ Hall 2005, s. 190–191.

⁷ Suomenjoki 2009, s. 152–153.

mahdolliselle jatkotutkimukselle tai esimerkiksi Tampereen 1800-luvun ulkomaalaisväestön joukosta omia sukujuuriaan etsiville.

1.3 LEHDISTÖ JA TAMPEREEN ULKOMAALAISET

Koska olen tässä tutkimuksessa käyttänyt pääasiallisena lähteenäni sanomalehdistöä, on paikallaan tarkastella jonkin verran myös seikkaa, minkälaisissa yhteyksissä tutkimusajanjakson suomalaiset sanomalehdet ulkomaalaistaustaisista henkilöistä sivuillaan kirjoittivat. Yleisesti ottaen ulkomaalaisista julkaistujen uutisten aiheet eivät poikenneet juurikaan lehden normaalista linjasta. Kaikkein tavallisimmin ulkomaalainen päätyi lehden sivuille joko tehtyään jotakin poikkeuksellista (paikallisen) yhteisönsä hyväksi tai vaihtoehtoisesti aiheutettuaan tavalla tai toisella konfliktin itsensä ja paikallisen väestön välillä. Erityisen korostunutta tämänkaltaisen uutisointi oli ulkomaalaisten tehtaanmestareiden tapauksissa.⁸ 1800-luvun lopun kielikysymys aiheutti jakaantumista lehdistössä ja tästä osalliseksi joutui, yllättävää kyllä, myös saksalaisen Ernst Schnéevoigtin saksalaisia muusikkoja sisältänyt orkesteri 1880-luvulla, jolloin sen ulkomaalaismiehitteistä kokoonpanoa ja voittopuolisesti ruotsin- sekä saksankielisiä esityksiä kritisoitiin muun muassa suomenkielisten Aamulehden ja Tampereen Sanomien tahoilta.⁹

Joka tapauksessa ainoan merkittävän poikkeuksen edellä mainitusta linjasta tekevät aikakauden Tampereen kaksi pientä, uskonnollis-etnistä vähemmistöä, juutalaiset ja tataarit. Sanomalehdistö pyrki hyvin yleisesti esittämään nämä kaksi väestöryhmää epäedullisessa valossa lukijoilleen ja niihin kohdistunut uutisointi oli lähestulkoon poikkeuksetta tavalla tai toisella negatiivisesti väritynyttä. Tätä kaikkea selittää todennäköisesti se, että kumpikin väestöryhmä kuului tietynlaiseen marginaaliin ja koki syrjintää ja negatiivista kohtelua Suomen lisäksi myös Venäjällä ja muissa eurooppalaisissa maissa. Sekä juutalaiset että tataarit olivat periaatteessa

---

⁸ Ks. sivut 58–64.

⁹ Sajakorpi 1987, s. 41–42.

”kodittomia” siinä mielessä, että kummallakaan ei ollut omaa valtiota tai edes varsinaista aluetta, jota olisi ollut mahdollista kutsua kotimaaksi.¹⁰

---

¹⁰ Ks. sivut 96–106; Illmann & Harviainen 1989, s. 74–75; Leitzinger 2006, s. 35–37.

2 METODOLOGIA

Olen käyttänyt työssäni pääasiallisena menetelmänä, tosin hyvin väljiin puitteisiin sovellettuna, mikrohistoriallista metodia.

Mikrohistoriallinen ote antaa mahdollisuuden tarkkailla tutkittavan aikakauden ihmisiä ja heidän elämäänsä lähitasolta, sekä kertoa tarinoita erilaisten toimijoiden elämästä mikrotasolla, mahdollistaen kuitenkin samalla näiden ilmiöiden peilaamisen suurempaan yhteiskunnalliseen ja historialliseen kontekstiin.¹¹ Lisäksi kyseinen ote soveltuu jonkin tietyn rajatun alueen sisällä tapahtuneen ilmiön (tässä tapauksessa Tampereen ulkomaalaisväestö tietyssä aikana) seikkaperäiseen lähestymiseen ja tarkasteluun esimerkkitapausten ja – tarinoiden myötä, etenkin silloin, kun tutkittava ilmiö tai joukko ei ole kovin suuri.

Uskallan myös väittää, että ”mikrotaso” ja uteliaisuus yksittäisten ihmisten, tai pienten ihmisjoukkojen, elämää ja toimintaa kohtaan on nykyisessä länsimaisessa kulttuurissa pinnalla monessakin eri tilanteessa. Menneisyyden toimijoiden elämän tarkastelu lähitasolta tyydyttää paitsi edellä mainittua uteliaisuutta, mutta antaa myös arvokkaan mahdollisuuden analysoida suurempia historiantutkimuksen asettamia kysymyksiä. Voinkin väittää tätä huomiota vasten oman työni olevan tältä osin melko hyvin 2000-luvun alun yhteiskuntaan soveltuva teos.

Työni ei kuitenkaan ole *puhtaasti* mikrohistoriallinen,¹² ei edes mikrohistoriallisen metodin ja mikrostrategian itsensä sisällä.¹³ Olen havainnollistanut ulkomaalaisten suuntaa antavaa lukumäärää Tampereella taulukoiden avulla sekä käyttänyt työssäni myös yleisempää kvalitatiivista

---

¹¹ Ginzburg 1996, s. 10–11.

¹² Mikrohistorian moninaisista tulkinnoista ks. esim. Ginzburg 1996, s. 167–194.

¹³ Peltonen 1999, s. 107–108.

tutkimusotetta. Oma työni on kuitenkin *pohjimmiltaan* mikrohistoriallinen tutkimus, mikä on perusteltavissa ainakin seuraavilla seikoilla: Siinä tutkitaan pääasiassa yksilöiden toimintaa tarkoin rajatussa ympäristössä ja suoritetaan vertailua samankaltaisissa asemissa toimineiden yksilöiden välillä. Lisäksi useiden, tämän tutkimuksen ulkomaalaisten, henkilöiden tapauksissa olen selvittänyt heidän elämästään ja taustoistaan mikroskooppisen pieniä (historiantutkimuksen skaalassa) yksityiskohtia ja saamaan näin ollen aikaan jonkinlaisen kuvan heistä inhimillisinä toimijoina.

Mikrohistorian perusajatuksiin kuuluu myös käsitys siitä, että kaikkein epätyypillisin tai poikkeuksellisin aineisto voi olla tutkimuksen kannalta antoisinta.¹⁴ Tämäkin periaate toteutuu tutkimuksessani siinä mielessä, että lähempään tarkasteluun ottamani henkilöt, englantilaisten ja etenkin ruotsalaisten osalta, edustavat kaikki aikakauden mittapuun mukaan korkeassa asemassa tamperelaisilla tehtailta työskennelleitä asiantuntijoita tai johtajia, jotka ovat syystä tai toisesta esiintyneet kaupungissa ilmestyneiden sanomalehtien sivuilla useaan otteeseen. Kuitenkin näiden epätyypillisten tapausten avulla on mahdollista saada selville joitakin yleisiä ilmiöitä ja erityispiirteitä kyseisten kansallisuuksien edustajista aikakauden Tampereella. Hyvä esimerkki tästä on kaupungin englantilainen väestö, jonka eristäytyneisyys muista asukkaista, tietynlainen ylemmyudentunto ja muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta paikallisten tapojen vierastaminen tulevat selvästi ilmi tutkimukseni myötä.

Historiantutkimuksessa on mielestäni vaikeaa ja monesti epäkäytännöllistäkin tehdä tiukkoja rajoituksia tutkimuksen metodologian suhteen, sillä vaikka tällä tavoin saavutetaan tietty, rajattu näkökulma tutkittavaan aiheeseen, niin kääntöpuolena tutkimus usein tasapäistyy, menettäen sen potentiaalin ja informaatioisällön mitä väljemmän metodologian soveltamisella on mahdollista saavuttaa.

---

¹⁴ Ginzburg 1996, s.180, 193; Levi 1991, s. 109.

Tutkimukseen vaikuttavina ongelmina mikrohistoriassa ovat sen käsittelemien asioiden ja ilmiöiden lähitasoisuus ja yksityiskohtaisuus. Tämä tuottaa vaikeuksia tapahtumien ja henkilöiden rekonstruoimisessa saatavilla olevan lähdeaineiston perusteella. Mitä enemmän jokin asia on mikrotasoa, sitä vaikeampaa sen käsitteleminen ja tulkitseminen on historiantutkijalle. Tämä johtaa väistämättä siihen, että vaikka tutkittavasta asiasta tai ilmiöstä saatu tieto sisältäisi joitakin aukkokohtia, on sen pohjalta tehtävä tutkimuksessa ajoittain suuriakin olettamuksia asioiden tilasta. Mutta vaikka tämä ilmiö korostuu erityisesti mikrohistorian parissa, ei se kuitenkaan rajoitu pelkästään siihen. Hyvin suuri määrä kaikesta historiantutkimuksesta toimii enemmän tai vähemmän samalla periaatteella, täyttäen lähdeaineiston aukkoja ”todennäköisillä” ja ”mahdollisilla” selityksillä.¹⁵ Itse en näe tätä, ajoittain salapoliisin työhön verrattavaa toimintaa, puutteena vaan enemmänkin historiatieteen eräänä ainutlaatuisena ominaispiirteenä, jonka eliminoiminen on käytännössä mahdotonta, sekä suurelta osin tarpeetonta. Vaikka joudun käyttämään omassa tutkimuksessanikin, etenkin historiallisten henkilöiden tapauksissa, usein edellä mainitun kaltaisia ”todennäköisiä” ja ”mahdollisia” selityksiä, eivät ne kuitenkaan ole vailla mitään perustaa, vaan pohjautuvat lähteiden antaman tiedon mahdollisimman tarkkaan ja yksityiskohtaiseen analysointiin, tiedon ja mielikuvituksen sekä todisteiden ja mahdollisuuksien yhdistämiseen.¹⁶

Tarkasteltaessa kysymystä siitä, mitä hyötyä on lähestyä tutkimaani aihetta pääosin Tampereen ulkomaalaisten henkilöiden kuvausten kautta, voin perustella asiaa seuraavasti: Ensinnäkin henkilökuvausten kautta käy hyvin esille se ammattien ja kansallisuuksien monimuotoisuus, mikä kaupungin ulkomaalaisväestön kesken vallitsi. Toiseksi henkilökuvausten kautta on mahdollista saada selville myös yleisempiä, jotakin tiettyä ulkomaalaisryhmää kokonaisuudessaan koskettavia asioita. Kolmanneksi henkilökuvaukset paljastavat mielestäni parhaiten sen, minkälaisessa suhteessa tutkitut henkilöt olivat Tampereen kaupungin paikallisväestön

---

¹⁵ Esim. Zemon Davis 2002, s. 8-9.

¹⁶ Ginzburg 1996, s. 122.

kanssa ja minkälaisia toimia he kaupungissa suorittivat. Neljänneksi kyseiset henkilökuvaukset antavat seikkaperäistä mikrohistoriallista tietoa sellaisista Tampereella toimineista henkilöistä, jotka ovat aiemmissa tutkimuksissa jääneet dokumentteihin monesti ainoastaan tyhjyyttä kaikuiksi nimiksi, ikään kuin luurangoiksi, vailla mitään merkityksiä luovia piirteitä. Viidenneksi, mikrohistoriallisen metodin puolestapuhujiin ja kehittäjiin kuuluvaa Carlo Ginzburgia mukaillen voidaan sanoa, että tiedostettaessa paremmin historiankirjoituksen kertomuksellinen ulottuvuus, ei kavenneta sen tiedollisia mahdollisuuksia vaan päinvastoin parannetaan niitä.¹⁷

Joidenkin mikrohistoriallisen metodien kompastuskiveksi näkemä tiedon ja historiakäsityksen fragmentoituminen on myös osaksi vältettävissä paikallistason ilmiöihin keskittyttäessä. On kuitenkin muistettava, että mikrohistoriallisen tason elementtejä ja tuloksia on ylipäättään mahdotonta siirtää suoraan makrotasolle,¹⁸ joten jonkinasteinen tiedon fragmentoituminen on tämänkaltaisessa tutkimuksessa aina läsnä. Mikrohistorian suuri vahvuus historian tutkimuksen kannalta on osaltaan sekin, että se yleensä tekee työstä, kiitos sisältämiensä kertomuksenomaisten elementtien, keskimääräistä luettavamman ja sitä kautta myös ”kansantajuisen” ja mielenkiintoisen. En väitä, että oma pro gradu – työni sisältäisi kaikki edellä kuvatut ominaisuudet, mutta olen pitänyt niitä jonkinlaisina ohjenuorina työtä tehdessäni.

---

¹⁷ Ginzburg 1996, s. 117.

¹⁸ Ginzburg 1996, s. 193–194.

3 SUOMI, SEKÄ TAMPERE KAUPUNKINA 1800-LUVULLA

Jotta olisi mahdollista ymmärtää sitä ympäristöä, johon tekemäni tutkimus keskittyy, on aluksi otettava pikaiseen tarkasteluun aikakauden Tampere kaupunkina ja elinympäristönä. Tampere oli Suomen alueella rakenteeltaan ja olemukseltaan varsin ainutlaatuinen kaupunki 1800-luvun puoliväliin tultaessa. Se oli muutamassa kymmenessä vuodessa noussut koko maan merkittävimmäksi teollisuuskaupungiksi, josta löytyivät muun muassa Finlaysonin puuvillatehdas, verkatehdas sekä Suomen ainoa pellavatehdas. Sijainti alati parantuvien liikenneyhteyksien varrella sekä ennen kaikkea teollisuuden tarpeisiin voimanlähteeksi erinomaisesti soveltunut Tammerkoski antoivat kaupungille puitteet kasvaa edellä mainittuihin mittoihin. Kasvu olikin varsin voimakasta myös asukasmäärien osalta. Vuosien 1850–1900 välillä Tampere kohosi vaatimattomasta 3000 asukkaan teollisuuskylästä 36 000 asukkaan teollisuuskeskukseksi,¹⁹ jolla oli omat esikaupunkialueensa. Luonnollisesti nopea väkiluvun kasvu ja teollistuminen mukanaan tuoma uudenlainen vauraus loivat kysyntää myös palveluille ja kaupankäynnille. Tärkeänä kehitysaskeleena toimi myös 1870-luvun puolivälissä valmistunut rautatie, joka kytki kaupungin entistä parempien liikenneyhteyksien verkkoon edesauttaen sen kehittymistä ja kasvua.²⁰ Tampereen merkittävää nousua maan suurimmaksi teollisuuskaupungiksi kuvaavat hyvin tilastotiedot siitä, että vuonna 1870 sen asukasmäärän osuus koko maan väestöstä oli noin puoli prosenttia, mutta tehdastyöväestön määrässä mitattuna päästiin samalla vertailuasteikolla huimiin 30–40 % lukemiin.²¹

Koko 1800-luvun toisen puoliskon ajan Tampereen kaupungin kasvulle ja kehitykselle elintärkeä ja olennainen seikka olivat tehtaat. Tehtaiden merkityksestä kaupungille kertoo paljon se, että tarkasteluajanjakson alussa,

---

¹⁹ Voionmaa 1910, s. 4.

²⁰ Laakso & Loikkanen 2004, s. 60–62.

²¹ Haapala 1986, s. 28.

vuonna 1855, Tampereen 3820 asukkaasta 909 työskenteli Finlaysonin puuvillatehtaan palveluksessa.²²

Tampereen kasvu kaupunkina, sekä varsinkin sen erityisasema teollisuuden edelläkävijänä Suomessa, toi kaupunkiin myös tämän pro gradu – työn tarkastelun kohteena olevaa ulkomaista alkuperää edustanutta väestöä. Ulkomaalaisilla työnjohtajilla ja ammattilaisilla oli erityisen merkittävä rooli 1800-luvun loppupuoliskon teollisuuslaitoksissa, mutta myös monilla muilla aloilla työskentelevät ulkomaalaiset olivat oma osansa kaupunkikuvaa. Etenkin suurissa Finlaysonin puuvilla- ja Tampereen Pellava- ja Rautateollisuus Oy:n pellavatehtaassa oli koko tarkasteluajanjakson ajan käytännössä poikkeuksetta ulkomaalainen isännöitsijä sekä suurelta osin ulkomaalaisista koostunut teknillinen työnjohtajisto.²³

1850-luvulle tultaessa Finlaysonin vuonna 1820 perustettu puuvillatehdas oli vakiinnuttanut asemansa kaupungin merkittävimpänä teollisuuslaitoksena ja kaupungin kasvun veturina. Vuosikymmenen lopulla vuonna 1856 perustettu pellavatehdas konepajoineen oli noussut kaupungin toiseksi suurimmaksi teollisuuslaitokseksi ja yhdessä Finlaysonin puuvillatehtaan kanssa ne antoivat vuonna 1860 työpaikan jo yli kahdelle tuhannelle tamperelaiselle kaupungin 5232 asukkaan joukosta. Puuvilla- ja pellavatehtaan yhteenlaskettua suuruutta kuvaa sekin, että kaupungin muut teollisuuslaitokset työllistivät vuonna 1860 yhteensä ainoastaan hieman yli 400 henkeä. Tutkimusajanjakson lopulla teollisuuden palveluksessa toimi lähestulkoon 7800 kaupungin noin 36 000 asukkaasta. Pellava- ja puuvillatehtaiden ollessa yhä kaupungin suurimpia teollisuuslaitoksia, olivat myös paperitehdas, verkatehdas, Bauerin-Dahlbergin trikootehdas sekä Klingelin trikootehdas nousseet kaupungin kannalta merkittäviksi teollisuuden työpaikoiksi.²⁴

---

²² Voionmaa 1910, s. 26.

²³ Voionmaa 1910, s. 49–51, s. 840.

²⁴ Voionmaa 1910, s. 26–27, s. 840.

Vaikka teollisuus olikin ajanjakson Tampereella suurin ja tärkein kaupungin työllisyyteen, kehitykseen ja kasvuun vaikuttanut tekijä ei se silti ollut ainoa tamperelaisia työllistänyt ammattiala. Osa kaupungin asukkaista toimi myös muun muassa maanviljelijöinä, kauppiaina, virkamiehinä sekä yleisenä sekatyöväestönä. Tehtaiden ulkopuolella toimineen väestön lukumäärä lisääntyi luonnollisesti kaupungin kasvun myötä vuosisadan loppua kohden tultaessa.

Suuren lisäpotkun kaupungin kehittymiselle antoi vuonna 1876 valmistunut rautatieyhteys Hämeenlinnaan ja sitä kautta aina Helsinkiin saakka. Rautatien myötä kaupunki sai myös tullitoimiston. Yhteydenpitoa muun muassa Hämeenlinnaan ja Poriin kyettiin 1860-luvulta lähtien suorittamaan myös lennättimen avulla. Erityisesti kauppiaiden ja viranomaisten elämää helpottamaan kaupunkiin perustettiin turkulaisen kauppiaan A. Nordforsin toimesta puhelinlaitos vuonna 1883.²⁵

Tampere kasvoi 1800-luvun loppupuolella myös pinta-alaltaan yhä suuremmaksi. 1860–70 -lukujen taitteessa kaupungin asemakaavaa laajennettiin ja samalla syntyi uusi, etenkin työväestölle tärkeä asuinalue Amuriin. 1877 tehtiin myös eräs merkittävimmistä, kaupunkikuvaa yhtenäistäneistä toimenpiteistä kun Kyttälän esikaupunki liitettiin Tampereeseen 15 vuoden siirtymäajalla. Siirtymäajan jälkeen Kyttälästä muuttamaan pakotetut ihmiset saivat itselleen tietyn helpotuksen tonttimaata Soukanlahden ”vuorilta”, läheltä Näsijärveä. Alue tuli myöhemmin tunnetuksi Armonkallion nimellä. 1800-luvun loppuun tultaessa myös nykyinen Tammelan kaupunginosa oli alkanut jo muodostua ja kasvaa väestöllisesti nopeaan tahtiin.²⁶

Kasvunsa myötä Tampere nousi 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon myötä Suomen mittakaavassa huomattavaksi kauppakaupungiksi. Tätä kehitystä edesauttoivat useat kaupan vapauttamiseen ja sen säätelyn purkamiseen

---

²⁵ Voionmaa 1910, s. 135–162.

²⁶ Rasila 1984, s. 159–181.

tähdänneet lait.²⁷ Yleisen varallisuuden ja ostovoiman kasvaessa myös erilaisten kauppatavaroiden tarve kasvoi kaupungissa voimakkaasti kyseisen ajanjakson kuluessa. Varallisuuden kasvusta tavallisen työväestön keskuudessa oli suuressa määrin kiittäminen laajamittaista teollisuustyötä, jonka tarjoaman pysyvän työpaikan ja palkan myötä myös työväestön ostovoima parani. Erityisen merkittävää oli naisten suuri osuus palkkatyövoimasta ja sen myötä myös kauppatavaroiden ostajista.²⁸

Kaupankäynnin lisääntyneestä merkityksestä ja sen asemasta tamperelaisen väestön työllistäjänä kertoo paljon sekin, että vielä vuonna 1855 kaupungissa oli yhteensä 55 kauppiaan ammattia harjoittavaa henkilöä, mutta vuonna 1900 oli erilaisten kauppiaiden lukumäärä noussut jo yhteensä 1502 henkeen.²⁹ Kauppa työllisti ja toi kaupunkiin myös huomattavan määrän ulkomaalaista väestöä.

Kielioloiltaan Tampere oli 1800-luvulla pääosiltaan hyvin aikakauden suomalaista yhteiskuntaa edustava: Hallinnon ja sivistyksen kielenä toimi ruotsi ja kansan enemmistön arkikielenä suomi.³⁰ Vasta 1880-luvulta alkaen ryhtyi suomi kielenä syrjäyttämään ruotsin asemaa muun muassa Tampereen kaupunginvaltuustossa.³¹ Radikaalin poikkeuksen tavanomaisiin kieliolosuhteisiin tekivät kuitenkin kaupungin tehtaat, etenkin Finlaysonin puuvillatehdas, jossa tilanne oli varsin usein se, että enin osa työväestöstä puhui suomea, työnjohtajat ja päällystö suomea, ruotsia, saksaa tai englantia ja johtajisto vaihtelevissa määrin ruotsia, saksaa ja englantia.³² Myös Tampereen kauppiaskunnasta löytyi jonkin verran kielitaitoa jo 1850-luvulla. Alla olevassa taulukossa selitetään tilanne tarkemmin vieraiden kielten ja niiden puhujien mukaan:

---

²⁷ Pihkala 2001, s. 108.

²⁸ Haapala 1986, s. 40–42.

²⁹ Voionmaa 1910, s. 170.

³⁰ Lönnroth 2009, s. 124.

³¹ Voionmaa 1910, s. 266–273.

³² <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/ulkoteol.htm>

Taulukko 1. Tampereen kauppiaskunnan kielitaito vuonna 1853.³³

Puhuttu kieli	Puhujien määrä
<i>Saksa</i>	5
<i>Englanti</i>	2
<i>Ranska</i>	2
<i>Venäjä</i>	8

Maistraatin vuonna 1853 kaupungissa toimivista kauppiasta tekemän selvityksen mukaan Tampereen yhteensä 48 kauppiasta muita kieliä kuin suomea ja ruotsia puhui yhteensä 17 henkilöä.³⁴ Tästä on mahdollista päätellä, että tarvetta vieraiden kielten osaamiselle aikakauden Tampereella oli olemassa ja että kauppiaskuntaan kuului useita, selvästi ulkomaalaistaustaisia henkilöitä.

³³ Tampereen Maistraatti, Luettelo Tampereen kauppiaista vuonna 1853, H4, Tampereen KA.

³⁴ Tampereen Maistraatti, Luettelo Tampereen kauppiaista vuonna 1853, H4, Tampereen KA.

4 ULKOMAALAISVÄESTÖ 1850-LUVULTA VUOSISADAN VAIHTEESEEN

4.1 TILASTOJEN KERTOMAA

Kuten tutkimuksessa käy ilmi, vaikutti Tampereella 1800-luvun toisella puoliskolla ja 1900-luvun alkuvuosina olosuhteisiin nähden yllättävän moninainen joukko muiden maiden asukkaita. Heidän tarkkaa lukumääräänsä on kuitenkin mahdotonta saada luotettavasti selville, sillä kaikista kaupungissa oleskelleista ulkomaalaisista ei välttämättä jäänyt jälkeen minkäänlaisia arkistomerkintöjä. Hyvänä esimerkkinä tästä on kirkon asema väestökirjanpidossa. Se merkitsi luetteloihinsa seurakuntaan muualta muuttaneet henkilöt, joihin lukeutuivat ainoastaan luterilaista uskoa tunnustavat ihmiset. Tämä sulki ulkopuolelle esimerkiksi ortodoksit, juutalaiset, islaminuskoiset sekä toisiin kristinuskon suuntauksiin kuuluneet ihmiset. Kaupungin maistraatti puolestaan piti yllä ammattirekisteriä, mutta mainitsi vain ani harvoin mitään henkilöiden kansallisuudesta. Kaupungin henkikirjoihin on merkitty kaikki kaupungissa asuneet ja veroa maksaneet henkilöt, mutta niissäkään ei aina mainittu, mistä kirjoihin merkitty ulkomaalainen on alun perin lähtöisin. Kaikkien näiden seikkojen yhteisvaikutuksesta tarkkaa ulkomaalaistaustaisen väestön määrää on mahdoton saada selville, mutta yhdistelemällä eri lähteistä ilmitulleita tietoja, on mahdollista antaa *suuntaa antava* ja summittainen kuva eri ulkomaalaisryhmien määrästä kaupungissa tietyinä ajanjaksona.

Taulukko 2. Tampereen (mukana myös Messukylään kuuluneet alueet) teollisuuden palveluksessa työskennelleet ulkomaalaiset.³⁵

Vuosi	1851	1855	1860	1866	1869	1879
<i>Yli 15 vuotiaat työntekijät</i>	9	12	35	26	22	10
<i>Alle 15 vuotiaat työntekijät</i>	0	0	2	1	12	0

Seuraavassa taulukossa on laskettu, kuinka monesta eri ulkomaalaisesta löytyy maininta joko Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan dokumenteissa tai paikallisissa sanomalehdissä. Tämä tarkoittaa usein sitä, että esimerkiksi englantilaisten tehtaanmestareiden ja saksalaisten muusikkojen perheitä ei yleensä ole laskussa mukana, elleivät perheenjäsenet olleet jostain syystä saaneet nimeään käytettyihin dokumentteihin. Menetelmä ei siis missään tapauksessa ole tarkka ja antaa usein ulkomaalaisten määrästä liian pienen kuvan, mutta tarjoaa joka tapauksessa suuntaa antavan mittarin ulkomaalaisten lukumäärästä sekä muuttosuhteesta Tampereelle auttaen myös vertailemaan kaupungissa asuneen, eri kansallisuuksista koostuneen ulkomaalaisväestön keskinäistä määräsuhdetta. Varhaisin tarkka taulukko Tampereen ulkomaalaisten määrästä on vuodelta 1890, jolloin useissa suomalaisissa kaupungeissa suoritettiin väestönlaskenta. Olen sisällyttänyt omien lähteideni perusteella tekemäni taulukon alapuolelle vertailun vuoksi virallisen, vuoden 1890 väestönlaskentataulukon. Se antaa, paitsi tarkan kuvan kyseisenä vuonna Tampereella asuneista ulkomaalaisista, myös vertailukohdan itse kyseiseltä vuosikymmeneltä tekemääni taulukkoon.

³⁵Tampereen maistraatti, Kaupungin kauppiaat ja teollisuuslaitokset 1866-1879, Bg:14, Tampereen KA; Tampereen maistraatti, Kaupungin kauppiaat ja teollisuuslaitokset 1851-60, H4, Tampereen KA.

Taulukko 3. Sanomalehdistössä³⁶ sekä Tampereen tuomiokirkkoseurakunnan kirjoissa³⁷ vuodesta 1850 vuoteen 1900 esiintyneiden ulkomaalaisten alkuperä ja lukumäärä.

Kansallisuus	1850-luku	1860-luku	1870-luku	1880-luku	1890-luku
<i>Ruotsalainen</i>	28	20	32	50	57 (75) ³⁸
<i>Saksalainen</i>	12	13	10	24	17
<i>Englantilainen</i>	15	34 (80) ³⁹	16	10	15
<i>Venäläinen</i>	6	7	4	8	22
<i>Baltialainen</i>	5	5	2	2	8
<i>Norjalainen</i>	1	-	-	4	4
<i>Tanskalainen</i>	-	-	-	1	3
<i>Unkarilainen</i>	-	-	1	2	1
<i>Italialainen</i>	-	-	-	2	-
<i>Sveitsiläinen</i>	-	-	-	1	1
YHTEENSÄ	67	75 (125)	65	104	128 (146)

Taulukko 4. Tampereen ulkomaalaisyntyinen väestö vuonna 1890.⁴⁰

Syntymäpaikka	Vuosi 1890
<i>Ruotsi</i>	109
<i>Saksa</i>	38
<i>Englanti</i>	17
<i>Venäjä</i>	47
<i>Baltia</i>	17
<i>Norja</i>	6
<i>Tanska</i>	3
<i>Unkari</i>	1
<i>Puola</i>	10
<i>Hollanti</i>	1
<i>Turkki</i>	1
<i>Siperia</i>	1
<i>Amerikka</i>	1
<i>Pietari</i>	35
YHTEENSÄ	287

Oheisen taulukon perusteella on mahdollista nähdä, että kaikkein suurimman ulkomaalaisryhmän 1800-luvun jälkimmäisen puolen Tampereella muodostivat ruotsalaiset. Muiden ulkomaalaisten määrästä ei voida vuotta 1890 aikaisemmalta ajanjaksolta tämän tutkimuksen perusteella sanoa mitään varmaa, sillä esimerkiksi ortodoksisia venäläisiä ei merkitty Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan luetteloihin. Myöskään kaikkia englantilaisia ei ilmeisesti rekisteröity Tampereella kirkon toimesta. Voidaan

³⁶ Aamulehti; Tampereen Sanomat.

³⁷ Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, Pää- ja rippikirjat, IAa13, IAa15, Hämeenlinnan MA; Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, Seurakuntaan muuttaneiden luettelot, IBa2, IBa3, IBa4, IBa5, IBa6, Hämeenlinnan MA.

³⁸ Tampereen Sanomat 2.3.1891, s. 3 mainitsee Ruotsista tuodun Tampereelle tulitikkutehtaan työntekijöiksi 18 ruotsalaista tyttöä. Heitä ei kuitenkaan ole merkitty Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan muuttokirjoihin.

³⁹ Porin Kaupungin Sanomia 4.8.1860, s. 1-3 kerrotaan Tampereen puuvillatehtaassa työskentelevistä englantilaisista mestareista ja mainitaan heitä olevan perheineen kaupungissa yhteensä 80 henkeä.

⁴⁰ Tilastokeskus, Väkiluvun-tilasto 1890.

kuitenkin päätellä, että venäläisten (ja Venäjältä tulleiden tataarien) lukumäärä kaupungissa kasvoi huomattavasti 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, jolloin he viimeistään olivat kaupungin toiseksi suurin ulkomaalaisryhmä heti ruotsalaisten jälkeen. Baltialaista alkuperää olleiden henkilöiden jatkuva läsnäolo kaupungissa selittyy heidän kuulumisellaan olennaisena osana kaupungin mahtavimman aatelissuvun, von Nottbeckien, palvelusväkeen.⁴¹ Lukumäärältään kaikkein vakaimpana koko tutkimusjakson ajan pysyivät Tampereella asuneet saksalaiset, joiden määrä (mahdolliset perheet mukaan laskettuna) pysyi jatkuvasti muutamassa kymmenessä henkilössä.

Hieman yllättävä havainto on, että englantilaiset olivat 1860-luvun aikana hetkittäin kenties kaupungin kaikkein suurin ulkomaalaisjoukko. Tämän jälkeen heidän lukumääränsä kuitenkin väheni merkittävästi ja pysyi vuosisadan viimeiset vuosikymmenet suhteellisen tasaisena, oletettavasti tehtaanmestareiden perheet mukaan luettuna yhteensä muutamassa kymmenessä henkilössä. 1860-luku oli merkittävä ajankohta siinäkin mielessä, että tutkimusajanjaksolla ulkomaalaisten osuus Tampereen väestöstä oli kaupungin kokonaisväkilukuun suhteutettuna suurimmillaan juuri tuolloin, jolloin heidän määränsä ylitti ajoittain 2 prosenttia kaupungin kokonaisväestömäärästä⁴².

Tulosten perusteella on mahdollista kumota joitakin aiheesta aiemmin tehdyn tutkimuksen tuloksia ja virheitä, erityisesti kaupungissa asuneiden englantilaisten määrästä. Esimerkiksi Paavo Kortekangas kertoo englantilaisia olleen vuonna 1860 pelkästään Finlaysonin tehtaan palveluksessa 80 henkilön verran.⁴³ Kortekankaan tiedot perustuvat vuonna 1860 ilmestyneeseen Porin Kaupungin Sanomien artikkeliin, jossa mainittu henkilömäärä esiintyi. Kuitenkin Porin Kaupungin Sanomissa mainitaan selvästi, että Tampereen kaupungissa asui englantilaisia *kaikkiaan* noin 80

---

⁴¹ Helenius 2004, s. 64.

⁴² Voionmaa 1910, s. 840.

⁴³ Kortekangas 1965, s. 74.

henkeä.⁴⁴ Puuvillatehtaasta tai sen työntekijämääristä lehti ei mainitse mitään. Tämän täytyy tarkoittaa sitä, että mukaan on laskettu myös englantilaisten tehtaanmestareiden perheet kokonaisuudessaan, jolloin tulokseksi on saatu edellä mainittu määrä. Pelkän puuvillatehtaan palveluksessa ulkomaalaisia, joista suurella todennäköisyydellä kaikki olivat englantilaisia, oli kaupungin maistraatin kirjanpidon mukaan vuonna 1860 yhteensä 11 täysi-ikäistä ja yksi alaikäinen henkilö.⁴⁵ Mikäli Kortekankaan päätelmä olisi oikea, tarkoittaisi tämä sitä, että englantilaisia olisi ollut, mestareiden puoliset ja lapset mukaan luettuina, kaupungissa lähestulkoon 200 henkilön verran. Näin suuri luku tuskin oli mahdollinen, joten on siis todennäköistä, että mainitut 80 englantilaista olivat kaupungin englantilainen väestö kokonaisuudessaan.

4.2 LANCASHIRESTÄ NIZHNI NOVGORODIIN, TEHTAANMESTAREISTA KULKUKAUPPIAISIIIN

Vaikka ulkomaalaisia tulikin Tampereelle lukuisilta eri alueilta eri maista, on joidenkin ryhmien sisällä olemassa kuitenkin selviä lähtöpaikkakeskittymiä, joista suurin osa kaupunkiin tulleesta väestä oli lähtöisin. Erityisesti tämä piti paikkansa puhuttaessa englantilaisista ja jossakin määrin myös ruotsalaisista.

Englantilaisista usean Tampereelle tulleen lähtöpaikka oli Yorkshiressa, Keski-Englannissa sijaitsevan Hullin kaupungin satama. Vaikka monen lähtijän kohdalla Hull ei olisi ollutkaan varsinainen syntymäpaikka, antaa säilynyt lähdeaineisto selkeän kuvan, että sekä Yorkshire että sen länsipuolella sijainnut Lancashiren alue olivat monen Tampereellekin rantautuneen englantilaisen kotipaikkoja. Lancashire sopii kuvaan tekstiiliteollisuuden ammattilaisten lähtöpaikkana muutenkin hyvin, sillä alueelle oli 1800-luvun aikana syntynyt monipuolista ja menestyvää kaivos-

⁴⁴ Porin Kaupungin Sanomia 4.8.1860, s. 1-3.

⁴⁵ Tampereen maistraatti, Kaupungin kauppiat ja teollisuuslaitokset 1851–1860, H4, Tampereen KA.

ja puuvillateollisuutta ja näin ollen alueella toimi paljon muun muassa kutomateollisuuden osaajia.⁴⁶

Ruotsalaisissa ei näy, johtuen tulijoiden runsaudesta ja jakautumisesta eri yhteiskuntaluokkiin, englantilaisten tavoin aivan yhtä selkeää keskittymää lähtöpaikkojen suhteen. Silti tutkittavan aineiston pohjalta kävi ilmi, että hyvin moni kaupunkiin muuttaneista ruotsalaisista oli alun perin kotoisin maan eteläosista sekä Tukholman lähiympäristöstä.

Venäläiset olivat, johtuen valtakunnan suuresta koosta, etnisesti kaikkein kirjavin ulkomaalaisjoukko 1800-luvun Tampereella. Venäläisten mukana Tampereelle tuli myös jonkin verran islaminuskoisia tataareja, jotka olivat alun perin kotoisin Venäjältä, Nizhni Novgorodin ja Simbirskin kuvernementtien raja-alueelta.⁴⁷ Tämä tuli hyvin esille vuosisadan lopulla Suomen kansalaisuutta hakeneiden nimissä, joiden joukosta löytyi muutama hyvinkin eksoottisen kuuloinen, tataarilainen nimiyhdistelmä.

Jos verrataan 2000-luvun alun Tamperetta koskettavaa maahanmuuttoa yli sadan vuoden takaiseen tilanteeseen, on ilmiössä havaittavissa muutama huomattava eroavaisuus. Ensimmäinen selkeä ero on se, että 1800-luvulla käytännössä kaikki Tampereelle ulkomailta tapahtunut muutto oli työperäistä ja muuttajat hyvin usein jonkin alan ammattityöläisiä. Tarkastelluista ulkomaalaisryhmistä käytännössä katsoen kaikki englantilaiset ja hyvin suuri osa saksalaisista lukeutui tähän kategoriaan. Huomattavasti vähäisempi osa ulkomaalaisista sijoittui alempiin sosiaalisiin- ja yhteiskunnallisiin ryhmiin. Kyseisestä jaosta oli seurauksena usein se, että tamperelainen, suomalainen työväestö muodosti (tehdasympäristössä) alimman- ja ulkomaiset ammattityöläiset sekä työnjohtajat ylemmän luokan. Tästä puolestaan seurasi, etenkin tehtaiden ulkomaisten mestareiden ja paikallisen työväestön välillä, ajoittain katkeruutta ja kyräilyä joka kulminoitui ajoittain erilaisten riitatilanteiden

---

⁴⁶ Walton 1987, s. 3-5, s. 166–197.

⁴⁷ Leitzinger 2006, s. 11.

sekä konfliktien aikana.⁴⁸ Osansa kieli- ja kansallisuusriitoihin antoi myös vuosisadan puolivälin tuntumassa läpi koko yhteiskunnan yhä vahvemmin voimistunut suomalainen kansallistunto.⁴⁹

Kaupungin ruotsalaisista asukkaista suurin osa kuului selvästi ylempään sosiaaliseen luokkaan, mutta ryhmän suhteellisen laajuuden huomioon ottaen, toimi heitä kaupungissa myös aivan tavallisina käsityöläisinä ja muiden ”alempiarvoisten” ammattien harjoittajina.⁵⁰

Saksalaiset olivat englantilaisten tavoin usein korkeasti koulutettua, tehtaiden paikallisjohtoon erikoistunutta joukkoa. Heidän ryhmässään on kuitenkin muutamia kauppiaita ja – kaikkein selvimmin tutkittavasta aineistosta esille nousevana - muusikoita.⁵¹ Vaikka saksalainen Ernst Schnéevoigt onkin kaikkein tunnetuin kaupungissa 1800-luvulla vaikuttaneista saksalaisista muusikoista,⁵² ei hän ollut lajissaan suinkaan ainoa, sillä yksin hänen soittokuntaansa kuului useita, pääasiassa saksalalaisia muusikoita. Nimeltä heistä tunnetaan ainakin 1880-luvun alussa orkesterissa soittaneet kontrabasisti Blauer, viulua ja selloa soittaneet Dahlin veljekset, sekä violisti Ludwig Kappelhofer. Saksalaisia muusikoita rekrytoitiin Schnéevoigtin orkesteriin jopa lehti-ilmoitusten avulla.⁵³ Saksalaisten kauppiaiden kaupungissa harjoittaman toiminnan pitkä perinne jatkuu Tampereella vielä 2000-luvullakin muun muassa kaupungin joulutorilla toimivien saksalaiskauppiaiden muodossa.

Selvän poikkeuksen yllä mainittuihin ryhmiin tekivät ainoastaan venäläiset rihkamakauppiaat sekä tataareista vuosisadan lopulla koostuneet kulkukauppiaat. Myös asiakirjoissa ”venäläisten sotilaiden vaimot” – ryhmän alle sijoitetut henkilöt kuuluivat köyhiin leipureihin ja

---

⁴⁸ Esim. Tampereen Sanomat 10.2.1874, s. 2; Tampereen Sanomat 20.7.1892, s. 2.

⁴⁹ Lönnroth 2009, s. 125–131.

⁵⁰ Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, Seurakuntaan muuttaneiden luettelo 1876-1890, IBa4, Hämeenlinnan MA.

⁵¹ Tampereen osoitekalenteri 1886.

⁵² Sajakorpi 1988, s. 152-163.

⁵³ Tampereen Sanomat 8.7.1884, s. 2; Sajakorpi 1987, s. 25.

rihkamakauppiaisiin.⁵⁴ Kulkukauppiat eivät asuneet kaupungissa vakituisesti, vaan pysähtyivät markkinoiden aikaan myymään tavaroitaan oleskellen kaupungissa todennäköisesti vuoden aikana joitakin viikkoja. Paljon mielenkiintoisempi ja vaikeaselkoisempi ryhmä olivat sen sijaan yllämainitut venäläisten sotilaiden vaimot. Nämä harjoittivat ilmeisesti elantonaan pääasiassa jonkinlaista rihkamakauppaa. Tämä huomattavan sekalainen joukko koostui asiakirjoihin merkittyjen nimien perusteella todennäköisesti sekä täysin venäläissyntyisistä, että venäläisten sotilaiden kanssa avioituneista suomalaisista naisista, eikä sen sosiaalinen ja taloudellinen asema ollut kaupungissa korkea.

4.3 KUOLEMA VIERAASSA MAASSA

Lääketieteen ja hygieniaojojen alkeellisuuden vuoksi oli kuolema 1800-luvun ihmiselle huomattavasti nykyistä tutumpi ja arkisempi vieras. Tämän saivat kokea monet Tampereella oleskelleet ulkomaalaisetkin, joista moni kuoli itselleen vieraassa maassa mitä erilaisimmista syistä johtuen. Osa vainajista lähetettiin takaisin kotimaahansa haudattaviksi, mutta pitkien välimatkojen takia oli usein helpompaa ja arvokkaampaa haudata kuollut lähemmäksi viimeistä asuinpaikkaansa. Vaikka osa ulkomaalaisista kuuluikin muuhun, kuin luterilaiseen uskontokuntaan, oli kristinusko pohjimmiltaan suurelle osalle kaupungin ulkomaalaisista ja paikallista asukkaista yhdistävä tekijä ja näin ollen helpotti osaltaan vainajien jättämistä vieraaseen maahan.

Tampereella asuvien ulkomaalaisten viimeiseksi leposijaksi muodostui 1880-luvulle asti nykyisessä Aleksanterin kirkon puistossa sijaitseva vanha hautausmaa.⁵⁵ Tähän paikkaan haudattiin vuosien 1840–1880 välisenä aikana ainakin kuusi kaupungissa asunutta saksalaista ja häkellyttävältä kuulostavat 19 englantilaista. Ruotsalaisia hautausmaalla on myös useita,

---

⁵⁴ Tampereen Maistraatti 1855, Veroluettelot, G10a, Tampereen KA.

⁵⁵ Hirvonen 1970, s. 175.

mutta muutamaa, muiden lähteiden kautta varmasti ruotsalaiseksi osoittautunutta henkilöä lukuun ottamatta, on nimien perusteella mahdotonta saada selvää vainajien alkuperästä. Haudatuista englantilaisista suuri osa on kuollut varsin nuorena, usein joidenkin kuukausien tai vuosien ikäisinä lapsina. Saksalaisten tilanne on taas aivan päinvastainen, joukossa ei ole yhtäkään kuollutta lasta, vaan ainoastaan täysi-ikäisiä henkilöitä.⁵⁶ Tämän perusteella vaikuttaa siltä, että paikkakunnalla oleskelleista saksalaisista suuri osa oli perheettömiä tai sitten he lähettivät menehtyneet perheenjäsenensä haudattaviksi takaisin kotipaikkakunnilleen. Voi myös olla, että saksalaiset jättivät usein perheensä taakseen lähtiessään useiksi vuosiksi vieraaseen maahan töihin. Lapsikuolleisuuden suhteen saksalaisten ja englantilaisten välillä oli tuskin kyseisenä aikakautena mainittavia eroja. Englantilaiset tehtaanmestarit sen sijaan vaikuttavat ottaneen lähestulkoon poikkeuksetta perheensä mukaan vieraaseen maahan. Heille syntyi myös useita lapsia Tampereella vietettyinä vuosina, joista nykymittapuun mukaan suuri osa ei elänyt lapsuusikää pidemmälle.

Englantilaisten hautakivissä muistoteksti kaiverrettiin yleensä heidän omalla äidinkielellään. Ainoastaan yhden englantilaisen, Finlaysonin puuvillatehtaan kankurimestari John Sharplesin haudassa syntymä- ja kuolinajat on kirjoitettu ruotsiksi.⁵⁷ Tämä kertoo jonkin verran siitä, että englantilaiset tunsivat olevansa vieraassa maassa, eivätkä halunneet läheistensä hautoihin näin ollen vieraskielistä tekstiä. John Sharplesin tiedetään olleen poikkeus englantilaisten joukossa: hän integroitui tamperelaisten joukkoon hyvin ja asuttuaan täällä useita kymmeniä vuosia,⁵⁸ luultavasti koki itsensä ainakin jonkin verran paikalliseen yhteisöön kuuluvaksi.

Kaikkien tutkimusajankohtana Tampereella kuolleiden ja tänne haudattujen ulkomaalaisten viimeinen leposija ei kuitenkaan ole vanhalla hautausmaalla,

---

⁵⁶ Hirvonen 1970, s. 182–231.

⁵⁷ Hirvonen 1970, s. 182–231.

⁵⁸ Sharplesista tarkemmin sivuilla 64–66.

vaan vuoden 1880 jälkeen hautaustoiminta siirtyi vielä nykyisinkin käytössä olevalle Kalevankankaan hautausmaalle.⁵⁹

Lähteistä on mahdollista löytää myös monia erilaisia kuolemansyitä. Tampereen ulkomaalaisväestöä, kuten paikallisiakin, menehtyi etupäässä sairauksiin ja niiden jälkiseuraamuksiin, mutta myös onnettomuudet niin töissä tehtäillä kuin vapaa-ajallakin johtivat ajoittain kuolemaan. Kuten edellä on mainittukin, oli erityisesti lapsikuolleisuus nykymittapuun mukaan hyvin suurta ajan väestön keskuudessa.

Onnettomuuksissa kuolleista ulkomaalaisista hyviä esimerkkejä ovat englantilainen mekaanikko Farrar ja saksalainen turkkuri Hahn. Yorkshireläisen⁶⁰ Abraham Farrarin kohtaloksi koitui työtapaturma puuvillatehtaalla vuonna 1872. Hän oli ollut valvomassa tehtaan konepajalla suurikokoisen akselin siirtoa paikoilleen, kun yksi sitä kannatelleista ketjuista oli pettänyt päästäen akselin putoamaan. Akseli oli pudonnut maahan siten, että sen toinen pää oli takaisin ilmaan kimmotessaan iskenyt huono-onnista Farraria jalkojen väliin sellaisella voimalla, että tämä oli singonnut maasta ilmaan. Hengenvaarallisesti loukkaantunut mies oli kuljetettu nopeasti Helsinkiin saamaan hoitoa.⁶¹ Vamma oli kuitenkin osoittautunut niin pahaksi, että Farrar oli saamastaan hoidosta huolimatta menehtynyt noin viikkoa myöhemmin. Hän oli ehtinyt Tampereen Sanomien mukaan oleskella kaupungissa viitisen vuotta vaimonsa ja kahden tyttärensä kanssa ja ollen samaisen lehden mukaan työssään ”hywin uuttera mies”.⁶² Farraria ei haudattu Tampereelle, joten todennäköisesti hänen jäännöksensä kuljetettiin takaisin Englantiin tai haudattiin jollekin toiselle paikkakunnalle.

Tampereella 1880-luvun alkupuolen vuosina asunut ja toiminut, silloiselta Preussin alueelta kotoisin ollut turkkuri, Wilhelm Kristian Albert Emil Hahn

---

⁵⁹ Hirvonen 1970, s. 177–178.

⁶⁰ The Leeds Mercury 8.12.1865.

⁶¹ Tampereen Sanomat 4.11.1872, s. 1.

⁶² Tampereen Sanomat 11.11.1872, s. 1.

eli kaupungissa suhteellisen lyhyeksi jääneen, mutta melko värikkään elämän. Hänen tarinansa Tampereella alkoi vuonna 1882, jolloin Hahn avasi turkisiikkeen silloiselle Läntiselle Pitkäkadulle ja ryhtyi mainostamaan sitä paikallisissa lehdissä.⁶³ Hänen loppusyksynsä oli täytynyt olla kiireinen, sillä liikkeenavajaisten lisäksi Hahn ennätti myös mennä naimisiin kaupunginpalvelijan tyttären, Josefina Emilia Nybergin kanssa.⁶⁴ Kenties avioon meno oli syynä siihen, että Hahn asettui kaupunkiin vakinaisesti ja ryhtyi harjoittamaan ammattiaan omassa liikeyrityksessään.

Hahnin liiketoimet eivät kuitenkaan sujuneet toivotulla tavalla, sillä jo ennen seuraavan vuoden kesää hän oli joutunut tekemään konkurssin. Liikkeen oli täytynyt menestyä todella surkeasti, sillä 30 markan varallisuutta vastaan oli asetettu huimaava 9500 markan suuruinen velka. Turkkuri itse ei ollut ilmaantunut konkurssipesän selvittelyihin. Hahn olikin todennäköisesti joutunut paniikkiin tajutessaan tilanteen toivottomuuden ja paennut Tampereelta toiselle paikkakunnalle selvittämään ajatuksiaan. Hahnin poissaollessa konkurssia puitiin kaupungissa raastuvanoikeutta myöden koko kesän 1883 ajan.⁶⁵

Siitä, miten Hahn sai tilanteensa järjestettyä ja velanmaksunsa sovittua, ei ole tietoa, mutta jossakin vaiheessa hän palasi takaisin Tampereelle ja jatkoi turkkurintehtäviään. Vuoden 1884 kesällä hän osallistui kaupungissa järjestettyyn maanviljelyskokoukseen järjestämällä tapahtumaa varten täytettyjen eläinten näyttelyyn. Tampereen Sanomat kehui Hahnin taitoja eläinentäyttäjänä ja harmitteli sitä, että hän ei ollut saanut tilaa näyttelylleen varsinaiselta kokouspaikalta, vaan joutui järjestämään sen erään yksityishenkilön huvilalla.⁶⁶

Kauaa ei Hahn kuitenkaan ehtinyt näyttelystään saaman positiivisen julkisuuden valokeilassa paistatella, vaan hänen loppunsa koitti heinäkuun

---

⁶³ Tampereen Sanomat 7.11.1882, s. 4.

⁶⁴ Tampereen Sanomat 14.11.1882, s. 3.

⁶⁵ Tampereen Sanomat 9.6.1883, s. 1; Tampereen Sanomat 4.8.1883, s. 1.

⁶⁶ Tampereen Sanomat 1.7.1884, s. 2.

1884 alussa uintimatalla Nalkalan rannan tuntumassa. Hahn oli mennyt päiväsaikaan uimaan yhdessä ystäviensä, kahden kaupungissa toimineen Schnéevoigtin saksalaisen soittokunnan jäsenen kanssa ja oli näiden mukaan aivan yllättäen vajonnut veden alle lopulta hukkuen.⁶⁷ Hahnin kuolintapa ei ollut aikakaudelle epätyypillinen, sillä ihmisten uimataito oli ajan Suomessakin usein heikkoa ja hukkumiskuolemia sattui tämän tästä, eikä Nalkalan alue Ratinan suvannon vieressä, Pyhäjärveen johtavien virtaustensa vuoksi, ollut muutenkaan välttämättä kaikkein turvallisim uimapaikka. Vaikka hukkuminen oli todennäköisesti onnettomuus (Aamulehden mukaan Hahn oli yrittänyt uida kilpaa ystäviensä kanssa ja kesken kaiken vajonnut veden alle),⁶⁸ poissuljettua ei ole sekään, että lukuisien vastoinkäymisten runtelema turkkuri riisti itse itseltään hengen hukuttautumalla. Ainakaan uimarin veden alle vetäneestä virtauksesta ei tässä tapauksessa ollut kysymys, sillä hänen ruumiinsa löydettiin järvestä, lähestulkoon samalta paikalta johon hän oli uimatovereidensa mukaan hukkunut, vasta sen noustua pintaan lähestulkoon kaksi viikkoa onnettomuuden jälkeen. Jälkeläisiä Hahn ei ilmeisesti ehtinyt saada, vaan häneltä jäi jälkeen ainoastaan vaimo, Emilia.

---

⁶⁷ Tampereen Sanomat 8.7.1884, s. 2.

⁶⁸ Aamulehti 8.7.1884, s.2.

5 RUOTSALAISISTA AFRIKKALAIISIIN –TAMPEREEN ULKOMAALAISET KANSALLISUUKSITTAIN

5.1 MONEN KERROKSEN VÄKEÄ – RUOTSALAISET

Vaikka tarkkojen lukumäärien ja tilastojen kokoaminen oli tutkimuksessani mahdotonta, voidaan saatujen tulosten perusteella olla varmoja siitä, että kaikkein suurin osa Tampereen alueen ulkomaalaisväestöstä oli alkuperältään ruotsalaista. Tätä tukee myös se havainto, että ruotsalaisia kuului kaupungissa käytännössä kaikkiin ammattiryhmiin ja yhteiskuntaluokkiin.⁶⁹ Siinä missä esimerkiksi englantilaiset sijoittuivat ammanteiltaan 1800-luvun jälkipuolen Tampereella lähestulkoon ainoastaan teollisuuden asiantuntijoiden ja mestareiden ammattiryhmiin, löytyi ruotsalaisista niin tavallisen tehdastyöväestön edustajia ja renkejä, kuin korkeatasoisia asiantuntijoita ja tehtaanjohtajakin.⁷⁰ Vaikeaksi ruotsalaisten todellisen lukumäärän selvittämisen tekee kuitenkin se, ettei väestökirjanpidossa aina huomioitu toiselta suomalaiselta paikkakunnalta Tampereelle muuttaneiden ruotsalaisten alkuperää. Koska aikakauden suomalaiset ja ruotsalaiset suku- ja etunimet ovat usein mahdottomia erottaa toisistaan, on ruotsalaisen väestön tarkan määrän arvioiminen näiden tietojen pohjalta mahdotonta. Kirkonkirjojen avulla on kaupungin ruotsalaisen väestön määrää ja alkuperää kuitenkin mahdollista selvittää jossakin määrin, sillä moni kaupunkiin tullut ja siellä pidempään asunut ruotsalainen liitettiin silloiseen Tampereen Tuomiokirkkoseurakuntaan.

Syitä ruotsalaisten runsauteen muihin kansallisuuksiin verrattuna ei tarvitse hakea kaukaa: Suomen historiallinen yhteys Ruotsin kanssa, yhteiskuntajärjestelmän ja kulttuurin samankaltaisuudet sekä luonnollisesti - etenkin ylemmän yhteiskuntaluokan parissa - yhteinen kieli helpottivat

---

⁶⁹ Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, seurakuntaan muuttaneiden kirjat, IBa4, Hämeenlinnan MA.

⁷⁰ Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, seurakuntaan muuttaneiden kirjat IBa2 – IBa6, Hämeenlinnan MA.

sopeutumista ja kanssakäymistä kaupungin asukkaiden kanssa. Todennäköisesti nämä seikat myös vaikuttivat siihen, että ruotsalaiset eivät eristäytyneet omiensa joukkoon, vaan olivat usein aktiivisesti mukana kaupungin sosiaalisessa (ruotsinkielisessä) ja yhteiskunnallisessa elämässä.⁷¹

Ilman vaikeuksia ja yhteiskunnallisia konflikteja ei heidänkään elämänsä kaupungissa aina sujunut. Suomessa vuosisadan puolenvälin paikkeilla alkanut kansallinen herääminen, johon kuului olennaisena osana myös Suomen kielen aseman parantaminen sekä korostaminen, ulottui nopeasti Tampereellekin. Erityisesti kielikysymys hiersi suomen- ja ruotsinkielisten välisiä suhteita ajoittain pahasti. Tästä sai osansa myös Tampereella asunut, ruotsalainen kivenhakkaaja G. R. Petterson. Kaupunginvaltuuston kokouksessa, vuonna 1899 oli rahatoimikamari saanut moitteita, kun se ei ollut ottanut Pettersonin anomusta erään kivenlouhimispaikan vuokrauksesta huomioon sillä perusteenaan se, että kirjoituskielenä oli käytetty ainoastaan ruotsia. Valtuusto oli lähettänyt anomuksen moitteiden kera takaisin rahatoimikamarille ja muistuttanut, että se on velvollinen antamaan lausuntonsa.⁷² Petterson ei ollut tapahtumahetkellä suinkaan enää uusi tulokas Tampereella, vaan hän oli asunut ja harjoittanut ammattiaan kaupungissa jo pidemmän aikaa, sillä lähestulkoon 10 vuotta aiemmin Tampereen Sanomissa oli tiedonanto siitä, kuinka kaupungissa toiminut ampumayhdistys vietti vuosijuhlaansa. Juhlassa järjestettiin ampumakilpailuita, joissa kivenhakkaaja G.R. Pettersonin mainittiin saaneen kunniapalkinnon liikkuvaan esineeseen ampumisesta 150 kynnärän matkalla.⁷³

5.1.1 SIVISTYKSEN JA TYÖVÄESTÖN ASIALLA –ESIMERKKITARINAT

Olen valinnut Tampereen ruotsalaisten asukkaiden keskuudesta kolme henkilöä lähempään tarkasteluun ja näiden pohjalta avaan ja tarkennan,

⁷¹ Lönnroth 2009, s. 124.

⁷² Tampereen Sanomat 8.3.1899, s. 2.

⁷³ Tampereen Sanomat 18.6.1888, s. 2.

millainen asema ja elämä osalla ruotsalaista väestöä aikakauden kaupungissa oli. Otos ei ole yhteiskuntaluokittain kattava, vaan keskittyy lähinnä tehtaiden johtajiin ja -mestareihin joiden yhteiskunnallinen asema oli verrattain korkea. Tämä siksi, että tarkoituksenani on saada aikaan vertailuasetelma samanarvoisissa asemissa työskennelleiden englantilaisten kanssa.

VERKATEHTAAN ISÄNNÖITSIJÄ CARL GUSTAF ANTON DAHLBOM

Ehkäpä koko tutkimuksen paras esimerkki työläistensä rakastamasta, ulkomaalaissyntyisestä esimiehestä oli ruotsalainen C.G.A. Dahlbom. Dahlbomista tallentunut arkistomateriaali antaa miehestä varsin mairittelevan kuvan, etenkin kaikissa työväen sivistämiseen ja -koulutukseen liittyvissä asioissa. Hänen panoksestaan ja esimerkistään tavallisen työväestön olojen parantamisessa löytyy runsaasti tietoja, joita tämä esimerkkitarina osaltaan valottaa.

Dahlbom oli ammatiltaan Tammerkosken alajuoksulla toimineen verkatehtaan isännöitsijä 1870-luvun lopusta vuoteen 1887 saakka. Hän tuli verkatehtaalle sen edellisen isännöitsijän, saksalaisen Karl Zuhrin kuoltua, aloittaen samalla tehtaassa paperiteollisuuden tarvitsemien konehuopien valmistuksen.⁷⁴ Uuden tuotannon alan käyntiinpanon lisäksi Dahlbom ei aikaillut alkaessaan järjestää tehtaan työväen kulttuuri- ja sivistystoimintaa. Jo vuonna 1879 hän ryhtyi perustamaan Kyttälään verkatehtaan työntekijöille kirjastoa. Asiasta kirjoittanut Tampereen Sanomat mainitsi, että vaikka kirjasto olikin ensisijaisesti suunnattu verkatehtaalaisille, saivat myös muut ihmiset käyttää sitä. Dahlbomin henkilökohtainen panos kyseisessä toiminnassa oli ilmeisesti harvinaisen suuri, sillä hän vuokrasi kirjastolle tilan Sélinin talosta ja kustansi itse myös kirjastoon hankittavan

---

⁷⁴ Björklund 1993, s. 23.

materiaalin. Tampereen Sanomat toivottikin menestystä ja pitkää ikää ”tälle isänmaalliselle yritykselle”.⁷⁵

Aikalaiset huomioivat myös Dahlbomin osallistumisen Suomea ja suomalaisuutta korostaviin tapahtumiin Tampereella. Hyvä esimerkki tästä oli vuonna 1880 kaupungin seurahuoneella J. L. Runebergin syntymäpäivän kunniaksi vietetty juhla, jossa hän luki otteen kirjailijan teoksesta.⁷⁶

Merkittävin ja eniten lehdistössäkin ylistystä saanut Dahlbomin aikaansaannos oli kuitenkin hänen kirjastonsa. Ruotsalainen osti sinne ajan kuluessa omilla varoillaan lisää kirjoja ja antoi jopa koko salin herra Lundelinin lauluseuralle harjoituskäyttöön vuonna 1884. Tälläkin kertaa Dahlbom halusi ilmeisesti edistää nimenomaan suomalaisen väestön sivistyspyrkimyksiä, sillä lauluseuran tarkoituksena oli harjoitustensa jälkeen järjestää suomalaista ohjelmaa sisältävät iltahuvit. Vastalahjaksi tästä lauluseura oli lupautunut lahjoittamaan iltahuviensa tuoton verkatehtaan kirjaston hyväksi. Tampereen Sanomat muistuttikin lukijoita siitä, että kirjasto toimi ainoastaan Dahlbomin lahjoitusten varassa, eikä näin ollen saanut Tampereen kaupungilta minkäänlaista tukea toiminnalleen. Lehti korosti, kuinka koko ”lukusali” ja sen kaupunkilaisille tuoma huvi ja hyöty olivat olemassa ainoastaan verkatehtaan isännän ansiosta.⁷⁷

Herra Dahlbomin utteruus työväestönsä hyväksi jatkui 1880-luvun puoleenväliin tultaessa myös verkatehtaan torvisoittokunnan perustamisella. Tämänkin toimenpiteen hän kustansi omista varoistaan, saaden taas suitsutusta kaupungin sanomalehdissä: ”Kiitos ja kunnia tälle ruotsalaiselle, joka työväestön siivistyttämiseksi tekee enempi, kuin moni suomalainen isäntä!”.⁷⁸ Mielenkiintoinen huomio oli myös se, että lehti mainitsi Dahlbomin kansalaisuuden häntä ylistäessään. Kehun täytyi olla varsin aito, sillä 1800-lopulla kielikysymys oli jo varsin ajankohtainen ja suomalaisen

---

⁷⁵ Tampereen Sanomat 26.11.1879, s. 1.

⁷⁶ Tampereen Sanomat 7.2.1880, s. 2.

⁷⁷ Tampereen Sanomat 29.12.1880, s. 2; Tampereen Sanomat 19.1.1884, s. 2.

⁷⁸ Tampereen Sanomat 13.12.1884, s. 2.

sanomalehden ylistävät arviot ruotsalaisista varsin harvassa. Kaiken muun lisäksi ilmeisesti myös raittiusliike, ajalle tyypilliseen tapaan, oli isännöitsijän sydäntä lähellä, sillä vuonna 1885 hän oli mukana perustamassa ”raittiusravintolaa” silloiselle Itäiselle Esplanadille.⁷⁹

Vapaa-aikanaan Dahlbom harrasti ainakin purjehdusta ja hänen onnistui voittaa useita palkintoja Pyhäjärvellä järjestetyissä purjehduskilpailuissa. Hän myös toimi muutamaa otteeseen tuomarina Tampereella järjestetyissä ampumakilpailuissa.⁸⁰

Dahlbomin uuttera ja lähdeaineiston valossa jopa ajoittain epäitsekään oloinen toiminta työväestönsä hyväksi päättyi ilmeisen äkisti vuoden 1887 elokuussa hänen kuoltuaan kuukauden mittaisen kuumetaudin päätteeksi. Kuollessaan vasta 53-vuotias vainaja sai Tampereen Sanomissa kunnioitusta pitkän muistokirjoituksen muodossa:

...Waikka hän saapui tänne olohimme perehtymättömänä ja vaikutti täällä werrattain lyhyen ajan, ennätti hän kuitenkin sillä ajalla vaikuttaa niin, että hänen muistonsa pysyy niissä piireissä, jotka tulivat hänet tuntemaan. Warsinkin työväestöllensä oli hän oikea isäntä sanan täydessä merkityksessä, ja harrasti heidän edistystensä henkisessä ja aineellisessa suhteessa. Tämän harrastuksensa tuloksena oli werkatehtaan lainakirjasto ja lukusali, jota hän jo useita vuosia kannatti suureksi osaksi omilla waroillaan. Samoin myös uudet, työväestölle edulliset säännöt tehtaan sairaus- ja hautausapu-kassalle, sekä raittiusravintola, joka yksi perustaja ja kannattaja hän oli. Muutkin työväen edistystä tarkoittawat pyrinnot saivat hänestä hartaan suosijan, waikkapa ei hän suoranaisesti niihin ottanutkaan osaa. Työväen laulu- ja soittoseura häntä myös on muistawa, sillä hän salli seuran käyttää harjoituksiin kannattamaansa lukusalia. Eikä hän kuollessansaakaan näitä harrastuksia unhoittanut. Suuren osan omaisuudestaan, joka ei liene aiwan pieni, lahjoitti hän pari wiikkoa sitten tekemässään testamentissa werkatehtaan sairaskassalle ja lukusalille. Myöskin eräs Tukholman sairashuone saa osan. Katkerasti kaipaakin wainajaa työväestö, jonka olot hänen johdollansa oliwat mallikelpoisia, ja jonka pyrinnoita hän niin kannatti. Mainittakoon myöskin, että hän suosi urheilua, ja tšekäläinen ampumaseura ja purjehdusyhdistys kadotti hänessä innokkaan jäsenen. Ammattinsa tunsu hän perin pohjin sekä kaupalliselta että tekniseltä puolen, ja hänen johdollaan laweni werkatehdas melkoisesti. Myöskin kattohuopatehdas, jonka isännöitsijänä hän vaikutti 3 vuoden ajan ja sillä ajalla ehti sen häwiötilasta kohottaa, kaipa häntä. Samoin myös lukuisa ystäwäjoukko, jonka hän saawutti vaatimattoman käytöksensä ja jalon

⁷⁹ Tampereen Sanomat 19.3.1885, s. 2.

⁸⁰ Tampereen Sanomat 4.8.1885, s. 2; Tampereen Sanomat 20.6.1887, s. 2.

luonteensa kautta...Lewätköön rauhassa jalo työväen ystävä ja suosija, jonka esimerkki sopisi monelle ohjeeksi!⁸¹

Dahlbomin ruumista ei haudattu Tampereelle, vaan se lähetettiin omaisille Ruotsiin, todennäköisesti Tukholmaan.

Muistokirjoitus vahvistaa entisestään Dahlbomista jo muodostunutta kuvaa työläistensä pitämänä isännöitsijänä. Hänen harjoittamansa sosiaalisen toiminnan merkityksestä ja painoarvosta kertoo paljon sekin, että muistokirjoitus korosti lähestulkoon yksinomaan juuri tätä puolta, jättäen miehen varsinaisen teknisen työuran muutaman lauseen varaan. Joka tapauksessa Dahlbom vaikutti olleen vilpittömästi innostunut työläistensä hyvinvoinnin ja sivistyksen kasvattamisesta, mikä näkyi siinäkin, että hän teki testamenttinsa jo ollessaan sairas ja päätti näin ollen lahjoittaa mahdollisen kuoleman kohdatessa suuren osan omaisuudestaan aloittamansa sosiaalisen työn jatkamisen hyväksi. Merkittävää oli sekin, että hän itse ruotsalaisena, oli kiinnostunut myös tehtaan ulkopuolisen, suomenkielisen väestönsosien sosiaalisten olojen parantamisesta. Onkin erittäin todennäköistä, että Dahlbomin ajatusten taustalla vaikuttivat 1800-luvun loppupuolella suosiota saavuttaneet sosiaalireformistiset ajatukset, joissa johtoajatuksena oli paitsi työväestön aineellisten- niin myös sivistyksellisten olojen parantaminen. Tämän kautta toivottiin löytyvän ratkaisu moneen työväestöä koskettavaan ongelmaan.⁸² Todennäköisesti tämänkaltainen ajattelu oli Dahlbomin kohdalla vahvasti pinnalla ja mies erottuikin useista muista tutkimuksessa käsitellyistä henkilöistä selvästi siinä mielessä, että kenelläkään ei tuntunut olevan hänestä missään vaiheessa mitään pahaa sanottavaa. On mahdotonta päätellä, mitä syitä hänellä ilmeiseen filantrooppisuuteensa oli, mutta nämä asiat tekivät hänestä kiistatta tutkimusjaksolla Tamperelaisten työläisten elämään kaikkein positiivisimmin vaikuttaneen ulkomaalaistaustaisen henkilön. Tämän vuoksi onkin merkillistä, miksi Dahlbom on jäänyt Tamperetta ja sen teollistumista käsittelevissä tutkimuksissa melko lailla huomiotta.

---

⁸¹ Tampereen Sanomat 5.8.1887, s. 2.

⁸² Ahonen 1992, s. 7-8.

PELLAVATEHTAAN ISÄNNÖITSIJÄ FERDINAND EUGEN WAHLGREN

Jos Dahlbom on jäänyt historiankirjoituksessa jollakin lailla pimentoon, ei toinen, osittain samaan aikaan Tampereella toiminut ruotsalainen tehtaan isännöitsijä sitä ole. Tämä pellavatehtaalla toiminut mies oli vuonna 1830 Ruotsin Göteborgissa syntynyt ja sieltä erinäisten vaiheiden kautta ensin Suomen Poriin kauppiaksi ja lopulta vuonna 1869 Tampereelle Pellava- ja Rauta-Teollisuus O-Y:n – ja sen alayhtiö Tammerfors Trädsliperi Bolagin – toimitusjohtajaksi päätynyt Ferdinand Eugen Wahlgren. Hän jätti uransa aikana Tampereelle pysyvän muiston itsestään paikannimen muodossa, hoidettuaan ja maisemoituaan Tammerkosken keskiputouksen niskassa sijaitsevaa, tuolloin Koivusaaren nimellä tunnettua, pientä saarta, jonka vuoksi kaupunkilaiset alkoivat kutsua paikkaa Wahlgrenin- ja Konsulinsaareksi. Konsuli-nimi juonsi juurensa Wahlgrenin isännöitsijän työnsä ohella hoitamasta Ruotsin ja Norjan varakonsulin virasta.⁸³

Wahlgren sai tunnustusta Tamperelaiselta lehdistöltä jo vuonna 1870, jolloin kaupungissa sijainneessa puupaperitehtaassa syttyi tulipalo. Palo onnistuttiin sammuttamaan, ennen kuin se ehti aiheuttaa suuria vahinkoja. Tampereen Sanomat mainitsi sammutustöihin osallisena olleen, Wahlgrenin organisoiman ja johtaman, pellavatehtaan vapaaehtoisen palokunnan. Wahlgrenin kerrottiin perustaneen tämän osaston ”joku aika sitten” ja hänen omanneen kokemusta vapaaehtoisen palokunnan johtamisesta jo Porin ajoiltaan. Lehti kiittelikin Wahlgrenin innostusta asiaan ja ehdotti Tampereelle perustettavaksi omaa palokuntaa hänen neuvojensa mukaan.⁸⁴

Wahlgren oli välillisesti mukana myös suomalaisille vieraiden kielten opetuksessa, sillä vuonna 1872 hänen luonaan asunut O.A. Lamberg niminen mies tarjosi lehden ilmoituspalstalla Saksan ja Ranskan kielten

⁸³ Kauffmann 1967 (1902), s. 498.

⁸⁴ Tampereen Sanomat 19.4.1870, s. 1.

opetusta. Samana vuonna Wahlgren aloitti toimintansa Suomen kaupunkien irtaimen omaisuuden palovakuutusyhtiön asiamiehenä Tampereella.⁸⁵

Vuoden 1873 lopulla Wahlgren perusti kokouksessa, jonne oli kutsunut tehtaan työntekijät, kaupunkiin toisen, lähinnä pellavatehtaan työväestölle tarkoitetun, ”kohtuuden seuran”, jonka tarkoituksena oli hillitä työväen alkoholinkäyttöä. Hänen seuransa johtoideologia ei siis vaatinut raittiutta ja alkoholinkäytön lopettamista, vaan nimenomaan kohtuukäytön edistämistä. Tampereen Sanomien mukaan pellavatehtaan väestö lähti innolla mukaan liikkeeseen, jonka sääntöihin ilmeisesti kuului, että juopottelusta kiinnijäänyt joutui maksamaan seuran kassaan sakkoja, joista osa sitten jaettiin kohtuuden aatetta parhaiten edistäneille ja esimerkillisille seuran jäsenille.⁸⁶ Alkoholi- ja juoppouskysymys tuntui olleen lähellä Wahlgrenin sydäntä, sillä paitsi kohtuuden seuran perustajana, tuli hän tunnetuksi myös yhtenä Tampereen Vähittäismyynti- ja Anniskelu Oy:n perustajista toimien aktiivisesti osakeyhtiön hallinnossa.⁸⁷

Myös kaupungin talouselämän kannalta Wahlgren oli keskeinen vaikuttaja. Hän teki aloitteen vuonna 1879 Tampereen pääoma- ja elinkorkolaitoksen perustamiseksi ja kyseinen laitos perustettiin valtuuston lahjoittamien 10 000 markan turvin kaupungin satavuotisjuhlan yhteydessä myöhemmin samana vuonna.⁸⁸

Verkatehtaan isännöitsijä Dahlbomin tavoin - ja mahdollisesti samankaltaisen ajatusmaailman innoittamana - myös Wahlgren tuki työväensä kulttuuriharrastuksia. Vuonna 1878 konsuli Wahlgren oli mukana perustamassa kaupunkiin soittokuntaa, joka sai nimekseen ”Tampereen soitannollinen seura”. Seura hankki orkesterinsa ensimmäiseksi johtajaksi Suomessa jo jonkin aikaa vaikuttaneen, saksalaisen kapellimestari Ernst Schnéevoigtin. Orkesterin ylläpitämistä avusti valtuusto puolestaan

---

⁸⁵ Tampereen Sanomat 29.1.1872, s. 4; Tampereen Sanomat 20.5.1872, s. 4.

⁸⁶ Tampereen Sanomat 2.12.1873, s. 1.

⁸⁷ Tampereen Sanomat 9.11.1875, s. 1; Kauffmann 1967 (1902), s. 498.

⁸⁸ Kauffmann 1967 (1902), s. 498.

vuosittain anniskeluvoittovaroista. Useita helppotajuisia konsertteja eli ns. ”markankonsertteja” annettuaan orkesteri piti tällä tavalla keräämälleen yleisölle sinfoniakonsertin kevättalvella 1881.⁸⁹ Soitto- ja lauluharrastuksessa Wahlgren ei unohtanut oman tehtaansa työväkeäkään. Hän muun muassa antoi ilmaiseksi valaistuksen ja huoneen tehtaan oman, tyväestöstä koostuneen, soittokunnan harjoituksia varten.⁹⁰

Wahlgren erosi 1880-luvun alussa pellavatehtaan palveluksesta ja muistakin Tampereella hoitamistaan tehtävistä, palaten ilmeisesti takaisin kotimaahansa. Hän kuoli 1883 Lundin kaupungissa 53 vuoden ikäisenä.⁹¹

Wahlgrenin elämäntarina Tampereella oli monessa mielessä hyvin samankaltainen, kuin hänen verkatehdasta johtaneen maanmiehensä: Molemmat ottivat osaa innolla paikallisen yhteisönsä olojen parantamiseen ja kehittämiseen. Tämä näkyi monenlaisen kulttuuri- ja sosiaalisen toiminnan muodossa sekä ennen kaikkea tehtaiden työväestön olojen monipuolisena kehittämisenä. Molemmat vaikuttavat olleen yhteisönsä keskuudessa paitsi pidettyjä ja arvostettuja toimijoita niin myös tekniseltä osaamiseltaan korkeatasoisia ammattilaisia. Erona näiden kahden välillä on, että Wahlgrenin muisto on jäänyt vahvemmin ja värikkäämmin elämään jälkipolville. Kaikesta voisi päätellä hänen olleen korkeasta asemastaan huolimatta kansanomainen mies, jonka puuhastelu vapaa-ajalla sai näkyvyyttä tavallisten työläistenkin silmissä, erityisesti juuri hänen hoidossaan olleen Konsulinsaaren muodossa.

PUUVILLATEHTAAN KONTTORIPÄÄLLIKKÖ, RUOTSI-NORJAN JA SAKSAN VARAKONSULI CHARLES DE LA CROIX

Esimerkkitarinoiden kolmas ruotsalainen henkilö on Göteborgissa 1838 syntynyt Charles de la Croix. Hän saapui Tampereelle vuonna 1883

⁸⁹ Kauffmann 1967 (1902), s. 498.

⁹⁰ Tampereen Sanomat 5.3.1879, s. 1.

⁹¹ Morgonbladet 2.5.1883, s. 1.

Finlaysonin puuvillatehtaan konttoripäälliköksi, mutta hoiti 18 vuotta kestäneen konttoripäällikönuransa ohella myös Ruotsi-Norjan ja Saksan varakonsulinvirkoja Tampereella.

De la Croixin tarinassa on yllättävää, että vaikka hän työskenteli Tampereelle tultuaan puuvillatehtaan palveluksessa konttoripäällikkönä, mainittiin mies lehdissä myös kauppiana sekä jopa puuvillatehtaan johtajana.⁹² Hänen ruotsalaiseksi epätyypillinen nimensä viittaa siihen, että de la Croixin suku oli todennäköisesti siirtynyt jossain vaiheessa Ruotsiin Keski-Euroopan suunnalta. Tätä päätelmää vahvistaa sekin, että ruotsin lisäksi de la Croix puhui todennäköisesti myös saksaa, jonka vuoksi hänet nimitettiin myös Saksan konsuliksi Tampereelle.

Työnsä puolesta Charles de la Croix esiintyi useasti paikallislehtien sivulla. Hän oli 1880-luvun lopulla muun muassa selvittelemässä Frenckelin paperitehtaan ja Finlaysonin puuvillatehtaan välille syntynyttä kiistaa Tammerkosen käytöstä. Hän toimi myös kaupungissa pääoma- ja elinkorkolaitoksen valtuutettuna.⁹³ De la Croixin asema puuvillatehtaalla oli korkea ja ilmeisesti hän oli myös luotettava ja arvostettu henkilö sekä tehtaan johdon että hallinnon silmissä. Tästä esimerkkinä se, että hän toimi ajoittain jopa tehtaan isännöitsijänä virkaa vakituisesti hoitavan henkilön ollessa poissa tai estyneenä.⁹⁴ Hänen lukuisista viroista ja toimistaan yksi eriskummallisimmista oli vakijäsenyys Suomen Raajarikkoisten Auttamisyhdistyksessä.⁹⁵ Todennäköisesti myös De la Croix oli, monien muidenkin vastaavissa asemissa toimineiden maanmiestensä tavoin, kiinnostunut filantrooppisista ajatuksista vähäosaisempia kansalaisia kohtaan.

Ilmeisesti ikääntymisen mukanaan tuovat vaivat ja heikkenevä terveys pakottivat de la Croixin luopumaan osasta tehtäviään 1800–1900-lukujen vaihteessa. Ensimmäisenä hän jättäytyi pois Saksan varakonsulin tehtävistä

---

⁹² Aamulehti 14.2.1885, s. 2; Aamulehti 14.4.1888, s. 3.

⁹³ Aamulehti 16.8.1888, s. 2; Aamulehti 29.12.1891, s. 2.

⁹⁴ Aamulehti 7.5.1898, s. 2.

⁹⁵ Aamulehti 9.5.1899, s. 2.

vuonna 1898, vedoten nimenomaan huonoon terveyteensä. Tämän myötä lakkautettiin samalla kyseinen virka kokonaan. Kolme vuotta myöhemmin de La Croix luopui myös työstään Finlaysonin puuvillatehtaalla, muuttaen takaisin Ruotsiin, Kristianstadiin, ainoastaan joitakin kuukausia ennen kuolemaansa vuonna 1904.⁹⁶ Ruotsalainen oli naimisissa ja hänen perheeseensä kuului vaimon lisäksi kaksi tytärtä.⁹⁷

Monien ruotsalaisten tehtaanesimiesten tavoin de la Croix sai osakseen pelkkää ylistävää palautetta Aamulehdessä ilmestyneessä muistikirjoituksessa: ”...de la Croix oli hienotunteinen, miellyttäväolentoinen henkilö, utterta ja esikuvallinen toimessaan, harras kaunotaiteiden ystävä.”⁹⁸

Charles de la Croix on myöskin henkilönä jäänyt tamperelaisessa historiankirjoituksessa melko lailla unholaan. Toisin kuin F. E. Wahlgren, ei hän vaikuta olleen yhtä näkyvä tai kansanomainen henkilö tavallisten tamperelaisten näkökulmasta. Ilmeisesti de la Croix oli erittäin pätevä virkamies ja tämän ansiosta hän saikin toimia lukuisissa erilaisissa tehtävissä Tampereella, mutta tavallisen kansan ja työväestön suosijana hän ei ollut aivan kahden aiemman ruotsalaisen kaltainen. Ehkäpä tämä etäisyys on osasyynä siihen, miksi de la Croixin nimi ei ole jäänyt kovin vahvasti tamperelaisten mieliin ja muistoihin. Mies itse viihtyi ilmeisesti hyvin Tampereella, mistä osoituksena se, että hän palasi takaisin vanhaan kotimaahansa vasta ollessaan ilmeisen tietoinen lähestyvistä kuolemastaan.

5.2 TEHTAIDEN VALOSSA JA VARJOSSA – ENGLANTILAISET

Englantilaiset olivat todellinen erikoisuus 1800-luvun jälkipuoliskon Tampereella, mutta tästä huolimatta heidän elämästään tai vaikutuksestaan kaupungissa ei ole vielä tehty yhtenäistä kuvausta. Toki kaupungin tärkeimpien ja samalla varhaisimpien- englantilaissyntyisten vaikuttajien

⁹⁶ Aamulehti 7.4.1904, s. 2.

⁹⁷ Aamulehti 13.8.1898, s.2; Aamulehti 7.4.1904, s. 2.

⁹⁸ Aamulehti 7.4.1904, s. 2.

historia on hyvin dokumentoitu, mutta näiden muutaman kuuluisuuden lisäksi kaupungin menneisyyteen mahtuu monta mielenkiintoista ja omalla tavallaan tärkeääkin englantilaista, jotka ovat jättäneet jälkensä Tampereen historiaan. Jo pelkästään Finlaysonin puuvillatehtaan palveluksessa 1860–70-luvuilla työskennelleiden mestareiden joukosta suurin osa oli englantilaisia ja heidän joukostaan löytyy sellaisia nimiä kuten Fielding, Sharples, Lancaster, Johnson, Thompson, Woods, Walker, Pilkington, Farrar ja Burnell.⁹⁹

1800-luvun jälkipuoliskolla Tampereella asuneella ja toimineella englantilaisväestöllä oli hyvin selvästi kaksi erityispiirrettä: Ensinnäkin käytännössä kaikki toimivat tavalla tai toisella teollisuuden parissa joko työnjohtajina tai korkeasti koulutettuina asiantuntijoina. Toiseksi valtaosa englantilaisista käytännössä katsoen eristäytyi muista kaupunkilaisista omien maanmiestensä ja –naistensa muodostaman pienen yhteisön sisälle. Englantilaiset eivät pyrkineet osallistumaan kaupungin suomen- ja ruotsinkielisen kansanosan elämään, vaan suosivat etupäässä toistensa seuraa.¹⁰⁰ Tällaiselle käyttäytymisellä oli olemassa varmasti lukuisia syitä, mutta eräs suuri, paikalliseen sosiaaliseen elämään integroitumisen este oli kieli. Monet englantilaiset eivät Suomeen tullessaan yleensä osanneet kunnolla kumpaakaan maassa puhutuista kielistä, eikä heistä kovinkaan moni ilmeisesti niiden kunnollisella opettelemisella päättään vaivannut täällä asuessaankaan. Kun vastavuoroisesti tamperelaisista vain ani harva puhui edes auttavasti englantia, oli englantilaisten ja paikallisten asukkaiden välillä usein ylitsepääsemätön, yhteistuumin pystytetty kielimuuri. Yhteisen kielen puute ja tietty ylemmydentunne käyivät hyvin ilmi 1860-luvulta alkaen pellavatehtaalla insinöörinä työskennelleen ruotsalaisen Hermann Kauffmannin muistelmista, joissa hän kertoo, kuinka englantilainen insinööri Dilworth rakensi 1850-luvun Tampereella paikkakunnan ensimmäistä höyryalusta yhdessä ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta kotoisin olleen laivanrakentaja Pihlin kanssa:

---

⁹⁹ Tampereen tuomiokirkkoseurakunta, Pää- ja rippikirjat 1860–1866, IAa13, Hämeenlinnan MA; Tampereen tuomiokirkkoseurakunta, Pää- ja rippikirjat 1867–1877, IAa15, Hämeenlinnan MA.

¹⁰⁰ Kortekangas 1965, s. 74.

...Pihlin pohjalaismurre oli Dillworthille yhtä käsittämätöntä kuin tämän yorkshireläisenglanti Pihlille...he vain harvoin saivat selkoa toistensa aivoituksista. Tavallisesti he mulkoilivat toisiaan kuin kaksi verikoiraa ja latelivat toisilleen kohteliaisuuksia kumpikin omalla kielellään. Kun he sitten olivat päässeet kärsivällisyytensä äärimmäiselle rajalle ja kun vastikään sattunut Krimin sota ja Intian kapina vielä olivat tuoreessa muistissa, Pihl tavallisesti heristi nyrkkiään hiukan tynempänä pysyvälle 'mister Bullille' ja kivahti kimakasti vain yhden ainoan sanan 'Kalkutta'. Tähän Dillworth aina ylimielisen pilkallisesti hymyillen vastasi: 'Balaklava' ja käänsi selkensä Pihlille. ¹⁰¹

Kertoja antama yleinen kuva Dilworthista ei myöskään ollut mitenkään mairitteleva, sillä hänen kuvailunsa mukaan mies oli: "...vanhoillinen 'engelsmanni', joka ei pitänyt tarpeellisena osata mitään muuta kieltä kuin oman maailmankielensä ja joka katsoi alentuvasti halveksien jokaiseen, joka ei englantia ymmärtänyt."¹⁰²

Lisäksi on oletettava, että kaupungissa oleskelleet englantilaiset tunsivat tiettyä yhteenkuuluvuutta myös lähtökohtiensa perusteella: Suuri osa heistä, kuten tämä tutkimus tulee osoittamaan, oli kotoisin samalta maantieteelliseltä alueelta, Pohjois-Englannin Lancashirestä ja Yorkshiresta. Koska englantilaiset myös työskentelivät saman ammatin parissa, tunsivat heistä osa toisensa luultavasti jollakin tavalla jo ennen Tampereelle saapumistaan.

Englantilaisista jäi Tampereelle pysyvästi asumaan vain kourallinen. Suurin osa vietti kaupungissa joitakin vuosia palaten tämän jälkeen takaisin kotimaahansa tulematta enää koskaan uudelleen Suomeen tai Tampereelle. Tilanne olisi voinut olla toinenkin, jos englantilaisten olisi onnistunut perustaa 1800-luvun alkupuolella Tampereelle suurempi ja tiiviimpi yhteisö. Tällaista varten oli olemassa suunnitelmia ja niitä oltiin vuosisadan puolenvälin tienoilla toteuttamassa muun muassa anglikaanisen kirkon rakentamisen muodossa. Hanke kuitenkin kariutui vuonna 1863 eikä sitä enää otettu myöhemmin, kaupungissa asuvien englantilaisten määrän

¹⁰¹ Kauffmann 1967 (1902), s. 25.

¹⁰² Kauffmann 1967 (1902), s. 24.

puodottua huomattavasti, uudelleen puheeksi. Jos pysyvemmän yhteisön rakentaminen olisi onnistunut, on hyvin todennäköistä, että kaupunkiin saapuvien ja siellä asuvien englantilaisten määrä olisi lisääntynyt ja heidän vaikutuksensa kaupungin elämässä kasvanut. Syitä kirkon rakentamatta jättämiselle olivat todennäköisesti ainakin Englannin Suomen konsulin päätös rakennuttaa kirkko toisaalle, Uuraaseen, jossa se kykeni paremmin palvelemaan alueella liikkuvia englantilaisia merimiehiä, sekä uskonnollinen eripuraisuus Tampereen englantilaisen siirtokunnan keskuudessa. Osa kristillisiin herätysliikkeisiin kuuluneista englantilaisista ei nähtävästi halunnut kirkkonsa päämieheksi anglikaanista pappia.¹⁰³

Vaikka kirkon rakennus jäikin suunnitelmien asteelle, saivat englantilaiset palkattua yhteisöönsä jonkinlaisen opettajan. Kyseinen opettaja oli englantilainen Robert Bamberg¹⁰⁴, joka sai opetus- ja toimitiloikseen Finlaysonin asyylin salin.¹⁰⁵ Bambergin toimenkuvaan kuului ilmeisesti englantilaisen siirtokunnan asukkaiden lasten perusopetuksesta ja koulutuksesta vastaaminen. Bamberg ehti harjoittaa tointa muutaman vuoden ajan ennen kuolemaansa, joka ajoittui suurten nälkävuosien keskelle, vuoden 1867 loppuun.¹⁰⁶ Voi olla, että nälkävuosien mukanaan tuomat taudit koituivat hänen kohtalokseen, sillä Bamberg oli kuollessaan ainoastaan 43 vuoden ikäinen. Bambergistä jäi hänen kuolemansakin jälkeen pysyvä muisto Tampereelle, sillä hänet haudattiin kaupungin vanhaan hautausmaahan.¹⁰⁷ Hän oli ilmeisesti kotoisin Blackpoolista, Lancashiren alueelta.¹⁰⁸

Vaikka Bambergin ura Tampereella jäi lyhyeksi ja ilmeisesti hänen jälkeensä siirtokunta ei enää uusia lastenopettajia palkannut, oli hänen toimintansa selkeä merkki englantilaisten pysyvämmästä läsnäolosta kaupungissa 1800-luvun puolivälin aikoihin. Lastenopettajan palkkaaminen

---

¹⁰³ Kortekangas 1965, s. 74–75.

¹⁰⁴ Hirvonen 1970, s. 175.

¹⁰⁵ Kortekangas 1965, s. 75.

¹⁰⁶ Tampereen Sanomat 24.12.1867, s. 1.

¹⁰⁷ Hirvonen 1970, s. 196.

¹⁰⁸ The Preston Guardian etc, 4.1.1868.

myös vahvistaa osaltaan arkistojen antamaa kuvaa siitä, että kaupungissa asui tällöin niin paljon englantilaisia perheitä, että heidän lapsiaan opettamaan katsottiin tarpeelliseksi hankkia alan ammattilainen. Samalla oman opettajan palkkaaminen myös lujittaa kuvaa siirtokunnan eristäytymisestä siinä mielessä, että englantilaiset halusivat antaa jälkikasvulleen virallista koulutusta omalla kielellä ja oman kulttuurinsa tapojen mukaisesti.

Huolimatta siitä, että englantilaiset olivat sosiaalisessa elämässään eristäytyneet omiin piireihinsä, tapasivat he jatkuvasti paikallista väestöä toimiessaan tehtaissa työnjohtajina tai asiantuntijoina. Näistä kohtaamisista on säilynyt jonkin verran tietoa, jonka valossa voidaan sanoa, että suomalaisen tehtaantyöläisen ja hänen englantilaisen isäntänsä välit eivät aina olleet kovinkaan lämpimät. Tutkittavalla ajanjaksolla ilmestyneissä sanomalehdissä kerrottiin lukuisista konflikteista englantilaisten mestareiden ja suomalaisten työläisten välillä. Suurin osa näistä sattumuksista ei ole ollut luonteeltaan vakavia, mutta joukkoon mahtui myös yksi oikeuteen asti yltänyt tapaus, jossa englantilainen tehtaanmestari pahoinpiteli suomalaisen alaisensa invalidiksi.¹⁰⁹ Vaikka lehdissä oli myös mainintoja sellaisistakin englantilaisista, joita paikallisen väestön keskuudessa arvostettiin ja pidettiin kaikin puolin reiluinä,¹¹⁰ sijoittui valtaosa heistä työväestön mielissä juuri toiseen ääripäähän. Esimerkkeinä edellä mainituista, reiluista ja pidetyistä englantilaista mestareista nousivat esiin puuvillatehtaalla työskennelleet John Sharples, John Barritt ja Peter Lomax.¹¹¹

Syitä englantilaisten tehtaanmestareiden ja työväestön välisille ristiriidoille voidaan löytää useita. Yhteisen kielen puute ja kulttuurien erilaisuus olivat varmasti suurilta osin näiden kahden ryhmän välistä, usein negatiivissävytteistä suhdetta selittäviä tekijöitä. Jotta voidaan ymmärtää englantilaisten mestarien ajoittain ankaraa, väheksyvää ja jopa ylimielistä

¹⁰⁹ Tapauksesta tarkemmin sivuilla 50–58.

¹¹⁰ Esim. Tampereen Uutiset 20.1.1894, s. 2.

¹¹¹ Kortekangas 1965, s. 74; Aamulehti 23.3.1899, s. 2.

suhtautumista paikalliseen työväestöön, on sitä peilattava Englannin yleiseen asemaan tuon ajan maailmassa: Englanti oli kiistatta 1800-luvun toisella puoliskolla maailman mahtavin maa, joka valloitti ja hallitsi rautaisella otteella maita ja kansoja aina Afrikasta Intiaan. Tätä taustaa vasten on helpompi käsittää se, että osa englantilaisista saattoi suhtautua väheksyen Suomeen ja suomalaiseen työväestöön. Tämä on kiistämättä myös yksi selittävä tekijä heidän tavalleen eristäytyä vieraassa maassa omien piiriensä pariin. Lisäksi englantilaiset eivät maahamme tullessaan tienneet sen oloista tai asukkaista juuri mitään mikä aiheutti usein hupaisiakin väärinkäsityksiä. Eräässä tapauksessa 1870-luvun alkupuolella Tampereen pellavatehdas oli pestannut englantilaisen, Yorkshiren Hullista kotoisin olleen Frederick Augustus Thompsonin tehtaaseensa kutomomestariksi. Thompson oli tehtävään suostunutkin, mutta kyselty kuitenkin varmuuden vuoksi tehtaan johdolle lähettämässään sähkeessä, minkälaisia aseita hänen tulisi ottaa mukaan suojaksi Suomen alkuasukkaita vastaan. Suomeen tullessaan Thompson oli ilmeisesti ollut myös lähestulkoon ummikko maan molempien kielten suhteen ja oli väärinkäsityksen vuoksi ollut matkallaan Tampereelle vähällä ampua erään hämeenlinnalaisen pikkupojan.¹¹² Kyseisen, Hermann Kauffmannin muistelmista peräisin olevan tarinan todenperäisyyttä on vaikea osoittaa ja koska Thompson oli ilmeisesti käynyt Suomessa ja Tampereella ennen Kauffmannin mainitsemaa ajankohtaa,¹¹³ kuulostaa tarina, ainakin Thompsonin osalta, oudolta. On tosin mahdollista, että kirjan kirjoittaja liitti yhteen kaksi tarinaa ja että Thompson ensimmäisen kerran Suomeen tullessaan oli kyseisen sähkösanoman laatinutkin. Joka tapauksessa voidaan kuitenkin olettaa, että englantilaisten tiedot kaukaisesta Suomesta ja sen asukkaista olivat todella vähäiset ja jotkut heistä jopa aseistautuivat varmuuden vuoksi matkalle lähtiessään.

Kaiken tämän päälle on huomioitava sekin, että työläiskulttuuri oli Suomessa ja Englannissa jonkin verran erilainen. Jos englantilainen mestari koetti kohdella suomalaista työläistään samalla tavoin, kuin oman

¹¹² Kauffmann 1967 (1902), s. 272–277.

¹¹³ Kauffmann 1967 (1902), s. 497.

kotimaansa vastaavaa, oli hyvin todennäköistä, että konflikteja syntyi. Osan ongelmista aiheutti kuitenkin myös toinen osapuoli, suomalainen tehdastyöväestö, jonka keskuuteen työläiskulttuuri tapoineen ei ollut vielä kunnolla vakiintunut. Juopottelu työajalla, laiskuus, tottelemattomuus ja täsmällisyyden puute olivat varsin tavanomaisia seikkoja, jotka varmasti ärsyttivät tehtaiden englantilaisia työnjohtajia ja ammattilaisia.

Eräs syy mahdolliseen ylimieliseen suhtautumiseen suomalaisia kohtaan saattoi myös piillä vuosina 1853–1856 käydyssä Krimin sodassa, jossa venäläiset ja britit taistelivat vastakkaisilla puolilla. Suomikin sai tästä konfliktista osansa brittilaivaston tehtyä hyökkäyksiä rannikkokaupunkeja, kuten Kokkolaa kohtaan. Sodan vaikutuksista suomalaisten ja englantilaisten välisiin suhteisiin löytyy viitteitä muun muassa aiemmin mainitussa insinööri Dilworthin ja laivanrakentaja Pihlin välisessä sanailussa.

Englantilaisten vapaa-ajan harrastuksista on lähteissä varsin vähän tietoa, mutta vielä osittain vapaana virrannut Tammerkoski houkutteli heitä ainakin kalastuksen pariin. Englantilaisten mukana levisi Tampereelle, varsinaisen teknisen tietouden lisäksi, myös uutta tietoa ja teknologiaa urheilu- ja vapaa-ajan kalastukseen liittyen.¹¹⁴ Ilmeisesti myös laulu- ja musiikkiharrastus oli englantilaisen siirtokunnan suosiossa. Kaupungissa toimi vielä 1870-luvun alussa englantilainen lauluseura, jonka toiminta alkoi tässä vaiheessa kuitenkin olla vaakalaudalla aktiivisten jäsenten määrän vähäisyyden vuoksi.¹¹⁵ Tämä osoittaa, että vaikka englantilaisten määrä oli 1870-luvulle tultaessa pudonnut murto-osaan siitä, mitä se oli vielä vuosikymmentä aikaisemmin ollut, oli heitä kaupungissa edelleen tarpeeksi erilaisten yhteisten vapaa-ajan seurojen toiminnan mahdollistamiseksi.

Myös ensimmäisten turvarakenteiden tuloon Tammerkosken yläjuoksulle oli välillisesti osallisena eräs englantilainen, Armitage niminen mestari. Hermann Kauffmann kertoo kirjassaan, kuinka Armitage oli eräänä päivänä

---

¹¹⁴ Kauffmann 1967 (1902), s. 155–156.

¹¹⁵ Tampereen Sanomat 30.1.1871, s. 1.

lähtenyt purjehtimaan jonkinlaisella pienellä purjeveneellä Näsijärvelle, lähelle Tammerkosken suuta. Ilmeisesti englantilainen ei tajunnut kosken voimaa, vaan ajautui lopulta niin lähelle sen suuta, että ei enää kyennyt saamaan venettään pois virran vedosta. Tämän seurauksena Armitage laski osan tuolloin vielä paljon nykyistä voimakkaampana ryöpynnyttä koskea veneellään onnistuen lopulta pelastautumaan virran keskellä sijainneelle kivelle. Pitkän pelastusoperaation päätteeksi kylmetynyt mies saatiin kiskottua maihin, rannalle speaktaakkelista nauttimaan kerääntyneiden kaupunkilaisten keskelle. Armitage oli tilanteesta järkyttynyt, mutta ei ilmeisesti kuitenkaan fyysisesti loukkaantunut. Kauffmannin mukaan pellavatehtaan vesiruuhen padon ja puuvillatehtaaseen vettä johtavan, kallioon hakatun kanavan suun välinen kosken uoma suljettiin kolmella kiviarkulla ja niiden väliin asetetuilla tukkipuomeilla.¹¹⁶ Tässäkin tapauksessa onnettomuus oli syynä siihen, että kaupungin keskellä virtaavan voimakkaan kosken turvallisuuteen ryhdyttiin kiinnittämään enemmän huomiota. Oma vaikutuksensa turvajärjestelyiden paranemiseen oli varmasti silläkin, että vaaraan joutunut ei ollut tällä kertaa paikallinen talonpoika tai vastaava alemman yhteiskuntaluokan edustaja, vaan varmaton englantilainen mestari. Todennäköisesti tapaus sattui 1840–50 –lukujen vaihteessa, sillä Armitage nimisestä, Tampereella asuneesta miehestä on tietoja vuonna 1845 ilmestyneissä turkulaisissa (Tampereella ei vielä kyseiseen aikaan ilmestynyt omaa sanomalehteä)¹¹⁷ sanomalehdissä matkustavaisten osastolla.¹¹⁸

Englantilaisten läsnäolosta teollisuuden keskellä kertoo paljon sekin, että 1880-luvun alussa tamperelaisissa lehdissä ilmoitettiin Hullin satamakaupungissa Englannissa asuvien herrojen Maseyn ja Sawyerin omistavan höyrylaivayhtiön liikennöivän vuoden ajan kyseisen kaupungin ja Turun väliä neljän höyryaluksen voimin.¹¹⁹ Tampereen maine Suomen ”englantilaisimpana” paikkana sai vahvistusta jo aikaisemmin, vuonna

¹¹⁶ Kauffmann 1967 (1902), s. 277–279.

¹¹⁷ Sinisalo 1947, s. 169.

¹¹⁸ Åbo Underrättelser 4.6.1845, s. 3.

¹¹⁹ Tampereen Sanomat 9.6.1883, s. 1.

1865, Englannissa julkaistusta matkakirjasta, jossa mainitaan Tampereesta seuraavaa:

...Tammerfors, The Manchester of Finland, founded 1779, where a good number of Englishmen are employed in cotton-spinning¹²⁰

Vaikka englantilaisten läsnäolo kaupungissa väheni koko ajan tultaessa lähemmäs 1900-luvun alkua, heitä oli vielä uuden vuosisadankin vaihteessa kaupungissa useita. Mielenkiintoisen todisteen tästä antaa toinen englantilainen matkakirjailija, Henry de Windt, joka kiersi Suomen alueen aina Imatralta Tornioon asti. Kyseisellä, vuonna 1901 tekemällään matkalla Windt poikkesi myös Tampereella antaen mielenkiintoisen näkökulman kaupunkiin aikansa turistimatkaileijan perspektiivistä. Windt kehui Tampereen puhtautta ja kauneutta lähestulkoon varauksetta ja ihasteli sitä, että vesivoiman ansiosta saattoi teollisuuskaupunkikin olla suhteellisen saasteeton verrattuna Englannin vastaaviin. Tutkimuksen kannalta olennaista on kuitenkin se, että Windt törmäsi Tampereella myös maanmiehiinsä. Hän oli yllätynyt kuullessaan omaa kieltään puhuttavan keskellä Suomea sijaitsevassa kaupungissa, mutta pian hänelle selvisi, että useiden tehtaiden palkkalistoilla työskenteli yhä englantilaisia valvojia (*overseers*). Windt hämmästeli sitä, että hänen kaupungissa asuvat maanmiehensä vähätelivät Tamperetta ja eritoten sen suomalaisten keskuudessa saamaa liikanimeä ”Manchester”. Windt kertoi keskustelustaan maanmiehensä kanssa seuraavaa:

The Lancashire lad spoke derisively, for Tammerfors, with all its charming surroundings, and high pay had no attractions for him. He infinitely preferred his own grimy city in the Midlands!¹²¹

Jälleen kerran kyseinen, pieni keskustelunpätkä, kertoo paljon Tampereella toimineiden ja oleskelleiden englantilaisten asenteesta toimipaikkaansa ja sen ilmapiiriä kohtaan. Windtin kanssa keskustellut mies oli kotoisin, useiden muiden Tampereella työskennelleiden englantilaisten tavoin Lancashiren alueelta, Keski-Englannista. Tampereen idyllisyys ja

¹²⁰ Murray 1865, s. 272.

¹²¹ de Windt 1901, s. 169–170.

luonnonkauneus ei häntä kiinnostanut, eikä edes kirjoittajan mainitsema, korkea palkkatasokaan saanut häntä vuodattamaan mainesanoja kaupunkia kohtaan. On merkillistä, että tämän keskustelun antaman kuvan perusteella voisi kuvitella, että, ainakin kyseinen englantilainen, oli kaupungissa töissä vasten omaa tahtoaan. Tämä herättääkin vastaamattoman kysymyksen siitä, mikä syy englantilaisilla oli tulla Tampereelle töihin, mikäli korkea palkka ja suhteellisen hyvät elinolosuhteet eivät niihin kuuluneet? Uskonnollinen separatismikaan tuskin oli enää 1900-luvun alussa merkittävä, englantilaisia Tampereelle houkutellut tekijä.

Englantilaisia toimi siis kaupungin teollisuuden palveluksessa vielä tutkimusajanjakson lopullakin ja muutamat heistä olivat myös perustamassa uusia teollisuuslaitoksia Tampereelle. Näistä henkilöistä tunnetuimpia olivat ”The Scotch Tweed Manufacturing Company” –nimellä toimintansa aloittaneen yrityksen Pyhäjärven rantaan vuonna 1897 perustaneet skotlantilaiset insinöörit Frank A. Blair ja George Craig. He eivät kuitenkaan ryhtyneet kehittämään yritystään, vaan myivät sen, syystä tai toisesta, lähestulkoon hetimiten tamperelaiselle Christian Bruunille.¹²² Yritystä perustamassa oli kahden skotin lisäksi ainakin saksalainen, Frankfurt am Mainista kotoisin ollut Adolf Gaus.¹²³

Jotkut Tampereella palvelleet englantilaiset mestarit olivat ilmeisesti kotimaassaankin erittäin menestyvien teollisuuslaitosten omistajasukujen jäseniä. Eräs tällainen henkilö oli puuvillatehtaan mestarina 1870-luvun lopulla toiminut Henry Horrocks, jonka ura katkesi ilmeisesti akuutin ja vakavan sairastumisen aiheuttamaan kuolemaan vuonna 1879.¹²⁴ Kyseisen, nuorella iällä menehtyneen englantilaisen, voidaan olettaa olleen perheineen kotoisin Lancashiren alueelta, jossa toimi Horrocks-nimeä käyttänyt puuvillatehdasyritys.¹²⁵ Vaikka Henry Horrocksin ja hänen kotimaassaan toimineen yrityksen välistä yhteyttä on vaikea näyttää aukottomasti toteen,

---

¹²² Rasila 1984, s. 86–87.

¹²³ Tampereen Uutiset 15.4.1898, s. 2.

¹²⁴ Tampereen Sanomat 15.11.1879, s. 1.

¹²⁵ Timmins 1998, s. 183.

on kuitenkin melko varmaa, että hänen oli ammattinsa perusteella jollakin tapaa sidoksissa kyseiseen yritykseen.

5.2.1 AUKTORITEETISTÄ ASIANTUNTEMUKSEEN -ESIMERKKITARINAT

Englantilaisten esimerkkikertomusten henkilöt ovat poikkeuksetta tehtaanmestareita, sillä kyseinen ammatti oli Tampereen englantilaisten keskuudessa ylivoimaisesti yleisin tutkittavalla ajanjaksolla. Tarinoiden henkilöt toimivat myös hyvänä vertailukohtana sille, miten englantilaisten suhde paikalliseen väestöön oli yleensä paljon negatiivisävytteisempi kuin yleisesti muiden samalla alalla toimineiden ulkomaalaisten ja suomalaisten välillä.

PUUVILLATEHTAAN MESTARI JAMES NEWHOUSE

Ensimmäinen esimerkkitarina keskittyy tutkimaan ja kuvaamaan niitä synkempiä ja negatiivisempia puolia, jotka joskus värjivät englantilaisten mestarien ja suomalaisten tehtaantyöläisten välisiä suhteita. Kyseinen kertomus on luonnollisesti ääriesimerkki siitä, minkälaisiin konflikteihin tehtaassa saatettiin ajoittain joutua, mutta se antaa myös tietynlaista perspektiiviä niihin valta- ja arvosuhteisiin, joita 1800-luvun loppupuolen tamperelaisessa tehdasyhdyskunnassa vallitsi. Kertomus keskittyy käsittelemään Puuvillatehtaan englantilaisen mestari James Newhousen¹²⁶ suorittamaa, suomalaisen tehtaantyöläisen pahoinpitelyä, jota käsiteltiin aluksi Tampereen raastuvanoikeudessa, myöhemmin aina hovioikeutta ja Senaattia myöden.

Ensimmäinen maininta tehtaanmestari Newhousesta oli Tampereen Sanomissa vuoden 1868 syyskuulta. Lehti kirjoitti kaupungin raastuvanoikeuden käsiteltävänä olleesta jutusta, jossa suomalainen puuvillatehtaan työmies Lindqvist syytti tehtaan ylimestari Newhousea

---

¹²⁶ Hämäläinen 20.5.1869, s. 1.

”pahasta ja julmasta menetyksestä kohtaansa, josta Lindqvist sanoi käyneensä työhön kykenemättömäksi.” Tässä vaiheessa lehti kertoi ainoastaan, ettei raastuvanoikeus ollut tehnyt asian tiimoilta vielä päätöstä, vaan jutun käsittelyä jatkettaisiin tulevaisuudessa.¹²⁷

Ilmeisesti asiaan liittyvät tutkimukset lähtivät liikkeelle ja oikeuden kokoontuessa seuraavan kerran noin kuukautta myöhemmin, saatiin tapauksen käsittely jo kunnolla käyntiin. Nyt sekä Lindqvist että Newhouse olivat molemmat paikalla oikeudessa. Lindqvist oli esitellyt pahoinpitelyssä saamiaan vammoja oikeudelle. Hän oli myös toimittanut paikalle lääkärintodistuksen, jossa vahvistettiin, että ”Lindqwistin iholla tawattiin monesta paikkaa, e. m. watsassa ja reisissä, werisiä wiiruja ja kupeessa kohju”. Newhouse kuitenkin kielsi pahoinpidelleensä miestä ja väitti, että vammat olivat tulleet jälkeinpäin jollakin muulla tavoin. Koska lääkärintodistus oli päivätty vasta viisi päivää väitetyn tapauksen jälkeen, oli periaatteessa mahdollista, että Lindqvist oli saanut vammansa jonkin täysin toisen tapahtuman yhteydessä ja koetti vyöryttää syyn Newhousen niskoille. Jotta asiaan tulisi selvyys, kutsui oikeus todistajia kertomaan omat näkemyksensä asiasta. Todistajiksi kutsutut miehet, ilmeisesti saman tehtaan työläiset, kertoivat omassa puheenvuorossaan, että Newhouse oli tullut 31.8 tehtaan värihuoneeseen (ilmeisesti kyseessä oli värjäämö) ja käskenyt Lindqvistin ”kohta mennä pois”. Tämä oli vastannut takasin ainoastaan ”kohta”, jonka jälkeen Newhouse oli käynyt mieheen käsiksi väkivalloin, kaatanut maahan ja ryhtynyt potkimaan tätä. Englantilainen oli lopuksi retuuttanut Lindqvistin pois huoneesta jatkaen samalla väkivaltaansa.

Tämän todistajanlausunnon jälkeen Newhouse tuskin enää saattoi kieltää käyneensä käsiksi asianomistajaan, eikä hänen asemaansa syytettynä helpottanut se, että eräs todistaja kertoi heti tapauksen jälkeen tavanneensa Newhousen, joka selvästi ontui toista jalkaansa. Kysyessään tältä, mikä jalkaa vaivasi, oli englantilainen kertonut että: ”Wanha Lindqwist oli päissään, käskin hänen pois ja silloin jalka tuli kipiäksi”. Oikeudessa olleet

---

¹²⁷ Tampereen Sanomat 22.9.1868, s. 2.

todistajat taas kertoivat, että heidän mukaansa Lindqvist ei ollut vaikuttanut humalaiselta.¹²⁸ Eräät todistajat kertoivat kuitenkin nähneensä, että jossakin vaiheessa sanaharkkaa Lindqvist olisi töytäissyt Newhousea, jonka johdosta tämä oli vasta käynyt tosissaan hänen kimppuunsa ja ajanut Lindqvistin pois tehtaasta.¹²⁹

Näiden todisteiden valossa olisi asia varmasti ollut pian selvä, mutta tutkinnassa kävi vielä ilmi, että Lindqvist oli, omien sanojensa mukaan, pudonnut lapsena hevosen selästä loukaten tällöin vatsansa. Newhouse vetosikin tähän asiaan, vaati Lindqvistiä tuomaan uuden lääkärintodistuksen vammojensa synnyn alkuperän selvittämiseksi. Niinpä toinenkin oikeuskäsittely päättyi tuloksettomana siihen, että Lindqvistiä veloitettiin hankkimaan uusi lääkärintodistus vammoistaan ja saapumaan sakon uhalla vielä yhteen käsittelyyn asian tiimoilta. Myös Newhousea vannotettiin tulemaan paikalle uhkasakon voimalla.¹³⁰

Asian käsittely raastuvanoikeudessa sai päätöksen vasta seuraavan kuukauden puolivälissä. Oikeus langetti asiaa tutkittuaan tuomionsa, joka perusteella Newhouse todettiin syylliseksi väkivaltaan ja tuomittiin maksamaan uhrille korvausta 18 markkaa ja 24 penniä. Hän joutui myös maksamaan kuukausittain 10 markkaa elatusmaksua Lindqvistille niin kauan, että tämä toipuisi takaisin työkuuntoon. Lisäksi Newhousen maksettavaksi lankesivat uhrin oikeudenkäyntikulut (100 markkaa) sekä todistajiksi kutsuttujen henkilöiden palkkiot.¹³¹

Tampereen Sanomat kritisoi oikeuden päätöstä, pitäen maksettuja korvauksia liian pieninä, jotta perheellinen mies voisi elää pelkästään niiden varassa. Lehti myös mainitsi asiasta kertovan juttunsa yhteydessä, että heti tapahtuneen jälkeen, oli kaksi oikeudessa todistajana toiminutta tehtaantöyläistä saanut työpaikastaan potkut, virallisen selityksen mukaan,

¹²⁸ Tampereen Sanomat 20.10.1868, s. 1-2.

¹²⁹ Tampereen raastuvanoikeus, Tuomiokirja 1868, Ca32a, Tampereen KA.

¹³⁰ Tampereen Sanomat 20.10.1868, s. 2.

¹³¹ Tampereen Sanomat 24.11.1868, s. 1.

juoppouden vuoksi.¹³² Voidaan melko varmasti kuitenkin olettaa kyseessä olleen Newhousen koston häntä vastaan todistaneille työntekijöille.

Vaikka raastuvanoikeus oli antanut asiasta selvän päätöksen, ei tapauksen käsittely kuitenkaan loppunut tähän. Tampereen Sanomat palasi asiaan vielä vuonna 1871, lähestulkoon kaksi vuotta pahoinpitelyn ja sitä seuranneen oikeudenkäynnin jälkeen. Lehti kirjoitti, kuinka Newhouse ei ollut suostunut tyytymään raastuvanoikeuden hänelle määräämään, ilmeisesti melko lievään tuomioon, vaan vei asiansa hovioikeuteen hakien lievennystä raastuvanoikeuden päätökselle. Hovioikeus olikin ottanut asian käsiteltäväkseen ja todennut vääryyttä tapahtuneen. Newhouse ei silti ilahtunut hovioikeuden tuomiosta, joka alentamisen sijaan korottikin nyt englantilaisen maksettavaksi langenneen elatusrahan alkuperäisestä kymmenestä markasta kahteenkymmeneenviiteen markkaan. Lisäksi englantilaiselle annettiin tämän päälle vielä uusi 22 markan suuruinen sakko. Newhousen täytyi olla tyrmistynyt uudesta päätöksestä, mutta tämä ei vielä lannistanut hänen voitontahtoaan. Hän näkikin asian eteen edelleen vaivaa ja valitti hovioikeuden päätöksestä aina Suomen Senaattiin asti. Senaatti ei kuitenkaan liikuttanut hovioikeuden tuomiota mihinkään suuntaan ja koska Newhouse oli kiivennyt eri oikeusasteiden väliset portaat loppuun saakka, ei tuomiota ollut enää mahdollista miksikään muuttaa. Englantilainen oli kuitenkin paitsi sinnikäs, myös ilmeisesti uskomattoman itsepäinen mies, joka ei lainvoimaisesta tuomiostaan huolimatta ollut maksanut penniäkään elatusmaksua pahoinpitelemälleen Lindqvistille koko kahden vuoden aikana, eikä ilmeisesti osoittanut aikomusta sitä tulevaisuudessakaan tehdä. Vasta kun Tampereen kaupunginhallitus alkoi fyysisesti ulosmitata englantilaisen omaisuutta, antoi Newhouse periksi ja maksoi, lehden mukaan käteisellä rahalla, kertyneitä sakkoja lähestulkoon 800 markan arvosta. Kaupunginhallitus halusi kuitenkin vielä varmistaa, että mies ei jätä mitään hänelle määrättyistä velvoitteista täyttämättä ja

---

¹³² Tampereen Sanomat 24.11.1868, s. 1.

takavarikoi häneltä passin, estäen näin Newhousen mahdolliset aikomukset poistua maasta maksamatta loppuosaa sakoistaan.¹³³

Kaikesta tästä huolimatta Newhouse jatkoi edelleen tehtaan palveluksessa. Ei ole selvää, syylistyikö hän vielä uusiinkin rikkomuksiin työläisiään kohtaan. Newhousen nimi mainittiin kuitenkin vielä 1874 Turun hovioikeuden tuomiolistassa. Listasta ei selviä muuta, kuin että hän oli vastaajana oikeusjutussa, jonka nosti häntä vastaan ”landthushollare K. Kottkampf”.¹³⁴ Tampereella asui 1800-luvulla muun muassa saksalainen, Kottkampf -niminen oluenpanija,¹³⁵ joten todennäköisesti jotakin ikävää näiden kahden miehen (tai vaihtoehtoisesti alkuperäisen Kottkampfin jälkeläisen ja Newhousen) välillä oli tapahtunut. Nämä olivat myös viimeiset maininnat Newhousesta suomalaisissa sanomalehdissä, joten hän todennäköisesti poistui maasta 1870-luvun puolessa välissä.

Tämä, aikalaislähteissäkin hyvin yksityiskohtaisesti kuvattu tapaus antaa paljon aineksia päätelmien tekemiseen koskien niin herra Newhousea kuin tehtaiden ulkomaalaista, etenkin englantilaista, päällystöä ja heidän vaikutustaan 1800-luvun Tampereella.

Newhousen vaiheista ennen Suomeen ja Tampereelle tuloa on hyvin vaikeaa saada yksityiskohtaisia tietoja, mutta lähteiden perusteella on silti mahdollista tietää hänen syntyneen Lancashiren alueella sijainneessa Samlesburyn kylässä. Sieltä hän oli muuttanut jossakin vaiheessa, todennäköisesti töiden perässä, myöskin Lancashiressä sijainneelle Bolton-le-Moorsin alueelle. Hänen syntymävuotensa on arkistotietojen perusteella ollut 1820.¹³⁶ Boltonissa hän oli myös mennyt naimisiin, todennäköisesti 1840-luvun alkupuolen aikana. Voidaan olettaa, että Newhouse työskenteli puuvillakehräämössä ja kohosi siellä ajan kuluessa työnjohtajan asemaan.

¹³³ Tampereen Sanomat 27.3.1871, s. 1.

¹³⁴ Finlands Allmänna Tidning 27.3.1874, s. 1.

¹³⁵ Tampereen maistraatti 1855, Veroluettelot, Ga.10, Tampereen KA; Hämeen läänin henkikirjat 1875, H:51, Hämeen maakunta-arkisto.

¹³⁶ Public Record Office RG12/3101; Public Record Office RG11/3837; General Register Office, England and Wales Civil Registration 8c, s. 290.

Hänellä oli myös teknistä taitavuutta, sillä lähteiden mukaan Newhouse oli 1850-luvun alussa saanut, yhdessä erään toisen henkilön kanssa, nimensä patenttiluetteloon koskien kehruu- ja langoituskoneisiin tehtyjä parannuksia. Koska lehti, jossa tieto on julkaistiin, mainitsi James Newhousen ammatin olevan ”*overlooker*” – valvoja tai työnjohtaja - on hyvin todennäköistä, että mies on sama Newhouse, joka toimi myös Tampereen puuvillatehtaalla.¹³⁷ Newhouse vaikuttaa olleen teknisesti pätevä ja kekseliäs mies alallaan, sillä hänen nimensä mainittiin muutamaa otteeseen patenttiluettelossa, jonka mukaan hän oli suunnitellut lisää patenteja kehruu- ja langoituskoneisiin 1860-luvun aikana.¹³⁸

Suomesta Newhouse palasi takaisin Boltoniin, mutta ei ilmeisesti menestynyt kovin hyvin, sillä vuoden 1881 väestölaskennassa hänen kerrottiin olevan ammatiltaan työtön puuvillatehtaan työnjohtaja. Vaihtoehtoisesti Newhouselle oli tähän mennessä kertynyt jo niin paljon omaisuutta, ettei hänen tarvinnut vanhaa tointaan jatkaa sillä seuraavassa väestönlaskennassa 1891 kerrottiin nyt jo melko iäkkään Newhousen elättäneen itsensä omilla varoillaan – hänen on väistämättä täytynyt olla varsin varakas kyetäkseen tämänkaltaiseen eläkeläisen elämään. James Newhousen kuolinvuodeksi mainitaan 1900 ja paikaksi sama Boltonin alue Lancashiressä. Lapsia hänellä oli ainakin kaksi kappaletta, molemmat tyttöjä.¹³⁹

Kaikkein päällimmäisenä tapauksesta nousee kysymys siitä, olivatko suomalaisten työläisten ja ulkomaisten mestareiden välit useinkin näin pahoin tulehtuneet? Tutkimusta varten lukemani ja analysoimani aineiston perusteella on sanottava, että vaikka osa tehtaanmestareista sai osakseen ymmärrystä ja kehuakin, oli tilanne valitettavan usein päinvastainen. Tamperelainen tehdastyöläinen koki ilmeisen usein, ainakin omasta mielestään, alistusta ja huonoa kohtelua ulkomaisten tehtaanmestarien

¹³⁷ The Huddersfield Chronicle and West Yorkshire Advertiser 31.12.1853, s. 8.

¹³⁸ The Huddersfield Chronicle and West Yorkshire Advertiser 9.2.1861, s. 7; The Preston Guardian etc. 14.11.1863, s. 5.

¹³⁹ Public Record Office RG12/3101; Public Record Office RG11/3837; General Register Office, England and Wales Civil Registration 8c, s. 290.

taholta. Newhousen lisäksi muutamasta muusta tehtaan englantilaisesta esimiehestä säilyneet kirjoitukset tukevat tätä päätelmää tehokkaasti. Esimerkiksi muutamaa vuosikymmentä myöhemmin Finalysonin puuvillatehtaalla toiminut mekaanikkomestari Cornelius Calderbank oli erityisen vihattu alaistensa joukossa. Tampereen Uutisten hänen poislähtönsä johdosta kirjoittama, ivallinen juttu vuodelta 1892 kertoi miehen pitäneen ennen lähtöään suomalaiselle työväelle englannin kielellä itsekehua pursunneen läksiäispuheen. Lisäksi Calderbank oli tilannut poislähtöään juhlistamaan rautatieasemalle torvisoittokunnan, Tampereen Uutisten mukaan: ”...säwelillään lieventämään niiden jäähyväishetken katkeruutta, jotka mahdollisesti tulewat häntä saattamaan ja aiwan warmaan wiittowat kylmällä kädellään: hyvästi hyvästi herra Cornelius Calderbank.”¹⁴⁰ Lukuisat todisteet kuitenkin osoittavat, että osa englantilaisista mestareista puhui oman kielensä lisäksi ainakin jonkin verran ruotsia ja suomea. Newhousenkin täytyi siis osata vähintään toista näistä kielistä melko hyvin, jotta hän kykeni keskustelemaan aikalaislähteiden kuvaamalla tavalla tehtaan työläisten kanssa. Raastuvanoikeudessa esiintyneiden todistajien mukaan Newhouse olikin huutanut Lindqvistille useasti suomeksi ”pois” retuuttaessaan tätä kohti tehdusrakennuksen ulko-ovea.¹⁴¹ Sitä, mitä kieltä hän käytti oikeudessa, eivät tämän tutkimuksen aineistot kerro, mutta mikäli Newhouse esiintyi englanniksi, oli hänellä mukana mahdollisesti joku kaupungissa asuva tulkkaustaitoinen henkilö. Rivien välistä on mahdollista myös päätellä, että englantilaiset tehtaanmestarit tunsivat ainakin osan alaisuudessaan työskentelevistä henkilöistä suhteellisen hyvin. On perusteltua olettaa, että myös Newhouse tunsu pahoinpitelmänsä miehen suhteellisen hyvin, koska oli kutsunut tätä nimellä ”vanha Lindqvist” keskusteltuaan pahoinpitelyn jälkeen tehtaan muiden työntekijöiden kanssa. Kaiken muun lisäksi tapaus osoitti myös sen, että 1800-luvun loppupuolen Tampereella toimi ilmeisen puolueeton ja oikeudenmukainen oikeusjärjestelmä, joka ei syrjinyt, ainakaan näin selvissä tapauksissa, heikompa ja yhteiskunnalliselta asemaltaan alemmaa henkilöä, vaan ryhtyi tarvittaessa koviinkin toimiin

¹⁴⁰ Tampereen Uutiset 20.7.1892, s.2.

¹⁴¹ Tampereen raastuvanoikeus, Tuomiokirja 1868, Ca32a, Tampereen KA.

oikeuden ja langetettujen tuomioiden täytäntöönpanon varmistamiseksi. Edes ulkomaalainen, korkeassa asemassa työskennellyt tehtaanmestari ei selviytynyt laittomasta toiminnasta ilman rangaistusta.

Newhousen suorittama pahoinpitely oli äärimmäisyydessään hyvin poikkeuksellinen minkä osoitti jo jutun saama runsas julkisuus, paitsi Tampereen Sanomissa, myös useissa muissa suomalaisissa sanomalehdissä.¹⁴² Muutamat historiantutkijat ovat vahvistaneet Newhousesta päällimmäisenä mieleen tulevaa kuvaa julmana ja ankarana työläistensä pieksijänä,¹⁴³ mutta todellisuus ei varmasti ollut aivan näin yksinkertainen. On totta, että kyseinen englantilainen mestari syyllistyi rikokseen pahoinpidellessään ainakin yhden - Tampereen Sanomat antaa tosin ymmärtää, että tämä ei olisi ollut ainoa kerta, kun Newhouse syyllistyi pahoinpitelyyn - alaisensa työkyvyttömäksi.¹⁴⁴ Ei ole myöskään aivan selvää, kykenikö Lindqvist enää koskaan palaamaan töihin, hyvin todennäköisesti näin ei tapahtunut,¹⁴⁵ mutta tapausta tarkemmin analysoitaessa ei hänkään ollut omalta osaltaan täysin syytön siihen, että englantilainen mestari suuttui hänelle: Ensinnäkin Newhouse kertoi oikeudelle pyytäneensä ensin Lindqvistiä poistumaan töistä tämän humalatilin vuoksi. Tämä ei ollut kuitenkaan totellut, vaan vastannut mestarilleen röyhkeästi takaisin ja mahdollisesti myös käyttäytyneet samalla uhkaavasti. Ilmeisesti englantilainen ei puhunut täysin virheetöntä suomea, vaan esitti poistumiskäskynsä tavalla joka huvitti siinä määrin Lindqvistiä, että tämä tottelemisen sijaan ryhtyi irvailemaan takaisin esimiehelleen. Siitä, oliko Lindqvist ollut oikeasti humalassa, on mahdoton sanoa mitään varmaa. Voisi kuitenkin olettaa, Newhousella olleen jokin syy pyytää juuri häntä poistumaan töistä, eikä humalassa työskentely ollut suinkaan aivan harvinaista kyseisen aikakauden Tampereella.¹⁴⁶ Tehtaissa pyrittiin aktiivisesti kitkemään juopottelua¹⁴⁷ ja on mahdollista, että Newhouse oli

¹⁴² Esim. Helsingfors Dagblad 26.10.1868, s. 3.

¹⁴³ Esim. Kortekangas 1965, s. 51.

¹⁴⁴ Tampereen Sanomat 27.3.1871, s. 1.

¹⁴⁵ Tampereen Sanomat 27.3.1871, s. 1.

¹⁴⁶ Haapala 1986, s. 164–167.

¹⁴⁷ Rasila 1984, s. 682–683.

tätä, tehtaan johdon tasolta tullutta toivetta, ryhtynyt toteuttamaan asteen verran liian kovin keinoin. Kenties englantilainen mestari koetti myös soveltaa Tampereella tehdastyöläisiinsä yhtä ehdotonta ja fyysisiä rangaistuksia sisältävää kohtelua, mitä hänen kotimaassaan oli mahdollista harjoittaa.¹⁴⁸ Tässä tapauksessa olisikin mahdollista puhua jopa tietynlaisesta kulttuurien yhteentörmäyksestä, joka konkretisoitui esimiehen taholta väkivaltana niskuroivaa alaista kohtaan.

Kertomuksen yhteenvetona voidaan Newhousen katsoa olleen älykäs, mutta luonteeltaan äkkipikainen ja ajoittain tarpeettoman julma mies, joka syyllistyi Tampereella muutaman kerran ylilyönteihin ammattiaan harjoittaessaan. Aivan pelkkää ikävää ei kuitenkaan hänenkään osaltaan aikalaislähteistä löydy, sillä vuonna 1872 Newhouse oli järjestänyt työväelleen juhla- ja tanssiaistilaisuuden, jossa kerrottiin työläisten mielialan olleen korkealla.¹⁴⁹ Mestari James Newhouse toimii kuitenkin tutkimuksessani mainiona ääriesimerkkinä siitä, miten kulttuurien kohtaaminen yhdistettynä luokkaeroihin ja persoonallisuuksiin saattoi osaltaan aiheuttaa ikäviä tilanteita ja vihamielisyyttä kahden eri kansallisuutta edustavan henkilön välillä jo 1800-luvun lopun Tampereellakin.

PELLAVATEHTAAN KANKURIMESTARI WILLIAM NELL

Joistakin englantilaisista tehtaanmestareista on lähdeaineiston perusteella jäänyt elämään varsin ristiriitainen ja moniulotteinen jälkimuisto. Eräs tämänkaltaiseen kuvaukseen täydellisesti sopiva henkilö on Pellavatehtaalla 1860–1890-lukujen aikana lähestulkoon 25 vuoden ajan vaikuttanut kankurimestari William Nell.¹⁵⁰ Nellin ristiriitainen persoona tuli hyvin esille Tampereen Sanomien vuonna 1893 julkaisemassa kirjoituksessa tämän erottua tehtaan palveluksesta ja lähdettyään pois Suomesta pitkän uransa päätteeksi:

¹⁴⁸ Rahikainen 2004, s. 132.

¹⁴⁹ Finlands Allmänna Tidning 13.4.1872, s. 2.

¹⁵⁰ <http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/ulkoteol.htm>

Pellawatehtaan kankurimestari, englantilainen William Nell on erossa tästä toimesta, jossa hän on ollut kolmattakymmentä vuotta. Hra Nellin eroamista tervehtii mielihyvällä suuri osa työväkeä, niin kerrotaan meille vaikka on hänen kaipaajiansakin. Ammattialallaan oli hra Nell erittäin taitava ja monet uudet kuosit owat hänen sommittelemaian. Mutta niitä ominaisuuksia, joita meillä edellytetään työnjohtajalta, ei hän meikäläisen katsantokannan mukaan omannut, siitä syntyi usein rettelöitä hänen ja työntekijäin välillä.¹⁵¹

Lehti kirjoitti tehtävästään eronneesta englantilaisesta melko happamaan sävyyn, mikä on ymmärrettävää, kun tarkastellaan sitä vihamielisyydessään erikoislaatuista suhdetta, joka William Nellin ja tamperelaisten sanomalehtien välillä vallitsi 1870–80 –lukujen aikana. Tampereen Sanomat ja Nell joutuivat ensimmäisen kerran vihanpitoon vuonna 1874, jolloin lehti kirjoitti kritisoivaan sävyyn siitä, että pellavatehtaalle oli ilmeisesti syntynyt perinne jossa työväestö antoi Nellille ja eräälle toiselle, Otto Gustafsson nimiselle mestarille, arvokkaita lahjoja näiden nimipäivinä. Lehti kirjoitti:

Nimipäivä-lahjoja. T.k. 6.p. el Wilhelminpäiwänä sai taas englantilainen kankurimestari W. Nell alustalaisiltansa lahjoiksi 3 kultaista rintanappia, alfenitisen kahwekannun, komean pöytämaton ja 2 karafiiniä hopeaisine etikettinensä, jotka hopea witjoissa riippuiwat karafinien kaulassa ja osoittiwat: 'rommia' ja 'konjakkia.'. – 9 p. eli Otonpäiwänä sai kehruumestari O. Gustafsson samoin alustalaisiltansa 65 m. maksoisen waatekaapin. Kaikkien näiden lahjain arwo on noin 250 m. – Miten muistetaan, muistawat pellawatehtaalaiset vuosittain työnjohtajiansa noin 200 à 500 m. lahjoilla. Tämä todistaa hywää ystäwyttä työnjohtajain ja työwäen välillä ja hywinwointia, warallisuutta jälkimmäisissä; joka kaikki on ilahduttawaa. Mutta tahtoisimme kuitenkin muutamia seikkoja tässä kunn. asianomaisille huomauttaa, nimittäin: lahjain antamisen periodisuutta, rahoja kerätessä määrättyä minimum'ia (2, 3 m.) ja lahjan antotapaa, joka joukon, useasti kaikkikin nuo onnelliset minimum'in yli kiiwenneet waatii määräpäiwänä jo kll. 12 yöllä lahjansaajan luo hetkisiksi iloa pitämään. Näitä seikkoja silmällä pitäen, vaikka wir denken allezeit: Ganz gut, ganz und gar nicht zu viel oder ohne das Verdienst, obgleich sie alle Jahre regnet tekee tälle hywälle tarkoitukselle siewan siimeksen, jossa wähawaraiset ja pienukaiset sekä ne, joiden kiitollisuus- ja rakkaustunne ei jaksaa yli minimum'in kantaa, löytäwät päiwän waiwoista wäsyneinä wähäisen wirwokkeen.¹⁵²

Nimipäivien muistaminen ja viettäminen ei sinällään ollut harvinainen tapa 1800-luvun lopun Suomessa ja usein niiden asema oli jopa merkittävämpi,

¹⁵¹ Tampereen Sanomat 13.10.1893, s. 2.

¹⁵² Tampereen Sanomat 10.4.1877, s. 1.

kuin syntymäpäivien. Lahjoja annettiin yleisesti ja nimipäiviään viettävä sai usein vieraita, jotka lahjojen vastineeksi odotti päivänsankarilta vastavuoroisesti jonkinlaista kestitystä.¹⁵³

Tampereen Sanomien kirjoitus oli kuitenkin poikkeuksellisen suorasukainen, syyttävä ja ivallinen tehtaanmestareiden nimipäivälahjakulttia kohtaan herättäen osaltaan monia mielenkiintoisia kysymyksiä ja huomioita. Vaikuttaa siltä, että Nellin alaisuudessa palvellet tehtaan työväki ei ollut keskenään tasavertaisessa asemassa esimieheensä nähden. Ainakin tässä tapauksessa varallisuus ja anteliaisuus ulkomaista mestaria kohtaan takasi todennäköisesti joitakin etuuksia antajilleen. Tietynlaista halveksuntaa ja ylimielisyyttä Nelliltä työväestöään kohtaan osoitti, että hän asetti lahjoitettavan rahasumman minimimääräksi kolme markkaa. Kenties Nell pelkäsi, ettei vapaaehtoinen rahasumma kasvattaisi kokonaismäärää niin suureksi, kuin hänen mielestään olisi ollut sopivaa. Myös lahjanantotapa, jossa väkijoukko kerääntyi nimipäivän vastaisena yönä Nellin asunnolle antamaan lahjan tasan puoliltaöin, vaikutti omituiselta, mutta liittyi kuitenkin myös aikakauden Suomessa käytössä olleeseen tapaan, jossa nimipäiväsankari tultiin varsinaista juhlapäivää edeltävänä yönä herättämään onnittelulaululla.¹⁵⁴ Selvää on sekin, että lahjanannon tapahtuessa vasta työpäivän jälkeen, ei siitä koitunut suurta häiriöitä tehtaan toiminnalle. Halusiko Nell tällä tavoin osoittaa myös oman arvonsa ja johtoasemansa työväelleen, jää hieman epäselväksi. Ainakin valta-asetelma tuli tällä tavoin selväksi, uskollisten lahjoittajien saadessa työpäivän päälle hetkisen nauttia mestarinsa suomasta armosta nimipäiväyönä. Niille, jotka olisivat jonkinlaista ilonpitoa ja huvihetkeä varmasti eniten kaivanneet, ei tällaista etua kuitenkaan Nellin taholta suotu, vaan juhlimisen hintana oli vähintään minimirahasumman lahjoittaminen nimipäivälahjarahastoon. Tässä tapauksessa siis ennen kaikkea tehtaan lapsityöläiset ja muuten vähävaraisemmat työntekijät jäivät olosuhteiden pakosta muita huonompaan asemaan.

---

¹⁵³ Aalto 2000, s. 338–341; Talve 1966, s. 47–62.

¹⁵⁴ Aalto 2000, s. 340.

Tampereen Sanomat muuttui tämän jälkeen hieman varovaisemmaksi kritisoinnissaan, mutta pilkkakirveen iskut Nellin yhä jatkuneita nimipäiväjuhlia kohtaan heilahtelivat jälleen muutaman vuoden kuluttua. Tällä kertaa asialla oli Koi – niminen lehti, joka kirjoitti seuraavaa:

Nimipäivä-lahja. Kankurimestari pellavatehtaalla William Nell sai taas tavallisuuden mukaa Wilhelminpäivänä muutamilta alustalaisiltansa noin 70 m. lahjat, nim. hopeaisen kauhan, metsästyslaukun ja albumin, rakkauden ja kiitollisuuden osoitteeksi siitä, että hra Nell 6,000 markan palkalla johtaa kutoustöitä sanotulla tehtaalla. Tällä kerralla oliwat lahjaan päässeet osaa ottamaan ainoastaan ne, jotka woiwat 3 markkaa pussistansa puissaltaa. Erään perheen sanotaan niin osoittaneen tuota tunnettua rakkaus- ja kiitollisuustunnetta, että nälkää muutamia päiviä naukaistiin sittenkun lahjan ostoon oli 9 markkaa annettu. Näin on meille kerrottu ja pyydetty ilmoittamaan yleisölle, että lahja tulee tulewanakin vuonna Wilhelminpäivänä. Mahtanee tok' suloiselta tuntua noin rakastettu olla!¹⁵⁵

Koin hyökkäys Nelliä kohtaan oli melkoisen ivallinen ja armoton. Tehtaanmestarin nimipäiväjuhlinta lahjoineen näyttää jatkuneen edellisvuosien malliin. Kirjoituksesta on mahdollista päätellä ainakin se, että lahjojen antaminen varmasti hyödytti jollain tavoin niitä, jotka siihen kykenivät. Toinen vaihtoehto on, että lahjaan osallistumatta jättämisestä koitui tehtaan työntekijälle jonkinlaista haittaa. Pelkästä kunnioituksesta tai ”rakkaudesta” tavallinen työläinen tuskin, vuodessa 6000 markkaa tienaaavan työnjohtajansa, nimipäivälahjaan viimeisiä pennejään pulitti, varsinkin, kun pellavatehtaalaisen keskimääräinen päiväpalkka 1880-luvun alussa jäi reilusti alle kahteen markkaan.¹⁵⁶ Uutisen ja tutkimustiedon valossa onkin helppo nähdä, millainen palkkaero tehtaanmestarilla oli verrattuna tavalliseen rivityöläiseen. Uutisissa kritisoitu ja jossakin määrin jo mafiamaisia piirteitä lehdistössä saanut lahjakäytäntö vaikutti olleen voimassa tämänkaltaisella tavalla ainoastaan pellavatehtaalla William Nellin aikana, sillä muista vastaavankaltaisista tapauksista Tampereen tehtaissa eivät aikalaislähteet mainitse.

Ilmeisesti tehtaan englantilaiset mestarit seurasivat lähiyhteisönsä tapahtumia, sillä Nell oli saanut tietää omasta negatiivisesta julkisuudestaan

¹⁵⁵ Koi 13.4.1880, s. 1.

¹⁵⁶ Haapala 1986, s. 247.

Koissa ja haastoi tämän perusteella lehden päätoimittajan oikeuteen kunnianloukkauksesta.¹⁵⁷ Tampereen raatioikeudessa asian käsittely päättyi todennäköisesti Nellin kannalta epäedulliseen lopputuloksen, sillä tämä oli vienyt asian hovioikeuteen saakka. Tämäkään ei ollut tuottanut toivottua lopputulosta, vaan Nell hävisi oikeusjuttunsa ja joutui maksamaan Koin päätoimittajalle tämän oikeudenkäyntiin käyttämät 6 markkaa ja 80 penniä.¹⁵⁸ Vaikka Nellin nostama oikeusjuttu päättyi hänen kannaltaan huonosti, ei se ilmeisesti vaikuttanut miehen asemaan Pellavatehtaalla. Hän jatkoi edelleen toimessaan ja ilmeisesti myös nimipäivälahjakäytäntö pysyi voimassa.¹⁵⁹

Vaikka Nell olikin ilmeisen epäpidetty henkilö alaistensa keskuudessa, oli hänen toimissaan havaittavissa kuitenkin tietynlaista integroitumista Tampereen muodostamaan kaupunkiyhteisöön. Hän oli muun muassa mukana eräässä apukomiteassa järjestämässä pellavatehtaalla rahakeräystä kaupungin puutteesta kärsivien hyväksi 1870-luvun puolivälissä.¹⁶⁰ Lisäksi Nell lahjoitti rahaa Punaisen ristin suomalaisen osaston hyväksi¹⁶¹ ja oli henkilökohtaisesti suunnittelemassa muistomerkkiä vuoden 1881 juhannuksena Näsijärveen hukkuneiden kahdeksan ihmisen muistoksi.¹⁶² Tämänkaltaiset tapaukset osoittavat hyvin, että Nell tunsi kuuluvansa kaupunkiyhteisöön ja varmasti osaksi jopa laajempaan suomalaiseen yhteisöön. Tästä hyvänä esimerkkinä toimi erityisesti se, että hän lahjoitti rahaa Punaisen ristin suomalaisen osaston hyväksi vuosien 1877–1878 välillä käydyn Turkin sodan aikana. Rahat todennäköisesti menivät sodassa Venäjän keisarikunnan mukana olleen Suomen kaartin hyväksi.

William Nell muutti Tampereelta lähdettyään vuonna 1894 Helsinkiin, jossa hänen oli ilmeisesti tarkoitus panna alulle uusi pellava- ja puuvillatehdas,¹⁶³ mutta nämä suunnitelmat kuitenkin kariutuivat syystä tai toisesta. Viimeinen

¹⁵⁷ Tampereen Sanomat 19.5.1880, s. 1; Koi 18.5.1880, s. 2.

¹⁵⁸ Koi 8.2.1881, s. 1.

¹⁵⁹ Koi 5.4.1881, s. 3.

¹⁶⁰ Tampereen Sanomat 30.6.1874, s. 2.

¹⁶¹ Tampereen Sanomat 30.10.1877, s. 1.

¹⁶² Aamulehti 19.4.1882, s. 2.

¹⁶³ Helsingfors Aftonblad 26.10.1894, s. 2.

uutinen kankurimestari Nellistä julkaistiin Aamulehdessä vuonna 1896. Uutinen kertoi hänen kuolleen vaikeaan sisäiseen tautiin helmikuun 24 päivänä vuonna 1896 Barnsleyn kaupungissa Englannin Yorkshiressä. Lehti julkaisi melko pitkän muistokirjoituksen vainajasta ja siitä näkyi selvästi myös hänen ristiriitainen jälkimaineensa tamperelaisten keskuudessa:

...Nuoruutensa parhaimmassa ijässä siirtyi wainaja kotimaastaan Englannista tšekäläisen pellavatehtaan kankurimestariksi, jona tarmokkaasti toimi yht'mittaa vuosikymmeniä, kunnes pari vuotta takaperin olojen pakottamana luopui toimestaan. Erinomaisen nerokas ja lujatahtoinen kun oli, saawutti William Nell ammattitaidon, jolle wain harwat kykenewät wertoja wetämään. Sanottakoon hänestä muuten yksityisihmisenä mitä tahansa, se oikeudenmukainen tunnustus wainajalle kaikesta huolimatta on annettava, että hänen ansioksensa on etupäässä luettava se maine ja lewiäminen, minkä Tampereen pellavatehtaan teokset owat onnistuneet woittamaan. Erottuaan toimestaan oleskeli wainaja jonkun ajan Helsingissä, josta kuitenkin pian siirtyi synnyinmaahansa, missä mainitun Barnsleyn kaupungin läheisyydestä osti isonlaisen maatilan, jota innolla rupesi hoitamaan. Yltyvä kiwuloisuus alkoi kuitenkin wiime aikoina lamauttaa terweydeltään ennen rautaisen Albionin pojan woimia. Wainajata, joka kuollessaan oli 60-wuotias, suree lähinnä leski ja 10 lasta, joista jotkut owat jääneet Suomeen.¹⁶⁴

Kirjoituksesta tulee esiin se, että Nell ei vaikuttanut halukkaalta lähtemään Tampereelta ja jättämään virkaansa pellavatehtaalla, vaan jonkin asian takia hän oli pakotettu eroamaan toimestaan. Oliko Nell tehnyt jotakin sellaista, mikä antoi tehtaan johdolle syyn irtisanoa hänet, jää toistaiseksi hämärän peittoon, mutta ilmitulleiden seikkojen perusteella kyseinen mahdollisuus on varmasti olemassa. Rahasta miehellä ei puutetta vaikuta olleen, sillä suurehkon maatilan ostaminen Yorkshiren Barnsleystä oli varmasti kallis sijoitus. Mielenkiintoinen tieto on myös, että osa Nellin lapsista jäi asumaan Tampereen alueelle tämän itse poistuttua maasta. Ilmeisesti ainakin hänen poikansa Arthur työskenteli myös pellavatehtaalla ja meni naimisiin samaisen tehtaan työntekijän Maria Schmidtin kanssa.¹⁶⁵ Myös hänen tyttärensä Laura nai suomalaisen miehen.¹⁶⁶ Lisäksi Pellavatehtaan

¹⁶⁴ Aamulehti 5.5.1896, s. 2.

¹⁶⁵ Aamulehti 31.3.1887, s. 1.

¹⁶⁶ Aamulehti 23.9.1890, s. 1.

työntekijäluettelo vuodelta 1890 mainitsee Edla Nell –nimisen työntekijän,¹⁶⁷ joka oli todennäköisesti myös William Nellin lapsi.

Nellin kohdalla vaikuttaisi toistuvan hyvin tyyppillinen tarina suomalaisen työväestön ja ulkomaalaisen mestarin välisistä suhteista. Hänen eroamisensa mestarin virasta tuskin nostatti kyyneleitä tavallisen pellavatehtaalaisen silmiin, sillä ilmeisen ankarana ja autoritäärisenä johtajana Nell tuskin oli kovinkaan pidetty työntekijöiden keskuudessa. Oman lisänsä mestarin epäpidettyyn asemaan työläisten keskuudessa toi ilman muuta jo aiemmin käsitelty nimipäivälahjaperinne. Vaikuttaakin vahvasti siltä, että Nell oli innokkaasti omaksunut pohjoismaisen nimipäiväkuulttuurin lahjanantoperinteeseen ja käytti tapaa sumeilematta hyväkseen. Se, millaisia Tampereen Sanomien mainitsemia ”rettelöitä” Nellin ja työntekijöiden välillä oli ollut, jää todennäköisesti arvoitukseksi. Toisin kuin edellisessä tarinassa käsitelty, samaisella tehtaalla aiemmin mestarina toiminut Newhouse, Nell ei sentään turvautunut vähintäänkin kyseenalaiseen tapaan pahoinpidellä fyysisesti alaisiaan. Hänen teknistä ammattitaitoaan ei kukaan kyseenalaistanut ja kaikki muistokirjoitukset hänen kuoltuaan nimenomaan painottivat Nellin ammattitaitoa ja sen mukanaan tehtaalle tuomaa positiivista näkyvyyttä erilaisissa näyttelyissä.

PUUVILLATEHTAAN KANKURIMESTARI JOHN SHARPLES

Englantilaisen kankurimestari John Sharplesin tarina poikkeaa tyystin kahdesta ensimmäisestä. Sharples toimi Finlaysonin tehtaan palveluksessa aina vuodesta 1846 kuolemaansa, vuoteen 1876 saakka. Tämä oli poikkeuksellista, sillä harvat englantilaiset oleskelivat Tampereella kymmentäkään vuotta. Sharples oli pidetty mies niin toisten englantilaisten, kuin tamperelaisen työväestönkin keskuudessa. Hänen kuolemansa jälkeen lehdessä julkaistu muistokirjoitus kertoo parhaiten sen, millaista arvostusta Sharples Tampereella nautti:

---

¹⁶⁷Tampereen pellavatehdas, Työntekijäluettelo v.1890, Bg:14, Tampereen KA.

John Sharples muutti Englannista 1846 kankurimestariksi Finlayson'in tehtaaseen täällä. Tässä ammatissa hän on sittemmin myötäensä ollut ja tehnyt tehtävänsä harvoin tawattawalla tunnolla. Monet owat ne tirehtöörit ja mestarit, jotka hänen ajallansa owat tulleet ja menneet, mutta John Sharples hän on seissyt paikallansa.

Aikana, jona hän alkoi ammattiratansa, ei ollut niin tarkalla tieteellinen pohja, waan käytännön kowassa koulussa sai mestari taistella itsellensä kokemusta ja kunnollisuutta ammatissansa ja semmoisella walmistuksella, joka nykyajan käsitteelle oli kaikkea muuta, waan ei tyydyttävä.

Hän oli wanhasta englantilaisesta suwusta, joka uutteran työn ja Jumalan pelon tähden oli kaunis esikuwa ei ainoastaan työntekijöillensä, waan kaikille niille, jotka tunsivat tämän ystäwällisen, hywän ukon. Moni epäkohta työntekijäin ja monenlaisten mestarien wälillä, joita niin suuri tehdas kuin Finlayson'in laitos tarvitsee, häwisi niin pian kun ukko Sharples lasi sanansa waa'alle. Hänen sanansa oli takauksena siitä, että kaikille jaettaisiin oikeus. Hän oli isä työntekijöillensä ja semmoisena pitiwät työntekijät häntä hywänä ja rakkaana. Muukalaisena tuli hän, mutta meidän omanamme kuoli. – Tampereen työntekijät! Jos tahdotte kunnioittaa tämän yleisesti kunnioitetun miehen muistoa, niin pystyttäkääte kiwi ja lyökääte muistoruno siihen.¹⁶⁸

Tämän kauniin ja sävyltään ylistävän muistokirjoituksen päälle oli Tampereen Sanomien toimitus vielä kommentoinut olevansa samaa mieltä muistopuheen laatijan kanssa vainajalle pystytettävästä muistomerkistä. Lehti päätti obituaarinsa yhtä lailla kunnioittavaan ja arvostavaan sävyyn: ”Suloinen lepo ja rauha rakastetun wainajan tomulle täällä uuden kotimaan powessa!”¹⁶⁹

Lehden muistokirjoituksesta näkee selvästi, että John Sharples oli selvästi poikkeuksellisen pidetty mies tehtaanväestön keskuudessa. Oma painonsa on silläkin, että englantilaisia mestareita ja heidän tapojaan ajoittain kärkkäästikin kritisoinut Tampereen Sanomat otti jopa osakseen Sharplesille pystytettävän muistolaatan hankkimisen. Kirjoituksessa kävi ilmi hyvin seikka, mikä erotti englantilaisen kankurimestarin kaikkein selvimmin hänen Tampereella oleskelleista maanmiehistään: Sharples oli asunut ja työskennellyt kaupungissa jo kolmekymmentä vuotta ja vaikutti omanneen työn ulkopuolisiakin kontakteja paikalliseen väestöön. Tämä kertoi selkeästä integraatiosta paikalliseen yhteisöön ja halusta tuntea Tampere uudeksi kotipaikaksi. Mikään tuskin pakotti Sharplesia jäämään

¹⁶⁸ Tampereen Sanomat 9.5.1876, s. 1.

¹⁶⁹ Tampereen Sanomat 9.5.1876, s. 1.

Tampereelle – lähestulkoon kaikki hänen maanmiehensä palasivat jossain vaiheessa takaisin Englantiin - joten kyseessä on ollut mitä ilmeisimmin miehen oma päätös. Sharples oli, useiden muiden englantilaisten tavoin, ottanut perheensä mukaan muuttaessaan ja siihen kuului miehen itsensä lisäksi ainakin hänen vaimonsa sekä useita tyttäriä.¹⁷⁰ Hän myös kuului metodistisen herätysliikkeen piiriin ja omasi englantilaisen siirtokunnan keskuudessa ilmeisesti asemansa ohella jonkinlaista moraalista ja sosiaalista auktoriteettia. Uskonnon ja siitä nousevien moraalikäsitteiden suurta merkitystä Sharplesin elämässä kuvasi myös maininta ”Jumalan pelosta” hänen muistokirjoituksessaan. Jo 1840-luvun puolella välissä Tampereelle tullut Sharples kuului uskonnolliselta vakaumukseltaan herännäisiin, anglikaanisesta seurakunnasta erkaantuneisiin separatisteihin. Herätysliikkeisiin kuuluminen oli yleistä Tampereelle aina 1840-luvun loppuun asti tulleiden englantilaisten keskuudessa, mutta lakkasi käytännössä kokonaan jo saman vuosikymmenen loppuun mennessä.¹⁷¹

Toinen selvä merkki Sharplesin ja hänen perheensä integraatiosta tamperelaiseen yhteisöön oli, että Sharplesin tyttäristä kaksi, Lucy ja Ellen, menivät naimisiin suomalaisen miehen kanssa. Ellenin puolisoiksi valikoitui Alastarolta syntyisin ollut Gustaf Walfrid Hammarén.¹⁷² Lucy puolestaan avioitui Loimaalaissyntyisen, Tampereella uransa tehneen kauppiaan ja teollisuusmiehen Lars Johan Hammarénin kanssa.¹⁷³ Jälkimmäiselle Hammarénille myönnettiin myöhemmin kauppaneuvoksen arvonimi ja pariskunta vaikutti Tampereella useita kymmeniä vuosia, aina 1900-luvun alkupuolelle asti.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Tampereen Sanomat 6.2.1871, s. 1; Tampereen Sanomat 8.7.1872, s. 1; Tampereen Sanomat 12.11.1879, s. 3.

¹⁷¹ Kortekangas 1965, s. 74.

¹⁷² Tampereen Sanomat 30.10.1881, s. 4.

¹⁷³ Tampereen Sanomat 8.7.1872, s. 1.

¹⁷⁴ <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=134>

5.3 TYÖTÄ JA KULTTUURIA – SAKSALAISET

Saksalaiset olivat Tampereella ammanteiltaan paljon englantilaisia heterogeenisempi ryhmä. Heitä toimi paljon tehtaiden palveluksessa asiantuntijoina, konttoristeina, kauppiaina sekä erityisesti myös muusikkoina. Olen tässä osassa esimerkkitarinoita tarkastellut tarkemmin kolmea saksalaista, jotka kaikki olivat ammanteiltaan varsin erilaisissa asemissa ja ammattiryhmissä työskennelleitä henkilöitä.

5.3.1 TEHTAISSA JA KOULUSSA -ESIMERKKITARINAT

OLUENPANIJA FRANTZ JOSEF BOESL

Englantilaisista poiketen, kaupungissa asuneita saksalaisia työllistyi usein muuallekin, kuin niin sanotun ”uuden teollisuuden” palvelukseen. Erinomaisena esimerkkinä tämänkaltaisesta toiminnasta oli alun perin Saksasta, Baijerin alueelta kotoisin ollut Frantz Josef Boesl. Boesl saapui Tampereelle ilmeisesti jo 1850-luvun aikana ja aloitti toimintansa mestarina Mustaanlahteen 1856 perustetussa oluttehtaassa.¹⁷⁵ Suomen kansalaisuus Boeslille myönnettiin 1863.¹⁷⁶

Boesl osallistui myös osaltaan hyväntekeväisyyteen, lahjoittaen muun muassa vuonna 1877 rahaa Turkin Sodassa taistelleiden suomalaissotilaiden hoidosta vastanneen Suomalaisen punaisen ristin seuran hyväksi.¹⁷⁷ Tämä kertoo osaltaan hänen olleen osa tamperelaista yhteisöä kyseisenä aikana.

Boeslin ja hänen vaimonsa Anna Marian lapset esiintyivät usein paikallislehtien ilmoituksissa. Todennäköisesti hänen tyttärensä, Anni, organisoi 1800-luvun lopulla arpajaisia Suomen osanoton Pariisiin

¹⁷⁵ Tampereen Sanomat 26.4.1898, s. 2.

¹⁷⁶ Finlands Allmänna Tidning 30.1.1863, s. 2.

¹⁷⁷ Tampereen Sanomat 30.6.1877, s. 1.

maailmannäyttelyyn hyväksi. Anni oli ilmeisesti myös hyvä luistelija, sijoittuen mitalisijoille paikallisissa kilpailuissa. Hän oli myös mukana organisoimassa luistelurataa Näsijärven jäälle 1880-luvun loppupuolella.¹⁷⁸ Frantz Boeslin poika, Georg, työskenteli isänsä johtamassa Mustanlahden oluttehtaassa¹⁷⁹ ja perusti vuosisadan lopulla oman panimoyrityksensä Toijalaan.¹⁸⁰

Kaupungin äänestysluetteloissa äänioikeuden saaneet yksityislyseon opettajat olivat aiheuttaneet 1884 Tammerfors Aftonbladissa kritiikkiä. Lehti kritisoi myös sitä, ettei oluenpanija F. Boeslia otettu mukaan äänestysluetteloon, vaikka hän oli ollut jo 30 vuoden ajan Suomen alamainen.¹⁸¹

Boesl toimi oluttehtaan mestarina käytännössä katsoen koko Tampereella viettämänsä ajan. Hän jäi tehtävästä eläkkeelle ainoastaan muutama vuosi ennen kuolemaansa. Boesl kuoli 69-vuotiaana, vuonna 1898. Tampereen Sanomien muistikirjoituksessa samaiselta ajalta kehuttiin Boeslin ammattitaitoa oluenpanijana ja kerrottiin myös hänen olleen Suomessa ensimmäisiä alallaan. Tampereen Sanomat lopetti kirjoituksensa kuvaukseen vainajasta: ”*Waatimattomana, hiljasena ja ystävällisenä luonteeltaan saawutti hän kaikkien niitten suosion, jotka hänet tunsivat*”. Boesl jätti kuoltuaan jälkeensä ainakin viisi lasta.¹⁸²

Frantz Boesl oli hyvä esimerkki saksalaisesta ammattityöläisestä, joka onnistui osaltaan integroitumaan erittäin hyvin Tampereen muodostamaan yhteisöön. Hänelle oli varmasti saksankielisyyden vuoksi suhteellisen helppoa opetella ruotsia, mutta todennäköisesti panimomestari oli oppinut suomeakin useiden kymmenien vuosien maassaolon aikana. Mitään suurta dramatiikkaa ei hänen elämästään ole lähdeaineistoon tallentunut, vaan mies vaikuttaa olleen Tampereen Sanomien kuvauksen mukaisesti hiljainen,

¹⁷⁸ Tampereen Sanomat 23.3.1886, s. 1; Tampereen Sanomat 19.12.1887, s. 2.

¹⁷⁹ Tampereen Sanomat 15.4.1896, s. 2.

¹⁸⁰ Tampereen Sanomat 19.1.1898, s. 3.

¹⁸¹ Tammerfors Aftonblad 30.9.1884, s. 2.

¹⁸² Tampereen Sanomat 26.4.1898, s. 2.

vaatimaton ja ystävällinen kaupunkilainen, joka mukautui hyvin osaksi tamperelaista käsityöläisluokkaa. Hänen panoksensa tamperelaisen- ja jopa suomalaisen panimotoiminnan kehittymiselle oli Mustanlahden oluttehtaan kautta merkittävä.

PELLAVATEHTAAN TEKNILLINEN JOHTAJA GERHARD LEDEBUR

Toinen, varsin erilaisessa asemassa toiminut ja itsestään joitakin viitteitä lähdeaineistoon jättänyt saksalainen oli pellavatehtaan teknillinen johtaja Gerhard Ledebur. Ledeburin elämästä on välittynyt tietoa muun muassa Hermann Kauffmanin muistelmien, sekä suomalaisen sanomalehdistön kautta. Sanomalehdistä myös löytyy varmistus sille, että Ledebur ja Kauffmann todellakin tunsivat toisensa ja olivat tekemisissä keskenään työnsä puolesta.¹⁸³

Ledebur saapui Tampereen pellavatehtaaseen Saksasta 1870-luvun alussa. Ensimmäinen maininta sanomalehdissä hänestä oli vuodelta 1872.¹⁸⁴ Ledebur oli Suomeen tullessaan vielä poikamies, mutta jo parin vuoden kuluttua tilanne muuttui tehtaanmestarin mentyä naimisiin vuonna 1874 Finlaysonilla mestarina toimineen John Sharplesin tyttären, Maria Johanna Sharplesin kanssa.¹⁸⁵ Ledeburilla oli tästä päätellen kaupungissa hyviä yhteyksiä samankaltaisissa asemissa toimineiden ulkomaalaisten kanssa. Tätä vahvistavat entisestään Kauffmanin muistelmissaan mainitsemat kuvaukset Ledeburista. Ledeburin avioliitossa oli havaittavissa myös tietynlaista säätyjakoajattelua, olihan Johanna suurin piirtein samassa asemassa olevan englantilaisen tehtaanmestarin tytär. Ledebur oli muutenkin Tampereella ollessaan tekemisissä avioliittonsa kautta Sharplesin perheen kanssa. Johanna itse piti yhteyttä vanhempiinsa ja matkusteli ajoittain muualla Suomessa äitinsä kanssa. He muun muassa tekivät yhteisen matkan Helsinkiin syksyllä 1876.¹⁸⁶ Pellavatehtaan mestarintyönsä

¹⁸³ Hufvudstadsbladet 7.2.1873, s. 1.

¹⁸⁴ Finlands Allmänna Tidning 22.6.1872, s. 4.

¹⁸⁵ Tampereen Sanomat 9.6.1874, s. 1.

¹⁸⁶ Hufvudstadsbladet 29.9.1876, s. 1.

ohessa, Ledebur otti vuoden 1877 lopulla hoitaakseen Saksan konsulin viran Tampereen kaupungissa.¹⁸⁷

Gerhard Ledebur asui yleensä ainakin osan vuodesta Tampereen kaupungin ulkopuolella, nykyisen Epilän alueella. Muistelmissaan insinööri Kauffmann kertoo Ledeburin perheineen muuttaneen vuoden 1878 kesäksi Epilän kartanoon ”päästäkseen pois kaupungin tomusta”. Samaisissa muistelmissa kerrotaan vivahteikkaaseen sävyyn siitä, miten Tampereella asuessaan Ledebur ryhtyi myös kalastamaan, vaikkei kyseisestä harrastuksesta vaikuttanut ensi alkuun mitään tajuavankaan. Hän kuitenkin osallistui Kauffmannin kanssa useille, enemmän tai vähemmän menestyksikkäille kalastusretkille 1870-luvun loppupuolella.¹⁸⁸

Ledebur toimi virassaan pellavatehtaalla aina vuoteen 1881, jolloin hän erosi tehtaan palveluksesta ja muutti perheineen pois Tampereelta, todennäköisesti takaisin Saksaan. Hänen kaupungista lähtönsä myötä lakkautettiin sopivan korvaajan puuttuessa Tampereen Saksan konsulin virka.¹⁸⁹ Seuraavien, reilun kymmenen vuoden ajalta ei Ledeburin tekemisistä suomalaisiin lähteisiin jäänyt minkäänlaisia jälkiä. Viimeisin tieto Kauffmanin mukaan ilmeisen pyylevän ja kasvoiltaan punakan Ledeburin tarinasta kantautui tamperelaisten korviin lehtien sivuilta vuonna 1894. Ledebur oli kuollut kyseisenä vuonna Berliinissä sydänkohtaukseen.¹⁹⁰

Gerhard Ledebur oli hyvä esimerkki siitä, miten tehtaiden ulkomaalaiset mestarit ja johtajat olivat Tampereella tekemisissä toistensa kanssa ja tunsivat toisensa hyvin. Ledebur viihtyi ruotsalaisen Herman Kauffmanin kanssa paitsi työtehtävissä, myös vapaa-ajalla ja meni naimisiin englantilaisen tehtaanmestarin tyttären kanssa. Tämä kertoo myös siitä, että Tampereen tehtaiden korkeammassa asemassa olleiden asiantuntijoiden

---

¹⁸⁷ Tampereen Sanomat 27.11.1877, s. 5.

¹⁸⁸ Kauffmann 1967 (1902), s. 413–427.

¹⁸⁹ Tampereen Sanomat 2.11.1881, s. 1.

¹⁹⁰ Tampereen Sanomat 3.9.1894, s. 2.

välillä oli yhteistyötä luultavasti paljon oletettua enemmän. Luokkarajat ylittivät tässä tapauksessa siis selvästi kansallisuus- ja kielirajat. Hän ei suinkaan ollut ainoa saksalainen tehtaanmestari Tampereella ja ainakin 1880-luvulla Finlaysonin puuvillatehtaalla työskenteli H. Pornitz -niminen, saksalaistaustainen värimestari. Hän jätti jälkensä Tampereen historiaan paitsi ammattinsa puolesta, myös menestyksestään Tampereen Ampumaseuran kilpailuissa.¹⁹¹

MUUSIKKO ARNO LOHSE

Saksalaiset tulivat 1800-luvun Tampereella kaupunkilaisille tutuiksi paitsi tehtaan työnjohdon, myös musiikin kautta. Lukuisat saksalaiset muusikot vaikuttivat tamperelaisissa orkestereissa, mutta muutamat heistä toimivat myös muissa ammateissa. Hyvä esimerkki tällaisesta muusikosta oli saksalainen Arno Lohse. Lohse oli kotoisin Saksin osavaltiossa sijainneesta Geyerin kaupungista ja hän saapui, syystä tai toisesta, Suomeen 1850-luvun aikana, asettuen asumaan Kristiinankaupunkiin. Täällä hän myös meni naimisiin, todennäköisesti saksalaisen naisen kanssa.¹⁹² Tamperelaisille Lohse tuli tutuksi kahteenkin otteeseen. Ensimmäisen kerran hän oleskeli kaupungissa vuoden verran 1860-luvun alkuvuosina, toimiessaan vastaperustetun Tampereen yläalkeiskoulun musiikinopettajana. Lohse ei kuitenkaan saanut pidettyä oppilaidensa keskuudessa kuria ja joutuikin usein näiden kiusanteon ja kepposten uhriksi¹⁹³ Poistuttuaan Tampereelta Lohse oleskeli, harjoittaen mitä luultavimmin muusikon ammattiaan, länsirannikon alueella ja 1860-luvun puolivälissä hänet valittiin Vaasassa täyttämään avonaista urkurin paikkaa.¹⁹⁴

Lohse vaikutti eläneen suhteellisen levotonta ja liikkuvaa elämää, eikä urkurin toimi Vaasassa jaksanut häntä ilmeisesti kovin kauaa kiinnostaa. Niinpä 1870-luvun alussa Lohse oli liittynyt osaksi, myöhemmin

¹⁹¹ Tampereen Sanomat 13.12.1884, s. 2; Tampereen Sanomat 20.6.1882, s. 1; Sajakorpi 1987, s. 54.

¹⁹² Finlands Allmänna Tidning 10.12.1859, s. 4; Vasabladet 29.11.1862, s. 3.

¹⁹³ Tampereen Sanomat 27.6.1876, s. 1; Aberg 1950 s. 253–312.

¹⁹⁴ Tampereen Sanomat 9.10.1866, s. 1.

tamperelaiseenkin kulttuuri- ja musiikkielämään huomattavan jälkensä jättäneen saksalaisen, muusikko ja kapellimestari Ernst Schnéevoigtin orkesteria, joka toimi kyseisenä vuonna vielä Viipurissa.¹⁹⁵

Toiseen otteeseen Lohse asui Tampereella vuonna 1877, jolloin hän muun muassa järjesti kaupungin seurahuoneella musiikkitapahtuman ja tarjosi kaupungin asukkaille pianon- ja flyygelinvirityspalveluja.¹⁹⁶ Tämänkin, ilmeisesti lyhyeksi jääneen, Tampereella oleskelun jälkeen Lohse palasi todennäköisesti Vaasaan, jonne hän perusti vuonna 1881 vaateliikkeen. Samana vuonna Lohse lupautui myös kaupunginorkesterin johtajaksi Ouluun.¹⁹⁷

Lohsen perhe-elämä ei ilmeisesti sujunut 1880-luvulle tultaessa kovinkaan mallikkaasti, sillä vuonna 1886 ilmoitettiin Länsi-Suomen alueen lehdissä Lohsen saksalaiselle ”eroitetulle waimolle Emilia Lohselle ynnä hänen alaikäiselle tyttärelleen” myönnetyn Suomen kansalaisuuden.¹⁹⁸ Lohse oli siis, ajalle melko harvinaiseen tapaan, jossakin vaiheessa eronnut vaimostaan ja jättänyt myös tyttärensä tämän huollettavaksi.

Lohsen värikäs elämä päättyi Amerikassa marraskuussa 1904, jolloin hänen kuolemastaan mainittiin useissa suomalaisissa lehdissä.¹⁹⁹ Ilmeisesti hän oli muuttanut pois maasta 1890-luvun loppuvuosina

Vaikka Arno Lohse ei Tampereella vaikuttanutkaan kuin muutamaan otteeseen 1860- ja 70-lukujen aikana, oli hän kaupungin historian kannalta silti jossain määrin mielenkiintoinen henkilö. Lohsen asema laulun- ja musiikinopettajana Tampereen yläalkeiskoulussa oli merkittävä siksikin, että hän oli yksi harvoista koulun ulkomaalaisista opettajista. Tämä kertoo myös siitä, että hänellä täytyi jo 1860-luvun alkuun tultaessa olla jonkinlainen taito sekä Suomen että Ruotsin kielissä. Lohse antoi myös

¹⁹⁵ Wiborgs Tidning 26.10.1870, s. 4.

¹⁹⁶ Tampereen Sanomat 31.7.1877, s. 3; 27.11.1877, s. 4.

¹⁹⁷ Vasabladet 12.11.1881, s. 3; Pohjois-Suomi 22.10.1881, s. 1-2.

¹⁹⁸ Sanomia Turusta 10.7.1886, s. 2.

¹⁹⁹ Västra Finland 26.11.1904, s. 3.

opettaja-aikanaan itsestään melko inhimillisen kuvan jouduttuaan oppilaidensa pilkan ja kiusanteon kohteeksi. Tähän saattoi varmasti myötävaikuttaa miehen tuolloin vielä heikko kielitaito ja suomalaisen yhteiskunnan tuntemuksen vajavaisuus.

5.4 KAUPALLA RIKASTUU? – VENÄLÄISET

Venäjän kansalaiset olivat Tampereella vielä 1800-luvun puolivälissä suhteellisen harvalukuinen väestöryhmä, mutta heidän lukumääränsä ja vaikutuksensa kasvoi jatkuvasti vuosisadan loppua lähestyttäessä, osaksi heitä enemmän suosivaan suuntaan muuttuneen lainsäädännön vuoksi. Venäläistaustainen väestö oli, kuten Venäjä itsessäänkin jo tuohon aikaan, monenkirjavaa paitsi ammatillisesti, niin myös etnisesti. Parhaimpana esimerkkinä etnisestä - ja etenkin uskonnollisesta erilaisuudesta olivat kaupunkiin 1800-luvun lopulla Suomesta katsottuna Venäjän valtakunnan kaukaisemmilta alueilta saapuneet islaminuskoiset tataarit sekä omaa uskontoaan harjoittaneet ja lainsäädännön tuella avoimesti syrjityt juutalaiset.²⁰⁰

Venäläisten, kuten jo aiemmin ruotsalaistenkin, tapauksessa on pohdittava tavallista tarkemmin termin ”ulkomaalainen” mielekkyyttä. Tämä siksi, että Suomi oli kyseisenä ajanjaksona osa Venäjän keisarikuntaa ja periaatteessa siis samaa aluetta emämaan kanssa. Edellä mainittu seikka sotii osaksi venäläisten ulkomaalaisstatusta vastaan, mutta vastapainoksi on olemassa kuitenkin asioita, jotka puoltavat venäläisten statusta ulkomaalaisina Suomen ja etenkin Tampereen alueella. Ensinnäkin venäläiset erottuivat tamperelaisista kielensä myötä. Siinä missä valtaosan tamperelaisista arkikielenä oli suomi (ylemmän luokan tapauksessa ruotsi) ja virkakielenä ruotsi, ei venäjällä ollut vastaavaa, virallista asemaa kaupungissa. Tähän liittyen kieli oli muutenkin venäläiset suomalaisesta väestöstä eroavaksi ryhmäksi määritellyt seikka. Toinen 1800-luvulla venäläisiä suomalaisista nykyistä enemmän erottanut asia oli uskonto. Kreikkalaiskatolisuus erotti

²⁰⁰ Illmann & Harviainen 1989, s.153–158.

käytännössä katsoen kaikki venäläistaustaiset luterilaisista suomalaisista ja vaikutti näin osaltaan ”vierauden” tunteeseen tamperelaisessa yhteisössä.²⁰¹ Edellä mainittujen asioiden pohjalta voidaan sanoa, että tamperelaiset todennäköisesti pitivät suurinta osaa kaupungin venäläisväestöstä ulkomaalaisina. Suomalaisten suhde kaupungin venäläisväestöön oli kuitenkin pääosin ystävällisen mutkaton ja etenkin venäläiset kauppiaat tulivat hyvin toimeen paikallisen väestön kanssa.²⁰²

Tampereen venäläisväestön erityispiirteenä oli, että aikalaislähteiden perusteella heidän joukostaan on vaikea löytää samanlaisia, lehdistössä ja julkisuudessa olleita persoonia, kuin esimerkiksi englantilaisten ja saksalaisten keskuudesta. Tähän syynä on ennen kaikkea se, että venäläisistä suurin osa toimi pienen mittakaavan kauppiaina ja työläisinä, eikä heitä esiintynyt juurikaan esimerkiksi tehtaiden johtajina tai mestareina. Eräs poikkeus tästä säännöstä oli kuitenkin Finlaysonin puuvillatehtaalla 1860–70 –luvuilla toiminut venäläinen, Moskaleff -niminen mestari.²⁰³ Venäläisväestö kuitenkin kasvoi sekä kooltaan että näkyvyydeltään vuosisadan loppua kohden, kiitos erityisesti uusien lakien, jotka suosivat heidän asettumistaan suomalaisille paikkakunnille. Samalla alkoi myös suomalaisten suunnalta esiintyä vihaa ja ärtymystä kaupungin venäläisväestöä kohtaan ja jopa kaupunkilaisten keskuudessa pidettyinä tunnetut venäläiset kauppiaat saivat osansa viilentyneistä suhteista tamperelaisten ryhtyessä vaikeuttamaan heidän toimintaansa.²⁰⁴

5.4.1 ELÄMÄÄ JA ARKEA -ESIMERKKITARINAT

ENTINEN VENÄJÄN SOTAVÄEN ALIUPSEERI JA KAUPPIAS IVAN RAGULIN

Eräs parhaiten Tampereella tunnetuksi tulleista ja parhaiten menestyneistä venäläisistä oli kauppias Ivan Ragulin. Ragulin oli entinen Venäjän

²⁰¹ Suodenjoki 2009, s. 147.

²⁰² Suodenjoki 2009, s. 151–153.

²⁰³ Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, Pää- ja rippikirjat 1867–1877, IAa15, Hämeenlinnan MA.

²⁰⁴ Suodenjoki 2009, s. 153–157.

sotavoimien aliupseeri ja sellaisena hänet mainittiin vielä vuonna 1878, jolloin hänen tyttärensä Ida meni naimisiin saksalaisen Fredrik August Veltheimin kanssa. Ragulin ryhtyi kuitenkin Tampereella kauppiaksi ja jo seuraavana vuonna miehellä oli kaupungissa oma kauppaliike, joka mainittiin eräässä lehti-ilmoituksessa nimellä ”salonki puoti N:o 13”.²⁰⁵

Ragulinin ura kauppiana alkoi suotuisissa merkeissä 1870-luvun jälkipuolella ja hänen integroitumisensa tamperelaiseen yhteisöön oli niinkin onnistunutta, että vuonna 1881 kauppias anoi Suomen kansalaisuutta, joka hänelle myös myönnettiin.²⁰⁶ 1880-luvun alkupuolella Ragulinin nimi oli usein esillä paikallislehdissä Helsinkiin rautateitse järjestettyjen huvimatkojen yhteydessä, joihin hänen puodistaan oli mahdollista ostaa lippuja.²⁰⁷

Vaikuttaa siltä, että Ragulin menestyi ammatissaan hyvin ja sai kerättyä 1880-luvun mittaan itselleen ja perheelleen vaurautta liiketoimiensa avulla. Tästä osoituksena kauppias osti vuonna 1887 itselleen 3000 markan kauppahinnalla talonomistaja J. Johansonin talon Uuden Maantien varrelta Kyttälän kaupunginosasta.²⁰⁸ Menestyksestä ja vaurastumisesta huolimatta Ragulinin elämä ei kuitenkaan sujunut vastoinkäymisittä, sillä vuonna 1892 hänen vaimonsa, Eeva Elisabeth, kuoli ”pitkällisen ja kovan taudin sairastettuaan” 53 vuoden iässä. Lehdessä ollut kuolinilmoitus paljasti Ragulinin perheeseen kuuluneen vaimon ja naimisissa olleen tyttären lisäksi myös lastenlapsia.²⁰⁹ Koska ilmoitus oli julkaistu suomenkielisenä, on oletettavaa, että myös Ragulin käytti pääasiallisena toimikielensä suomea. Vaikka kauppiaan ura ja liiketoiminta oli 1890-luvun alussa hyvässä mallissa, tapahtui Ivan Ragulinin elämässä hänen vaimonsa kuoleman jälkeen asioita, jotka käänsivät venäläisen elämän täysin pääläelleen.

²⁰⁵ Tampereen Sanomat 25.6.1878, s. 3; Tampereen Sanomat 15.1.1879, s. 4.

²⁰⁶ Tampereen Sanomat 30.4.1881, s. 1.

²⁰⁷ Esim. Tampereen Sanomat 24.6.1882, s. 4.

²⁰⁸ Tampereen Sanomat 18.5.1887, s. 2.

²⁰⁹ Tampereen Sanomat 8.6.1892, s. 1.

Ragulinin ura tamperelaisena kauppiana sai vähintäänkin oudon ja mystisen lopun seuraavana vuonna: Hän oli lähtenyt vuoden 1893 alussa Venäjälle ilmoittaen syyksi halunsa tavata siellä asuvia sukulaisiaan. Kauppias oli kuitenkin jäänyt sille tielleen saapumatta enää takaisin Tampereelle. Ilmeisesti hän ei ollut lainkaan järjestänyt liikeasioitaan yllättävän lomansa ajaksi, sillä kuukausien poissaolon jälkeen, vaativat hänen velkojansa raastuvanoikeutta asettamaan kauppaliikkeen konkurssiin. Raastuvanoikeus ei kuitenkaan suostunut tähän, vaan jäi ilmeisesti odottamaan tietoja miehen olinpaikasta ja – tilasta.²¹⁰ Ragulinin fyysisestä sijainnista ei kuitenkaan ilmennyt tietoja, ja ilmeisesti maksamattomien velkojen vuoksi hänen liikkeensä asetettiin konkurssiin, johon liittyen myös hänen omistamansa talo huutokaupattiin vuoden 1893 toukokuun puolessa välissä. Talon ostajaksi 20 000 markan kauppahinnalla, sekä myös konkurssipesän hoitajaksi, mainittiin Lahden kauppalasta kotoisin ollut kauppias A. Veltheim, joka oli suurella todennäköisyydellä hänen tyttärensä kanssa naimisiin 1870-luvun lopulla mennyt saksalainen. Ragulin oli kauppiasaikanaan ehtinyt rakennuttaa ostamalleen tontille suuren asuinrakennuksen ulkokuoneineen.²¹¹

Tamperelaiset saivat viimein vuoden 1893 heinäkuussa, yli puoli vuotta kauppias Ragulinin katoamisen jälkeen, tiedon tämän olinpaikasta. Tampereen Sanomat julkaisi sivuillaan pienen uutisen, jossa kerrottiin miehen olevan pyhiinvaellusmatkalla Jerusalemissa.²¹² Tähän verrattain erikoiseen tiedonantoon loppuivat kaikki lähteiden luovuttamat tiedot entisen venäläisen kauppiaan elämänvaiheista. Ilmeisesti hän ei enää koskaan palannut Suomeen eikä ainakaan Tampereelle.

Ivan Ragulinin tarina oli monipuolisuudessaan ja tapahtumarikkaudessaan varsin ainutlaatuinen. Tavanomaista siinä oli, että Ragulin ryhtyi, monien Tampereen venäläisten tavoin, kauppiaksi, menestyen ammatissaan hyvin. Epätavallista oli sen sijaan tarinan loppu ja Ragulinin päätös hylätä täysin

²¹⁰ Tampereen Sanomat 1.3.1893, s. 2.

²¹¹ Aamulehti 17.3.1893, s. 4; Aamulehti 9.5.1893, s. 3; Tampereen Sanomat 17.5.1893, s. 1; Aamulehti 16.5.1893, s. 2.

²¹² Tampereen Sanomat 26.7.1893, s. 2.

aiempi, vakiintunut elämänsä kaupungissa. Hänen yhtäkkiselle katoamiselleen ja ratkaisulleen hylätä kaikki saavutuksensa ja omaisuutensa pyhiinvaellusmatkan vuoksi tuskin löytyy mistään yhtä ainoaa, vedenpitävää syytä. Vaikuttaa kuitenkin vahvasti siltä, että hänen vaimonsa äkillinen kuolema järkytti kauppiaan mielenterveyttä niin pahoin, että mies lopulta päätyi tekemäänsä ratkaisuun. Ragulin oli varmasti tuntenut itsensä yksinäiseksi vaimon kuoleman jälkeen: Hänellä ei ollut naimissa olleen ja toisella paikkakunnalla lapsineen asuneen tyttären lisäksi muuta perhettä Tampereella. Lisäksi kauppias oli pitkästä Suomessa oleskelustaan huolimatta venäläinen, joka mahdollisesti tunsi itsensä jossakin määrin ulkopuoliseksi tamperelaisessa yhteisössä. Kenties juuri läheisten ystävien ja perheen puute olivat – jos ei ainoa- niin ainakin suuri tekijä Ragulinin tekemässä, vähintäänkin radikaalissa ratkaisussa jättää kaikki entinen taakse ja suunnata vielä vanhoilla päivillään pyhiinvaellusmatkalle tuhansien kilometrien päähän niin entisestä kotimaastaan Venäjältä kuin Suomesta ja Tampereestakin.

MUUT VENÄLÄISET

Edellisessä tarinassa mainittu Ivan Ragulin ei ollut suinkaan ainoa venäläinen, joka harjoitti menestyksestä kauppiastoimintaa Tampereella 1800-luvun loppuvuosina. Hänen kollegojaan olivat muun muassa Nikolai Bosoff, Ilja Ivakoff, W.T. Dubatscheff, K.F. Slastnikoff, Roman Zvetaev ja Paul Golovatscheff, jotka menestyivät seka- ja ruokatavarakaupallaan, mutta erityisesti hedelmäkauppiaina.²¹³ On oletettavaa, että Ragulinin tavoin, moni muukin venäläinen kauppias oli aiemmin toiminut keisarikunnan armeijassa sotilaana ja ryhtynyt vasta palveluksesta erottuaan harjoittamaan uutta ammattia. Koska suurin osa Suomessa myydyistä hedelmistä tuotiin maahan 1800-luvulla Venäjältä, olivat venäläiset kauppiat etulyöntiasemassa niiden hankkimisen ja markkinoinnin suhteen. Hedelmien lisäksi venäläiset

---

²¹³ Suodenjoki 2009, s. 151–153.

erikoistuivat myös teekauppaan.²¹⁴ Venäläisen kauppiaskunnan joukossa oli myös naisia, joista muun muassa Ida Kabischin sai kaupunginvaltuustolta luvan ompeluliikkeen pitoon vuonna 1898. Samassa käsittelyssä oli, tosin hylätyksi joutuneena, myös venäläisen leipurin, Ustin Ivanovits Hadanovitsin hakemus leipurinammatin harjoittamista varten.²¹⁵

Paul Golovatscheff oli ilmeisen varakas kauppias, sillä hän muun muassa omisti 1890-luvulla talon Tammerkosken länsipuolelta. Golovatscheff myi talonsa toiselle tamperelaiselle kauppiaalle vuonna 1897.²¹⁶ Ilmeisesti myös P. Golovatscheffin poika, Vasili F. Golovatscheff ryhtyi seuraamaan uravalinnassaan isänsä jalanjalkia, sillä hän ilmoitti itsensä vuonna 1898 kaupungin maistraatille tarkoituksenaan ryhtyä kauppiaaksi. Tätä ennen Vasili oli palvellut, todennäköisesti isänsä liikkeessä, kauppa-apulaisena. Ilmeisesti Vasili perusti ja ryhtyi hoitamaan omaa kauppaliikettään, jonka oli tosin täytynyt menestyä todella surkeasti, sillä jo vuoden 1899 toukokuussa hänen liikkeensä oli mennyt vararikkoon. Konkurssipesän hoitajaksi ja uskotuksi mieheksi Vasili oli saanut isänsä Paulin.²¹⁷ Pojan konkurssi ei isä-Golovatscheffin taloutta ilmeisesti kohtalokkaasti horjuttanut, sillä tämä jatkoi kauppaliikkeensä toimintaa aina vuoteen 1904 saakka, jolloin hän syystä tai toisesta lopetti liikkeensä ja myi pois suuria määriä kauppa- ja asuinhuoneistonsa tavaroita lehti-ilmoituksilla. Kauppiaanuransa ohessa Golovatscheff toimi myös Tampereen venäläisen kansakoulun isännöitsijänä.²¹⁸ Viimeiset tiedot ilmeisen hyvin toimestaan menestyneestä Paul Golovatscheffistä Tampereelta ovat Aamulehdestä vuodelta 1905, jolloin hän tarjosi lehdessä kesäksi vuokralle kaksion kokoista, vesijohdolla varustettua asuntoaan Hallituskadulta.²¹⁹ Kenties entinen kauppias muutti pois Tampereelta tämän jälkeen.

---

²¹⁴ Esim. Tampereen Sanomat 7.6.1899, s. 4.

²¹⁵ Aamulehti 10.9.1898, s. 3.

²¹⁶ Aamulehti 29.6.1897, s. 2.

²¹⁷ Aamulehti 2.5.1899, s. 3; Aamulehti 5.5.1899, s. 3.

²¹⁸ Suodenjoki 2009, s. 151.

²¹⁹ Aamulehti 19.3.1904, s. 3; Aamulehti 3.5.1899, s. 3; Aamulehti 13.4.1905, s. 4.

Ilja Ivakoffin nykyisessä Juhannuskylän kaupunginosassa sijainnut liike lopetti toimintansa 1890-luvun puolella välissä ja koko liike irtaimistoinen oli myynnissä vuoden 1895 alussa.²²⁰ On hyvin paljon mahdollista, että Ivakoff lopetti liikkeenpitämisen omasta halustaan ennen kaikkea terveydellisistä syistä, sillä huhtikuun puolella välissä samana vuonna jo yli 86 vuoden korkeaan ikään ehtinyt kauppias kuoli ”pitemmän aikaa sairastettuansa hiwuttawaa tautia”. Häneltä jäi jälkeen, todennäköisesti suomalainen, vaimo Mimmi sekä kaksi lasta.²²¹

K.F. Slatsnikoff ei ollut ruokakuntansa ainoa kauppias ja yrittäjä, sillä ilmeisesti myös hänen vaimonsa, Olga, kunnostautui leninkikauppiana ja –tehtailijana 1890-luvun Tampereella.²²² Kauppiasammatti tuntuu kulkeneen vahvasti verissä Slatsnikoffeilla, koska Olgan lisäksi myös pariskunnan tytär, Anna, ryhtyi harjoittamaan kauppiaan tointa kaupungissa vuonna 1894.²²³ Slatsnikoff seurasi myös aikansa tekniikan kehitystä ja liittyi melko aikaisessa vaiheessa, vuonna 1898, kaupungin puhelinverkkoon.²²⁴ Myös Slatsnikoffien kohdalle osui ikäviä onnettomuuksia, yhtenä pahimmista vuonna 1899 tapahtunut tulipalo, joka vahingoitti pahoin Satamakadulla sijainnutta liikettä. Ilmeisesti suurin osa kauppatavaroista ja rakennuksesta kuului kuitenkin vakuutuksen piiriin, joten onnettomuus ei ollut kohtalokas Slatsnikoffin liiketoimien kannalta, vaan liiketoiminta jatkui entisellään muutaman päivän kuluttua tulipalosta.²²⁵ Toinen tulipalosta kärsinyt venäläinen kauppias oli aiemmin jo mainittu P. Golovatscheff, joka Rajaportilla sijainnut varasto paloi maan tasalle vuonna 1893.²²⁶

Slatsnikoffin liiketoiminta päättyi, useille kaupungin venäläisistä kauppiaista harmillisen tavanomaiseen tapaan, konkurssiin vuonna 1908. Varsinainen konkurssihuutokauppa pidettiin seuraavan vuoden alussa ja vaikka suuri osa kauppiaan omaisuudesta katosikin vieraisiin käsiin, pysyi

²²⁰ Aamulehti 16.3.1895, s. 4.

²²¹ Aamulehti 19.4.1895, s. 1.

²²² Aamulehti 5.12.1891, s. 1.

²²³ Aamulehti 12.5.1894, s. 2.

²²⁴ Aamulehti 13.5.1898, s. 3.

²²⁵ Aamulehti 9.8.1899, s. 2; Aamulehti 12.8.1899, s. 3.

²²⁶ Aamulehti 29.9.1893, s. 2.

muun muassa konkurssipesän omistama karamellitehdas perheellä kauppiasammattin jatkajaksi tulleen Anna Slastnikoffin omistuksessa.²²⁷

W.T. Dubatscheff joutui kokemaan kauppiaan ammattin varjopuolia vuonna 1896, kun kaksi murtovarasta vieraili öiseen aikaan hänen Itäisenkadun ja Hämeenkadun kulmassa sijainneessa liikkeessään. Varkaiden saalis ei ollut kummoinen, sillä he jäivät kiinni varastettuaan ainoastaan vesirinkeleitä.²²⁸ On mahdollista, että varkaus oli jonkinlainen mielenilmaus venäläisyyttä edustanutta kauppiasta kohtaan, mutta sitäkin todennäköisemmältä vaikuttaa, että kyseessä oli kahden, mahdollisesti humalassa olleen miehen päänäpistö ilman sen kummempaa poliittista tarkoitusperää.

Venäläisistä kauppiaista useat anoivat myös oikeutta anniskella olutta puodeissaan. Myönteisesti anomukseen suhtauduttiin muun muassa P. Golovatscheff, K. F. Slastnikoffin, I. Ivakoffin ja N. Bosoffin tapauksissa.²²⁹ Kielteisen päätöksen anomukseensa sen sijaan sai ainakin R. Zvetaev,²³⁰ jonka liiketoimet kaupungissa sujuivat ilmeisesti niin kehnosti, että hän hakeutui vuonna 1896 konkurssiin. Konkurssia puitiin lehdissä koko loppukesän ajan. Konkurssipesän julkinen pakkohuutokauppa käytiin lopulta syyskuun puolella välissä asianomistajan kotona ja myyntiartikkeleista erikoisimpiin lukeutui muun muassa ”venäläinen palkinto-obligatsioonin w:lta 1864”.²³¹ Konkurssista huolimatta Zvetaev ei ollut täysin varaton mies, sillä prosessin olleessa täydessä käynnissä, haki hän lehti-ilmoituksella palvelukseensa lastenhoitoon tottunutta piikaa.²³²

Nikolai Bosoff ei tehnyt konkurssia, ainakaan tutkittavan ajanjakson puitteissa, vaan hän menehtyi vuonna 1899, äkillisen sairauden johdosta, ainoastaan 34 vuoden ikäisenä. Kuolinilmoituksen mukaan hänen perheeseensä Tampereella kuului ainakin vaimo, Katariina, sekä kaksi lasta.

²²⁷ Aamulehti 25.8.1908, s. 2; Aamulehti 21.1.1909, s. 4; Aamulehti 7.2.1909, s. 2.

²²⁸ Tampereen Sanomat 22.4.1896, s. 1.

²²⁹ Aamulehti 5.3.1897, s. 2; Aamulehti 30.6.1893, s. 2; Aamulehti 9.3.1894, s. 2; Aamulehti 16.5.1896, s. 2.

²³⁰ Aamulehti 27.6.1894, s. 2.

²³¹ Aamulehti 2.6.1896, s. 2; Aamulehti 8.7.1896, s. 4; Aamulehti 18.9.1896, s. 2.

²³² Aamulehti 14.7.1896, s. 4.

Ilmeisesti Katariina ryhtyi miehensä kuoleman jälkeen hoitamaan liikettä itse, säilyttäen sen toiminimen kuitenkin entisellään ”N. Bosoff” – muodossa.²³³

Silmiinpistävää venäläisissä kauppiaissa on se, että suurin osa heistä ilmaantui kaupunkiin vasta 1870-luvulta alkaen. Lisäksi kaikki kävivät kauppaa suurin piirtein samanlaisilla tavaroilla ja heidän valikoimistaan päätellen voisikin venäläisiä nimittää selvästi sekatarvarakauppiaiksi, pääpainon oltua kuitenkin elintarvikkeiden myynnissä. Useat venäläiset kauppiaat olivat naimisissa suomalaisen naisen kanssa, mikä on pääteltävissä melko hyvin näiden nimistä.

Venäläisten kauppiaiden tarinat antavat myös varsin raadollisen esimerkin kauppiaan ammatin epävarmuudesta ja ailahtelevaisuudesta suurten konkurssimäärien muodossa.

Kaikki Tampereen venäläiset eivät harjoittaneet kauppiaan ammattia, vaan heitä työskenteli muun muassa leipureina sekä työläisinä tehtaissa. Jälkimmäisistä esimerkkejä ovat muun muassa pellavatehtaalla 1890-luvulla työskennelleet Sergei Sinovjeff sekä G. Thruseijeff,²³⁴ josta jälkimmäisen vanhemmat olivat suurella todennäköisyydellä Tampereella asunut, venäläinen leipuripariskunta Gregori ja Wassa Thurseijeff.²³⁵ Perheeseen kuului vielä myös tytär, Nadja.²³⁶

Venäläisiä toimi Tampereella myös lääkärinammatissa 1800-luvun loppupuolella. 1880-luvulla kaupungin painetusta osoitekalenterista löytyvät ainakin eläinlääkäri I. Andrejeff ja lääkäri W. Leontjeff.²³⁷

²³³ Aamulehti 28.1.1899, s. 1; Aamulehti 21.2.1899, s. 2.

²³⁴ Tampereen Pellavatehdas, Työntekijäluettelo v.1890, Bg:14, Tampereen KA; Aamulehti 23.8.1900, s. 2.

²³⁵ Aamulehti 10.4.1891, s. 3; Aamulehti 1.12.1893, s. 2.

²³⁶ Aamulehti 2.6.1893, s. 2.

²³⁷ Tampereen osoitekalenteri 1886.

5.5 LUKUMÄÄRÄLTÄÄN PIENET, MERKITYKSELTÄÄN SUURET

Ruotsalaisten, saksalaisten, englantilaisten ja venäläisten muodostaessa kaupungin suurimmat ulkomaalaisryhmät, jäi muiden ulkomaalaisten osuus 1800-luvun loppupuolen Tampereella melko vähäiseksi. Tästä huolimatta kaupungissa asui ja toimi pitkiäkin aikoja myös muista Euroopan maista ja vielä kauempaakin tulleita ihmisiä, joista osa jätti itsestään pitkään säilyneen jäljen kaupunkiin ja sen asukkaisiin. Käsittelen siis edellä mainittujen neljän kansallisuuden ulkopuolelle jääviä henkilöitä tässä alaluvussa.

5.5.1 TANSKALAISET

Tanskan kansalaisia kaupungissa asui 1800-luvun loppupuolella muutamia. Eräs heistä, oluenpanija Karl Elisius Klintrup, anoi vuoden 1897 alussa kaupunginvaltuustolta lupaa kaljan valmistusta ja myyntiä varten. Ilmeisesti Klintrup oli oleskellut Suomessa ja Tampereellakin jo joitakin aikoja ennen tätä, sillä hänelle myönnettiin lupa panimotoiminnan harjoittamiseen ja lisäksi vielä myöhemmin samana vuonna Suomen kansalaisuus.²³⁸

Samoihin aikoihin Klintrupin kanssa anoi lupaa tehdas- ja kauppaliikkeen harjoittamiselle kaupungissa toinenkin tanskalainen, O.W. Jepsen. Hänelläkään, Klintrupin tavoin, ei vaikuta olleen vaikeuksia saada anomustaan läpi, sillä lupa toiminnalle myönnettiin heti vuoden 1898 alkupuoliskolla.²³⁹

Kolmas ja ehkä eniten julkisuutta saanut tanskalaissyntyinen henkilö Tampereella oli valokuvaamo vuosina 1886–1911 kaupungissa pitänyt Niels Rasmussen. Rasmussen oli syntynyt vuonna 1852 Tanskan Grönholtissa ja tullut Suomeen 1880-luvun alkupuolella. Hän piti valokuvausliikettä vaimonsa, saksalais-tanskalaisia sukujuuria omanneen

²³⁸ Tampereen Sanomat 13.2.1897, s. 4; Tampereen Sanomat 10.7.1897, s. 2.

²³⁹ Tampereen Sanomat 11.3.1898, s. 2; Tampereen Sanomat 12.3.1898, s. 2.

Pauline Wilhelmine Schmidin (1865–1944) kanssa. Naimisiin pariskunta ennätti vasta Tampereella vuonna 1888. Pauline myös jatkoi liikettä Nielsin kuoltua vuonna 1911.²⁴⁰ Esiintyvänä taikurina tunnettu Pauline Schmidt oli itsessään hyvin mielenkiintoinen henkilö ja jo ennestään tuttu osalle tamperelaisia, kaupungissa vuoden 1888 alussa järjestämiensä taikanäytösten johdosta.²⁴¹ On paljon mahdollista, että pariskunta tutustui toisiinsa juuri näiden näytösten merkeissä. Vuonna 1865 Norjassa syntynyt Pauline oli ilmeisesti tunnettu taikuri koko Pohjoismaiden alueella, sillä hänen aloittaessaan 1887 jonkinlaista Suomen-kiertuettaan, monet lehdet noteerasivat tapahtuman ja kutsuivat häntä muun muassa ”pohjoismaiden suurimmaksi taiteilijaksi taikatempuissa”²⁴² sekä ”Pohjan suurimmaksi welhotaiteilijattareksi”²⁴³. Taiteilijataria esityksineen keuhuttiin lähestulkoon estoitta länsirannikon kaupunkien lehdissä. Ainoan pidemmän ja kriittisemmän arvion taikurista antoi turkulainen Aura, jonka mukaan ”...wiehätystä arwattawasti lisäsi myös sekin seikka, että noitana esiintyi – soreawartaloinen, awokaulainen nainen, siitä päättäen, että ohjelman ihan heikoimmat osat, kuten esim. tanssivaiset paperi-ukot, saiwat parhaat käsien taputukset.”²⁴⁴ Ilmeisesti osa Paulinen herättämästä huomiosta johtui siis siitäkin, että hän oli taikurin ammatteineen ja ilmeisen rohkeine esiintymisineen melkoinen poikkeus oman aikansa naisihanteesta. Hyvän esimerkin tästä antaa Hämeenlinnassa ilmestynyt sanomalehti ”Hämäläinen” joka kehuu taiteilijattaren näytöksen alusta loppuun päättäen arvostelunsa sanoen: ”Muun ohessa osaa hän tähdättyyn paikkaan joka kerta kuin hän ampuu. Sitä ei joka mies tee.”²⁴⁵

5.5.2 NORJALAISET

Tanskalaisten ja ruotsalaisten lisäksi Tampereen oli kotipaikakseen 1800-luvun lopulla valinnut myös muutama norjalainen. Norjalaiset olivat

²⁴⁰ <http://kukakuvasi.valokuvataiteenmuseum.fi/#valokuvaaja/1669>; Aamulehti 22.11.1888, s. 1.

²⁴¹ Aamulehti 10.3.1888, s. 2; Aamulehti 15.3.1888, s. 1.

²⁴² Oulun Lehti 29.10.1887, s. 4.

²⁴³ Waasan Lehti 17.12.1887, s. 1.

²⁴⁴ Aura 10.2.1888, s. 8.

²⁴⁵ Hämäläinen 3.3.1888, s. 1.

ilmeisesti kolmen pohjoismaan asukkaista (Ruotsi, Tanska, Norja) kaikkein vähiten edustettuina kaupungissa, mutta heistäkin löytyy aikalaislähteistä joitakin mainintoja.

Ehkäpä kaikkein erikoisin Tampereen norjalaisista oli kaupungissa 1850-luvun alussa oleskellut norjalainen Olof Olsen, jonka mainittiin olevan ammatiltaan ”equilibristen” – nuorallakävelijä tai akrobaatti. Kirkonkirjojen mukaan hänen syntynyt lapsensa kastettiin Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnassa vuonna 1853.²⁴⁶

Vuonna 1886 oli paikallislehtien ”kuulutetuita” – osastolla ilmoitus jossa kerrottiin Norjan alamaisen, J. P Adolfssonin menneen naimisiin neiti Aleksandra Lundbergin kanssa. Adolfson oli ilmeisesti asemaltaan aivan tavallinen työläinen, sillä ilmoituksessa hänen ammatinsa mainittiin olevan ”sahan työmies”.²⁴⁷

Norjan kansalainen E. M. Pay oli vuonna 1890 hakenut Tampereen kaupunginvaltuustolta lupaa harjoittaa kaupungissa ”agentuuri ja kommissionikauppaa”. Ilmeisesti Payllä oli myös kaikki liiketointaan varten tarvittava kunnossa, sillä hänenkin hakemuksensa sai kaupunginvaltuustolta pian myönteisen päätöksen.²⁴⁸ Kauppiaana toimi myös 1880-luvulta asti kaupungissa asunut R. Boe niminen norjalainen, joka joutui Mikkeliin suuntautuneella kauppamatkallaan 1890-luvun alussa muutamaksi päiväksi telkien taakse paikallisen viranomaisen erehdyttyä luulemaan häntä alueella toimineeksi kuuluisaksi taskuvarkaaksi.²⁴⁹

Kaikkein tunnetuin norjalainen kaupungissa oli kuitenkin hammaslääkäri Sigvald A. Freng. Freng oli todennäköisesti tullut Tampereelle 1890-luvun alussa, sillä hänen vastaanotostaan kertovia ilmoituksia alkoi ilmestyä kaupungin lehdissä vuoden 1891 kesästä lähtien.²⁵⁰ Freng viihtyi

²⁴⁶ Tampereen Tuomiokirkkoseurakunta, Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1850–1864, I C:3, Hämeenlinnan MA.

²⁴⁷ Aamulehti 28.10.1886, s. 1.

²⁴⁸ Tampereen Sanomat 13.6.1890, s. 4; Tampereen Sanomat 23.6.1890, s. 2.

²⁴⁹ Aamulehti 30.9.1893, s. 2.

²⁵⁰ Tampereen Sanomat 10.6.1891, s. 1.

Tampereella ja sai arvostusta työstään, sillä hän jäi kaupunkiin asumaan pysyvästi menen naimisiin ja saaden myös lapsia. Ilmeisesti Freng kuitenkin kävi vuosittain tapaamassa sukulaisiaan Norjassa, sillä aina silloin tällöin hän ilmoitti lehdessä lähtevänsä matkoille ja sulkevansa vastaanottonsa siksi ajaksi.²⁵¹ Vuonna 1898 Frengistäkin tuli lopulta virallisesti Suomen kansalainen, hänen saatuaan kansalaisuushakemukseensa myönteisen päätöksen.²⁵² Frengin vaimon, joka ilmeisesti oli kotoisin Tampereelta, tiedetään osallistuneen kaupungissa järjestettyihin keräyksiin ja arpajaisiin.²⁵³ Täten Frengin perheellä voidaan katsoa olleen hyvinkin paljon vaikutusta oman aikansa Tampereeseen ja sen asukkaisiin.

5.5.3 SVEITSILÄISET

Mielenkiintoinen persoona 1800-luvun loppuvuosikymmenten Tampereella oli sveitsiläinen insinööri ja arkkitehti Josef Renggli. Hän tuli Suomeen 1880-luvun alussa,²⁵⁴ mutta ensimmäinen suurempi mainita hänen toimistaan oli Suomen Wirallisen Lehden juttu kevättalvella 1885 palaneen Nokian paperitehtaan korjaus- ja uudelleenrakennustöistä, joita hoitamaan hänet oli palkattu saman vuoden lopulla.²⁵⁵ Renggli työskenteli Nokian paperitehtaan jatkokehittämisen ja rakentamisen parissa aina 1890-luvun alkuun saakka, viettäen välissä muutamia vuosia myös Sveitsissä.²⁵⁶ Hän toimi Nokian tehdasyhteisön työläisten hyväksi vielä vuonna 1891 antaen muun muassa ilmaisia oppitunteja piirtämisestä.²⁵⁷ Tämän jälkeen hän siirtyi varsinaisesti Tampereelle, ryhtyen pitämään kaupungissa insinööritoimistoa.²⁵⁸ Pian tämän tapahduttua Renggli nivoutui myös osaksi puuvillatehtaan yhteisöä, sillä hänet palkattiin kesällä 1892 tehtaan

²⁵¹ Esim. Tampereen Sanomat 19.6.1897, s. 2.

²⁵² Tampereen Sanomat 16.2.1898, s. 2; Tampereen Sanomat 6.4.1898, s. 2.

²⁵³ Tampereen Sanomat 20.9.1899, s. 1.

²⁵⁴ Aamulehti 6.12.1882, s. 4; von Witzleben 2009, s. 206.

²⁵⁵ Suomalainen Wirallinen Lehti 14.9.1885, s. 2.

²⁵⁶ von Witzleben 2009, s. 206–207.

²⁵⁷ Tampereen Sanomat 11.2.1891, s. 2.

²⁵⁸ Tampereen uutiset 4.5.1892, s. 2.

palvelukseen insinööriksi tointa aiemmin hoitaneen, työväestön epäsuosiossa olleen, englantilaisen Cornelius Calderbankin lähdettyä takaisin kotimaahansa.²⁵⁹

Renggli ilmeisesti integroitui Tampereelle hyvin ja hän oli omalla panoksellaan kehittämässä paitsi kotikaupunkinsa, myös koko Suomen alueen teollisuuselämää. 1800-luvun lopulla hän muun muassa antoi, monen muun teollisuuden toimijan tavoin, rahallista tukea Suomen Teollisuuslehden toimittamiseen ja julkaisemiseen.²⁶⁰ Ammattinsa puolesta Renggli kuului jäsenenä Tampereen Teknilliseen Klubiin.²⁶¹ Hänen merkityksensä uuden tekniikan esiintuomisessa oli myös huomattava. Paras esimerkki tästä oli, kun Renggli järjesti Helsingissä näytösajon müncheniläisen toiminimi Hildebrand Wolfmüllerin valmistamalla moottoripyörällä vuonna 1895. Ajajaksi aikakauden uusinta tekniikkaa edustavalle laitteelle Renggli ei ollut kuitenkaan itse ryhtynyt, ulkoistaen tämän toimen eräälle toiselle tamperelaiselle miehelle. Sveitsiläisen sen sijaan mainittiin olleen ”moottoripolkupyöräin asiamies Suomessa”, joten kyseessä oli mitä ilmeisimmin hänen osaltaan mainostapahtuma. Tampereen Sanomat piti tapausta niin merkittävänä, että kirjoitti asiasta pitkän jutun ja korosti järjestäjänä toimineen Rengglin olevan kotoisin nimenomaan Tampereelta.²⁶² Mielenkiintoisen yksityiskohtana uutisessa kerrottiin yhtenä näytöksen tapahtumapaikoista toimineen Helsingin katolisen kirkon edustan. Tästä symboliikasta voisi päätellä sveitsiläissyntyisen Rengglin itse kuuluneen roomalaiskatoliseen kirkkoon.

Tampereen kaupunki käytti hyväkseen Rengglin ammattitaitoa ja suhteita, tilaten tämän kautta muun muassa uuden turbiinin kaupungin omistamaan myllyyn.²⁶³ Lähestulkoon saman tien tilasi kaupunki häneltä sähkölaitoksen perustamista varten myös turbiinin ja ”regulaattorin”, jotka Renggli puolestaan hankki Saksan Herdenheimissa toimineelta yritykseltä. Hän

²⁵⁹ Tampereen Sanomat 22.6.1892, s. 2.

²⁶⁰ Tampereen Sanomat 2.1.1894, s. 3.

²⁶¹ Tampereen Sanomat 21.9.1896, s. 2.

²⁶² Tampereen Sanomat 7.8.1895, s. 2.

²⁶³ Tampereen Sanomat 16.3.1896, s. 2.

myös suunnitteli ja piirsi rakennuksia ainakin Finlaysonin tehtaan toimeksiannosta.²⁶⁴ Rengglin mainitaan myös toimineen Finlaysonin palveluksessa ”käyttömestarina” 1890-luvun puolivälissä, jolloin hän osallistui tehtaan rakennusten kehittämiseen ja suunnitteluun.²⁶⁵ Rengglin laaja-alainen ja aktiivinen toiminta teollisuuden parissa tuotti hänelle kuuluisuutta kotikaupungissaan, mutta varmasti myös muualla Suomen teollisuuspiireissä. Hän kuuluikin kiistämättä kaupungin varakkaimpien henkilöiden joukkoon.²⁶⁶

Renggli meni Tampereella naimisiin kaupungin englantilaiseen väestöön kuuluineen Mary Alice Barrittin kanssa ja he saivat yhdessä kaksi lasta.²⁶⁷ Barrittin isä oli Finlaysonin kehruumestarina 1870–90 -luvuilla toiminut John Barritt. Herra Barritt oli syntynyt vuonna 1830 Yorkshiressä ja työskennellyt ennen Tampereelle tulemistaan 1870-luvulla muun muassa Yhdysvaltain Texasissa puuvillateollisuuden parissa. Barrittin kerrottiin olleen työssään pidetty mies ja mielenkiintoisena detaljina hänen neljästä tyttärestään jokainen meni Suomessa naimisiin. Muistokirjoituksen mukaan Suomeen hyvin kiintynyt ja integroitunut John Barritt kuoli Tampereella 69 vuoden iässä keväällä 1899.²⁶⁸ Rengglin vaimon, Maryn nimi nousi ajoittain esille aikalaislehdissä erilaisten tapahtumien, kuten arpajaisten, yhteydessä.²⁶⁹

Josef Renggli viihtyi Tampereella aina vuoden 1907 puoleenväliin asti, jonka jälkeen hän erosi Finlaysonin tehtaan palveluksesta ja muutti perheineen pois kaupungista. Ennen lähtöään hän oli pitänyt työvälleen vielä viimeisen puheen toivottaen onnea ja menestystä sekä ilmeisesti myös antanut mahdollisuuden tulla vielä keskustelemaan kanssaan henkilökohtaisesti, mikäli jollakulla sellaista asiaa hänelle vielä ilmenisi.²⁷⁰

²⁶⁴ Tampereen Sanomat 24.4.1896, s. 2; Tampereen Sanomat 4.5.1898, s. 2.

²⁶⁵ http://www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/vanha_tehdas/

²⁶⁶ Tampereen Sanomat 25.2.1898, s. 2.

²⁶⁷ von Witzleben 2009, s. 207.

²⁶⁸ Tammerfors Nyheter 24.3.1899 s. 3; Aamulehti 23.3.1899, s. 2.

²⁶⁹ Tampereen Sanomat 1.2.1898, s. 2.

²⁷⁰ Aamulehti 23.7.1907, s. 3.

Rengglin merkitys 1800-luvun lopun Tampereelle, etenkin rakennusten ja teknisten ratkaisujen kohdalla, oli erittäin suuri. Hänen kädenjälkensä näkyy vielä tänäkin päivän lukuisissa Finlaysonin tehtaan rakennuksissa, joista paras esimerkki on tehtaan vanha pääkonttorirakennus goottilaistyyllisine julkisivuineen. Hänen monitaitoisuutensa arkkitehtuurin ja tekniikan alalla edustivat oman aikakautensa parasta osaamista Tampereen alueella. Lisäksi Rengglin yhteydet Keski-Eurooppaan takasivat laadukkaiden ja modernien teknisten laitteiden saatavuuden niin Finlaysonin tehtaalle, kuin Tampereen kaupungillekin. Hän vaikuttaa olleen, jos ei pidetty, niin ainakin melko neutraali johtaja alaisilleen, sillä mikään lähde ei anna viitteitä riidoista tai yhteenotoista, toisin kuin edeltäjänsä Calderbankin tapauksessa,²⁷¹ hänen ja alaisuudessaan toimineen työväestön välillä. Rengglin kielitaitoa ei ole mahdollista todistaa minkään lähteen kautta, mutta ilmeisesti hänen äidinkieltensä oli saksa. Tämän lisäksi Renggli todennäköisesti puhui ainakin ruotsia ja oppi mahdollisesti myös hyvin suomea täällä viettämiensä vuosien aikana.

5.5.4 ITALIALAISET

Ehkä yksi oudoimmista tutkimuksessa vastaan tulleista henkilöistä oli, ainakin nimensä puolesta, Tampereella 1880-luvulla toiminut tehtaantarkastaja P. Pascolotti²⁷². Hänen alkuperästään ei ole mainintoja lähteissä, mutta Aamulehti kertoi pienessä artikkelissaan hänen saapuneen kaupunkiin ”Willock’ista”.²⁷³ Willock-nimi viittaisi Englantiin tai Yhdysvaltoihin, mutta Pascolottin oma nimi on melko suurella todennäköisyydellä italialainen. Oletan tutkimuksessani, että Pascolotti oli todennäköisesti syntyperältään italialainen, mutta saattoi olla ammattinsa puolesta toiminut esimerkiksi Englannissa jo pidemmän aikaa. Toinen mahdollisuus on, että Pascolotti oli Englannissa tai Yhdysvalloissa

²⁷¹ Tampereen Sanomat 22.7.1892, s. 3.

²⁷² Nimen kirjoitusasu vaihtelee lehdissä muodoissa Pascalotti, Pascolotti tai Pascolotte. Koska muoto ”Pascolotti” on yleisin, käytän sitä omassa tutkimuksessani.

²⁷³ Aamulehti 29.3.1882, s. 4.

asuneiden italialaisten siirtolaisten jälkeläinen. Joka tapauksessa hän saapui ensimmäistä kertaa Tampereelle 1882 ja oli ammatiltaan tehtaantarkastaja.

Ilmeisesti Pascolotti muutti pian Tampereelle vakituisesti, sillä pian muiden paikkakuntien lehtien ”matkustavaisia” -osioissa hänen kotipaikakseen mainittiin Tampere. Ilmeisesti hänen tarkastusmatkansa ulottuivat myös muihin suomalaisiin kaupunkeihin ja niiden tehtaisiin. Pascolottista käytetty ammattinimike oli myös muuttunut muotoon ”tehtaanjohtaja”.²⁷⁴

Jos Pascolotti jostakin tuli tehdasyhteisön ulkopuolella tamperelaisille tutuksi, sen täytyi olla ampuma- ja metsästysharrastus, sekä niiden myötä erilaiset ampumakilpailut joihin mies otti 1880-luvun vuosina, Tampereen Ampumaseuran jäsenenä, osaa melkoisella innolla. Hän myös menestyi kilpailuissa erittäin hyvin voittaen lukuisia palkintoja.²⁷⁵ Pascolotti vaikutti siis olleen muutenkin innostunut metsästyksestä Tampereen lähialueen tuolloin vielä suurilla metsäalueilla, sillä hän kielsi kahtena syksynä, yhdessä muutaman muun henkilön kanssa, lehti-ilmoituksella ulkopuolisilta metsästyksen vuokraamallaan maa-alueilla Lempäälässä.²⁷⁶

Pascolottin oleskelu Tampereella jäi ilmeisesti melko lyhyeksi, sillä viimeisen kerran hänet mainittiin vuoden 1886 keväällä julkaistussa veroluettelossa.²⁷⁷ Tämän jälkeen mies todennäköisesti poistui maasta jonnekin muualle. Hänellä oli osaltaan epäilemättä vaikutusta Tampereen Ampumaseuran toimintaan ja kehitykseen niinä muutamina vuosina, joiden ajan hän kaupungissa oleskeli ja toimi. On myös oletettavaa, että Pascolotti osasi puhua jo työnsäkin puolesta ainakin englantia tai saksaa, sillä Tampereella tuskin oli 1800-luvun lopulla kovinkaan montaa italiaa taitavaa henkilöä. Joka tapauksessa hän on italialaisena ollut aikakauden Tampereella melkoinen harvinaisuus jonka suomalaisittain katsoen varsin

²⁷⁴ Hufvudstadsbladet 10.8.1882, s. 2.

²⁷⁵ Tampere 25.6.1884, s. 2.

²⁷⁶ Tampereen Sanomat 9.8.1883, s. 4; Tammerfors Aftonblad 1.8.1884, s. 4.

²⁷⁷ Aamulehti 20.3.1886, s. 21.

erikoisen sukunimen on varmasti voinut kuvitella herättäneen hilpeyttä alueen asukkaiden keskuudessa.

Jos Pascolotti oli todennäköisesti kotoisin, tai ainakin sukujuuriltaan italialainen, oli 1890-luvun alussa Tampereella oleskellut Giuseppe Pelizza sitä aivan varmasti. Ensimmäiset tiedot Pelizzasta ovat 1880-luvulta Turun seudulta, jonne hän oli kyseisenä aikaan syystä tai toisesta, suurella todennäköisyydellä satamassa vierailleiden italialaisten laivojen mukana päätenyt. Varmaa on kuitenkin, että vuonna 1884 Turun postikonttori ilmoitti paikallisessa lehdessä takaisin lähettäjälleen palautetuista kirjeistä. Listalla esiintyi myös Giuseppe Pelizzan nimi.²⁷⁸ Ilmeisesti hän viihtyi Suomessa ja jäi maahan asumaan. Seuraava maininta Pelizzasta oli Tampereelta vuodelta 1890, jolloin hän, roomalaiskatolisen kirkon jäsenenä, oli mennyt naimisiin paikallisen Sofia Uekosken (sic) kanssa.²⁷⁹ Viimeinen maininta Pelizzasta tuli ilmi vuoden 1899 kesäkuussa ilmestyneessä Wasa Nyheterissä, joka mainitsi eräässä artikkelissaan Mustasaaren ”kunnalle myönnetystä köyhäinavusta menneen osan italialaisen posetiivisoittajan, Giuseppe Pelizza del du Lorenzon hautajaiskuluihin.”²⁸⁰ Tästä päätellen mies oli rutiköyhä kuollessaan. Pelizza oli varsin mielenkiintoinen persoona, jonka vaiheista ei valitettavasti ole kovin paljoa tietoa saatavissa. Se, mitä hänen tamperelaiselle vaimolleen tapahtui, säilyy myös mysteerinä, sillä kaikesta päätellen Pelizza eli kuollessaan yksin. Joka tapauksessa hän oli eittämättä yksi eksoottisimmista ulkomaalaisista henkilöistä, jotka jättivät itsestään jonkinlaisen jäljen 1800-luvun lopun Tampereen asiakirjoihin.

5.5.5 UNKARILAISET

Yksi mielenkiintoisimmista ja varsinkin aikakauden tiedemaailman kannalta merkittävimmistä Tampereella asuneista ulkomaalaisista oli unkarilainen kielitieteilijä, filosofian tohtori József Szinnyi. Hänen vaikutusaikansa

²⁷⁸ Aura 5.4.1884, s. 4.

²⁷⁹ Aamulehti 21.10.1890, s. 1.

²⁸⁰ Wasa Nyheter 4.6.1899, s. 2.

Tampereella ja Suomessa ylipäätään ei ollut pitkä, käsittäen ainoastaan vuodet 1879–80. Szinnyein merkitys suomalaisille tiedepiireille oli kuitenkin osaltaan merkittävä ja siitä peilautui hyvin aikakaudelle ominainen suomalaisuuden ja suomalaisen identiteetin vahvistaminen, tällä kertaa kielisukulaisuuden kautta. Szinnyei myös tutustui ja loi suhteet osaan aikakauden suomalaisista tiedemiehistä, joihin lukeutuivat muun muassa tohtori Kaarlo Bergbom sekä Antti Jalava.²⁸¹

Szinnyei saapui Suomeen heinäkuussa 1879 ja kierteli työnsä puolesta maata ahkerasti ristiin rastiin. Hänen pääasiallinen tukikohtansa oli kuitenkin Kangasalla, josta hän lyhyehkön välimatkan vuoksi vieraili ilmeisesti usein Tampereellakin. Szinnyei kirjoitti kokemuksistaan Suomessa kirjeitä unkarilaisiin lehtiin ja osa näistä kirjoituksista julkaistiin suomalaisissakin lehdissä, erityisesti Uudessa Suomettaressa. Uusi Suometar pyrki selvästi hyötymään ulkomaalaisen arvovieraan tuomasta huomiosta ja upotti, ilmeisesti tämän myötävaikutuksella, omaa lehteään mainostavaa tekstiä tämän matkakertomuksiin.²⁸²

Tampereelle Szinnyei tuli asumaan, todennäköisesti vain muutaman kuukauden ajaksi, maaliskuun lopulla 1880.²⁸³ Merkittävää tässä ajanjaksossa oli kuitenkin se, että, ennen lähtöään takaisin Unkariin, József Szinnyei meni Tampereella naimisiin näyttelijätär Hilma Leanna Rosendalin kanssa, joka seurasi miestänsä myöhemmin samana vuonna takaisin tämän kotimaahan.²⁸⁴ Szinnyein yhteydenpito Suomeen jatkui tiiviinä kirjeiden ja sähkösanomien muodossa koko 1800-luvun lopun ajan huolimatta siitä, että hän ei enää henkilökohtaisesti maahamme matkustanutkaan. Muun etäyhteydenpidon lisäksi, Szinnyei kirjoitti usein artikkeleita Uuteen Suomettareen käyttäen joskus nimimerkkiä ”Unkarin Matti”.²⁸⁵

²⁸¹ http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20070170/URN_NBN_fi_joy-20070170.pdf; Tampereen Sanomat 4.10.1893, s. 3; Tampereen Sanomat 9.7.1879, s. 2.

²⁸² Uusi Suometar 3.10.1879, s. 2.

²⁸³ Koi 30.3.1880, s. 2.

²⁸⁴ Hufvudstadsbladet 5.2.1880, s. 1.

²⁸⁵ http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20070170/URN_NBN_fi_joy-20070170.pdf

Vaikka József Szinnyein oleskelu Tampereella jäikin lyhytaikaiseksi, oli hän kuitenkin asemaltaan kiistämättä eräs merkittävimmistä kaupungissa oleskelleista ulkomaalaisista 1800-luvun lopulla. Szinnyein avioliitto Tampereelta lähtöisin olleen näyttelijättären kanssa oli osaltaan huomionarvoinen tapahtuma siinä mielessä, että sen kautta Tampereen kaupunki sai itselleen muutaman rivin verran julkisuutta myös unkarilaisissa sanomalehdissä.²⁸⁶

5.5.6 AFRIKKALAISET

Vaikka Tampereella olikin paikoin totuttu 1800-luvun loppupuoliskolla näkemään useita eri kansallisuuksia edustaneita ulkomaalaisia, aiheutti 1900-luvun ensimmäisinä vuosina eräs henkilö täydellistä hämmästelyä ja ihmetystä tamperelaisten keskuudessa. Kyseinen henkilö oli Tampereen ensimmäinen mustaihoinen asukas, alunperin Namibian Ambomaalta kotoisin ollut Rosa Emilia Clay. Vaikka Clay saapuikin Tampereelle vasta vuonna 1901 ja sijoittuu siten vuodelta tutkimusajankohdan ulkopuolelle, pidän useasta syystä tärkeänä sisällyttää myös hänet tutkimukseeni. Ensinnäkin hän oli yksi harvoista tutkimuksen kannalta merkittävistä naispuoleisista toimijoista aikakauden Tampereella ja jo siten tärkeä osa tutkimusta sukupuolensa kannalta. Toiseksi tummaihoisen Rosa Clay edusti tamperelaisille jotakin sellaista, mihin he eivät olleet aikaisemmin tottuneet ja joka erotti hänet radikaalisti kaupungin muista, yleensä eurooppalaistaustaisista ja vaaleaihoisista ulkomaalaisista.

Rosa Emilia Clay syntyi Namibian Ambomaalla namibialais-arabialaisia sukujuuria omanneen äidin ja valkoihoisen britti-isän lapseksi vuonna 1875. Hänen vanhempansa eivät olleet avioliitossa ja erinäisten vaiheiden kautta Rosa päätyikin lopulta alueella toimineelle suomalaiselle lähetysasemalle, jota ylläpitäneet lähetysaarnajat Karl ja Ida Weikkolin adoptoivat hänet ja toivat mukanaan Suomeen vuonna 1888. Suomessa

---

²⁸⁶ Vasárnapi Ujsag 15.2.1880.

lähetyssaarnaajavanhemmat kuljettivat Rosaa mukanaan hengellisissä tilaisuuksissa, jossa tämä sai, tai joutui, esiintymään kuriositeettinä, puhuen omaa ”hottentottikieltään” ja käyttämään paksua turkkia sekä olkihattua kesäkuumallakin. Adoptiovanhemmat eivät kuitenkaan pelkästään käyttäneet Rosan erilaisuutta omaksi hyväkseen, vaan laittoivat Suomen kielen hyvin omaksuneen ja muutenkin ilmeisen älykkään tytön kouluun, josta hänen tiensä vei lopulta Sortavalan kuuluisaan ja arvostettuun opettajaseminaariin. Seminaarista valmistuttuaan Clay aloitti työt opettajana kansakoulussa Kuopion lähetyvillä. Hän koki olonsa pienellä paikkakunnalla kuitenkin ahdistavaksi ja muuttikin, saatuaan ensin Suomen kansalaisuuden, lopulta vuonna 1901 Tampereelle, Amurissa, Cederin talossa sijainneeseen kansakouluun opettajaksi.²⁸⁷

Tampere ei ollut kaupunkina Rosalle täysin tuntematon ennen vuotta 1901. Hän oli vuoden alussa, ennen muuttoaan, vierailut kaupungissa muun muassa lauluesityksen merkeissä. Tampereella Rosa pääsikin hyödyntämään musikaalisuuttaan moneen otteeseen. Hän esiintyi erilaisissa tilaisuuksissa kaupungissa ja lähiseuduilla, muun muassa lauluiltoissa vuoden 1901 keväällä ja saman vuoden kesällä pidetyssä Tyrvään NMKY:n vuosijuhlassa, jossa oppilaat esittivät hänen johdollaan hengellisiä lauluja.²⁸⁸ Ammattiinsa, kansakoulunopettajaksi Tampereelle, hänet valittiin virallisesti vuoden 1901 kesällä.²⁸⁹ On mahdollista, että Rosa oli tutustunut kaupunkiin jo sinne suuntautuneilla laulumatkoillaan ja pitänyt sitä mieluisampana vaihtoehtona Kuopion seudulle, saaden näin kipinän hakea vapaana ollutta opettaja virkaa.

Rosa vaikutti käyttäneen opettajan kesälomansa ainakin osaksi matkustelun ja huvittelun merkeissä, sillä vuoden 1903 kesällä hänen nimensä löytyy Hufvudstadsbladetin julkaisemasta, erikoisesta luettelosta, jossa kerrottiin luettelon muodossa Käkisalmen kylpylälaitoksen vieraiden nimet ja

²⁸⁷ ”Anna anteeksi, pikku Rosa”, Helsingin Sanomat 24.1.2010.

²⁸⁸ Tampereen Uutiset 27.3.1901, s. 2-3; Aamulehti 27.7.1901, s. 3.

²⁸⁹ Suomalainen Wirallinen lehti 31.5.1901, s. 1.

kotipaikkakunnat.²⁹⁰ Ilmeisesti tämänkaltaiset kylpylälomat olivat Suomen Senaatin joillekin valtion palveluksessa oleville henkilöille nimenomaisesti myöntämiä, sillä aikaisemmin samana vuonna Rosan nimi mainittiin Östra Nylandin sivuilla listalla, jossa kerrottiin niiden henkilöiden nimet, joille senaatti oli myöntänyt ilmaisen kylpyläloman Loviisan kylpylässä.²⁹¹

Tampereella Rosa keräsi paljon huomiota – niin ihailun kuin ihmettelyinkin merkeissä – eksoottisen ulkonäkönsä ansiosta. Hänen elämänsä oli luultavasti suuremmassa kaupungissa paljon helpompaa verrattuna siihen, mitä se oli ollut savolaisella maaseudulla, mutta nainen itse kertoi, kuinka kaupungilla kävellessään nuoret koululaiset juoksivat ”töllistelemään” häntä ja huutelivat ajoittain pilkkahuutoja hänen peräänsä. Ilmeisesti Rosa kuitenkin säästyi suurelta osin varsinaiselta rasiselta häirinnältä Tampereella oleskellessaan, eikä hänellä ollut, ajattelemattomia lapsia lukuun ottamatta, ongelmia paikallisen väestön kanssa. Miespuolisia ihailijoita Rosalla sen sijaan vaikutti riittäneen. Eksoottisen näköinen, tyylikkäästi pukeutunut ja kuvien perusteella varsin kaunispiirteinen nainen varmasti herätti huomiota tamperelaisten miesten keskuudessa. Ilmeisesti Rosalla olikin varaa valita sulhasehdokkaistaan, sillä hän kihlautui Tampereella varakkaan, venäläissyntyisen lääkärin kanssa. Tämänkaltaisen sosiaalinen nousu oli melkoisen suuri afrikkalaistaustaiselle kansakoulunopettajalle. Kihlapari ei kuitenkaan ehtinyt kauaa onnestaan nauttia, sillä Rosan kihlattu teki, ilmeisesti nautittuaan kehittelemäänsä lääkettä, tilapäisen mielenhäiriön vallassa itsemurhan. Tämä vaikutti olleen opettajattarelle valtava isku, jonka seurauksena Rosa päättikin vuonna 1904 jättää taakseen, ei ainoastaan Tamperetta, vaan koko Suomen siirtyen asumaan Yhdysvaltoihin. Todennäköisesti tieto maasta, jossa asui paljon sekä mustia että myös suomalaisia siirtolaisia houkutteli Rosaa jättämään taakseen tässä mielessä suhteellisen takapajuisen Suomen. Ironista kyllä, Yhdysvalloissa hän ei kyennyt enää jatkamaan opettajanuraansa, koska vielä

---

²⁹⁰ Hufvudstadsbladet 9.7.1903, s. 5.

²⁹¹ Östra Nyland 13.6.1903, s. 2.

vuosisadan alussa opettajan ammatti kuului hänen uudessa kotimaassaan mustilta kiellettyihin työkuviin.²⁹²

Kaikesta päätellen Rosa ei ilmeisesti kokenut Tampereen vuosinaan varsinaista, nykyään rassistiseksi kuvailtua käyttäytymistä toisten kaupunkilaisten tahoilta. Missään ei mainita hänen joutuneen myöskään fyysisen väkivallan uhriksi. Kaupungissa ilmestyneet sanomalehdetkin kirjoittivat hänestä, etenkin laulusitysten ollessa kyseessä, ainoastaan positiiviseen sävyyn viittaamatta millään tavalla Rosan valtaväestöstä poikkeavaan ihonväriin. Jatkuvan tuijottamisen ja hämmästelyn kohteena oleminen oli kuitenkin hänelle varmasti arkipäivää Tampereellakin. Vaikka ihmiset eivät tällä pahaa yleensä tarkoittaneetkaan, tuntui se varmasti nuoresta naisesta usein ahdistavalta ja häiritsevältä ja voitaneen nykymittapuussa laskea jonkinlaiseksi rasismin muodoksi. Opettajana Rosa oli Tampereella oppilaidensa keskuudessa pidetty, mikä kävi ilmi hänen entisten oppilaidensa muistelmista.²⁹³

Lähdettyään Tampereelta ja Suomesta Yhdysvaltoihin vuoden 1904 kesällä, Rosa asettui siellä asumaan suomalaisten siirtolaisten keskuuteen, menen naimisiin erään heistä kanssa. Vaikka liitto päättyikin eroon, ehti Rosa synnyttää kaksi lasta ja aloittaa toimintansa taiteellisena ja poliittisenakin vaikuttajana suomalaisyhteisössä. Rosa Emilia Clay kuoli Yhdysvalloissa vuonna 1859, 84 vuoden ikäisenä.²⁹⁴

---

²⁹² ”Anna anteeksi, pikku Rosa”, Helsingin Sanomat 24.1.2010.

²⁹³ ”Anna anteeksi, pikku Rosa”, Helsingin Sanomat 24.1.2010.

²⁹⁴ ”Anna anteeksi, pikku Rosa”, Helsingin Sanomat 24.1.2010.

6 SYNTYPERÄNSÄ VUOKSI SYRJITYT – TATAARIT JA JUUTALAISET

6.1 TATAARIT

Erään tutkimusajanjakson erikoisimmista ulkomaalaisryhmistä muodostivat Venäjältä Suomeen 1880-luvulta alkaen tulleet, aluksi kulkukaupalla itsensä elättäneet turkinsukuiset ja islaminuskoiset tataarit. Heidän sekä valtaväestöstä, että totutuista venäläisistä poikkeava ulkonäkönsä, kielensä ja uskontonsa saikin aikaan sen, että lukumääränsä suhteelliseen vähäisyyteen nähden tataarien aikalaislehdissä saama julkisuus oli suurta.

Tampereelle tataareita alkoi saapua suuremmissa määrin vasta kaupungin Helsinkiin ja sitä kautta Pietariin yhdistäneen rautatien valmistuttua ja näin ollen helpotettua liikkumista Venäjältä ja Suomen pääkaupunkiseudulta Tampereelle 1870-luvulla. Tätä aikaisemmalta ajalta heistä ei kaupunkia koskevista lähteistä selviä mainintoja löydy. Tataareista kuitenkin ryhdyttiin kirjoittelemaan jonkin verran paikallisissa sanomalehdissä 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Heistä suuri osa harjoitti tuolloin Suomen lainsäädännön puitteissa kiellettyä kulkukauppaa ”ovelta-ovelle” – periaatteella, herättäen näin pahennusta ja ärtymystä. Aamulehti varoittelikin kaupunkilaisia tataareista jo vuonna 1884 seuraavaan tapaan:

Tataarilaisista, joita arwattawasti taas saapuu markkinoille, waroitamme markkinamiehiä, sillä heidän kaupitsemistapansa tuntuu olewan ihan kelwottominta laatua. Kaupiteltawat tawarat owat ihan pettämistä warten lajiteltu ja kauppaan wiekotellaan jos jollakin tawalla. Kun hywät puheet ei auta, käytetään herjauksia, jopa wäkiwaltaakin. Wiime markkinoilla piteli esim. muuan tataari pahoin keskellä katua juopunutta markkinamiestä, josta teostaan kuitenkin pääsi putkaan.²⁹⁵

Kirjoituksesta voisi päätellä, että kaupungin markkinoilla elinkeinoaan harjoittaneiden tataareiden määrä oli ajoittain, varsinkin suurempien markkinatapahtumien aikaan, huomattava jo 1880-luvulla. Kulttuurierot,

---

²⁹⁵ Aamulehti 11.12.1884, s. 2.

niin kaupankäyntitavoissa kuin julkisessa esiintymisessäkin, kantaväestön ja heille varmasti hyvinkin eksoottisina näyttäytyneiden tataarien välillä olivat kaikista päätellen suuret. Varmaa on, että 1800–1900-lukujen vaihteessa Tampereella asui ja toimi ainakin 15 tataaria,²⁹⁶ mutta on mahdollista, että heitä oli, etenkin lyhyempiä aikoja juuri markkinoiden yhteydessä kaupungissa tätäkin enemmän.

Kirjoittelu jatkui lehdistössä samantapaisena seuraavallekin vuosikymmenelle tultaessa. Vuonna 1896 tataareiden harjoittamaa rihkamakauppaa kritisoitiin jälleen Aamulehdessä: ”Kun tällainen kulkukauppa on maallakin kielletty, täytyy ihmetellä, mistä tataarit joiden tungettelewaisuus on yleisesti tunnettu, saavat etuoikeutensa monissa miehin kierrellä kaupunkia.”²⁹⁷

Tataareiden aggressiivinen myyntitapa aiheutti joskus vaarallisia ja uhkaaviakin tilanteita. Hyvänä esimerkkinä tästä toimi 1800-luvun viimeisenä vuotena Aamulehdessä julkaistu kertomus siitä, kuinka eräs, ilmeisesti nuori, tataarimies oli mennyt sisälle amurilaiseen työläistaloon kaupittelemaan tavaroitaan. Talossa ainoana kotona ollut emäntä oli kieltäytynyt kaupoista, jolloin tataari oli kaatanut tämän maahan, luvaten tämän jälkeen tavarat naiselle syystä tai toisesta ilmaiseksi. Nainen ei ollut kuitenkaan tällaisesta kaupankäynnistä kiinnostunut, vaan sen sijaan mukiloitui tataarin käsiinsä saamallaan haloilla verille ja ajanut ulos talostaan.²⁹⁸ On mahdollista, että kyseisessä tapauksessa tataari yritti kaupustelun lisäksi harjoittaa amurilaisnaista kohtaan myös seksuaalista väkivaltaa, jääden kuitenkin kamppailussa alakynteen. Tapaus oli äärimmäisyydessään harvinainen, mutta ei ainoa. Hieman vastaava tilanne oli sattunut jo muutamaa kuukautta aiemmin, jolloin kaksi tataarikauppiasta tunkeutui erään puuvillatehtaan työntekijänä toimineen tytön kotiin väittäen tämän olevan heille kauppatavarasta velkaa suuren summan. Tytön omaiset olivat uhanneet tataareita poliiseilla, jolloin nämä olivat lähteneet tiehensä.

---

²⁹⁶ Leitzinger 2006, s. 154–155.

²⁹⁷ Aamulehti 15.4.1896, s. 2.

²⁹⁸ Aamulehti 29.3.1899, s. 2.

Tilanne selvisi ilman väkivaltaa ja tataarit myönsivät myöhemmin, että rahat olikin varastanut heidän oma maanmiehensä.²⁹⁹ Tämänkaltaiset uutiset olivat harvinaisia, mutta osoittivat hyvin, että tavallisen tamperelaisen väestön ja tataarikauppiaiden välit eivät olleet aina parhaat mahdolliset. Ilmeisesti sekä epärehellisyys että väärinkäsitysten sekoitus leimasikin ajoittain paikallisen väestön ja tataarien välistä kanssakäymistä.

Laiton kaupustelu ei ollut varmasti kaikkein helpoin keino ansaita elantoa Tampereella ja usein seurauksena oli paitsi yleistä pahennusta, myös sakkoja.³⁰⁰ Tataarit kärsivät asian vuoksi jatkuvasti ilmeisen huonosta maineesta kaupungissa. Tällä seikalla oli varmasti vaikutusta siihenkin, että hyvin usein jonkun tataarin pyrkiessä aloittamaan varsinaista lainmukaista kauppaliikettä Tampereella, ei kaupunginvaltuusto antanut liiketoiminnalle lupaa. Tällainen oli muun muassa kangaskauppaa perustamassa olleen tataari Schemaldin Jusipoffin kohtalo vuonna 1897.³⁰¹ Tataareiden koulutustaso oli ajan suomalaisen yhteiskuntaan nähden myös verraten alhainen, mikä johti myös vaikeuksiin muun muassa vuotta myöhemmin kaupankäynnilleen toimilupaa hakeneen Kafiatulla Bawaundtinoffin tapauksessa. Tampereen kaupunginvaltuusto hylkäsi hänen anomuksensa perusteluinaan hakijan luku- ja kirjoitustaidottomuus.³⁰²

Osalle tataareista kauppaoikeudet kuitenkin myös aukenivat ja ainakin Mustafa Ismailoff sai alkuvaikeuksien jälkeen perustettua kaupunkiin kangastavaraa myyvän liikkeen. Alku ei tosin ollut helppo hänelläkään, sillä vuonna 1896 kaupunginvaltuusto hylkäsi ”talollisen, Mustafa Ismailoffin” anomuksen kangaskaupan harjoittamiselle perusteinaan se, ettei miehestä ollut olemassa minkäänlaisia taustatietoja. Ilmeisesti Ismailoff hankki taustatiedot varsin ripeään, sillä lupa kangaskaupan harjoittamiselle heltisi jo muutaman kuukauden kuluttua. Jo seuraavana vuonna vastaperustetun

---

²⁹⁹ Tampereen Sanomat 14.1.1899, s. 2.

³⁰⁰ Aamulehti 6.4.1898, s. 3.

³⁰¹ Aamulehti 15.5.1897, s. 2.

³⁰² Aamulehti 26.1.1898, s. 2.

kauppaliikkeen mainoksia alkoi ilmestyä paikallislehtien sivuille.³⁰³ Kovin pitkään ei Ismailoff liikettään Tampereella kuitenkaan pitänyt, sillä jo vuoden 1903 alussa oli Päivälehdessä ilmoitus kyseisen toiminimen lakkauttamisesta.³⁰⁴ Ismailoff joutui ilmeisesti myös vaikeuksiin viranomaisten kanssa tapeltuaan vuonna 1899 Hämeenlinnassa järjestetyillä markkinoilla erään venäläisen kauppiaan kanssa, joka oli iskenyt ensin mainittua kovakouraisessa käsirysyssä seipäällä päähän.³⁰⁵

Myös tataarien valtaväestöstä eroava uskonto tuli ajoittain ilmi lehtikirjoituksissa. Usein tämäkin leimattiin osaksi tataareista esiin tuotua negatiivissävytteistä kuvaa, kuten vuoden 1898 Aamulehdestä oli jälleen mahdollista lukea:

Kulkukaupastaan eiwät tataarit näy hewillä luopuwan. Niinpä eilenkin kierteli ihan keskikaupungilla eräs pussiniekkä, tyrkyttäen wältä wäkisten rihkamiaan. Lupalippua kauppaan ei islaimintunnustajalla (*sic*) ollut näyttää, mutta kertoi sellaisen olewan kotona. Suljemme nämä innokkaat kaupustelijat asianomaisten wirastojen suosiolliseen muistiin..³⁰⁶

Tataareille ei juuri herunut 1890-luvun tamperelaisissa lehdissä myötätuntoa edes mahdollisten onnettomuuksien myötä. Vuonna 1898 oli eräs tataari nukahtanut Messukylässä tienpientareelle kauppatavaroita sisältäneen reppunsa kanssa. Reppu oli miehen nukkuessa varastettu ja uutinen siitä päätynyt Aamulehden sivuille, jossa tapauksesta oli kirjoitettu pilkallinen uutinen otsikolla ”Ei ole hywä nukkua siinä, missä wäsytys sattuu”. Samaisessa lehdessä julkaistiin myös uutinen Pirkkalassa pidätetystä tataarista, joka oli asetettu syyteeseen luvattomasta elinkeinon harjoittamisesta.³⁰⁷ Myös Tampereella raastuvanoikeus ryhtyi enenevässä määrin vuosisadan viimeisinä vuosina jakamaan kaupungissa kierrelleille

---

³⁰³ Aamulehti 11.1.1896, s. 1; Tampereen Sanomat 29.4.1896, s. 2; Aamulehti 29.4.1896, s. 2; Aamulehti 29.5.1897, s. 4.

³⁰⁴ Päivälehti 25.2.1903, s. 4.

³⁰⁵ Aamulehti 15.2.1899, s. 3.

³⁰⁶ Aamulehti 15.5.1898, s. 2.

³⁰⁷ Aamulehti 10.6.1898, s. 2-3.

tataareille sakkoja luvattomasta kaupustelusta. Ajoittain seurauksena oli myös kauppatavaroiden menetys oikeuden päätöksellä.³⁰⁸

Tataarit saivat, ajoittain muidenkin venäläisten kanssa yhteen niputettuna, huomiota myymiensä tavaroiden ja tuotteiden halvasta hinnasta, jonka vastapainoksi niiden laatua pidettiin yleisesti kuitenkin kehnona.³⁰⁹

Mielenkiintoinen havainto on myös, että vaikka tataarit kauppasivat joitakin sellaisia tavaroita, joita Suomessa ei valmistettu, ilmeisen alhaiseen hintaan, oltiin aikalaislehdissä iloisia siitä, mikäli suomalaiset itse ryhtyivät valmistamaan ja kaupittelemaan samoja tuotteita. Niinkin arkinen tuote, kuin varpukori sai toimittaa tämänkaltaisen esineen virkaa 1890-luvun alussa Aamulehden julkaisemassa kirjoituksessa.³¹⁰ Kyseisen kaltainen mentaliteetti nosti päätään esille jo 1880–1890-luvuilla, mutta täyteen mittaan se leimahti vasta vuonna 1900, kun venäläistämistoimenpiteet olivat tehokkaimmillaan ja Suomen alueella toimivat venäläiset kauppiat saivat vapaat myyntioikeudet oman maansa tuotteisiin. Myös kulkukauppa muuttui lailliseksi. Kesällä 1900 ilmestyneessä Aamulehdessä olikin poikkeuksellisen pitkä, tataareita ja heidän kulkukauppaansa kritisoiva kirjoitus heti alkusivuilla. Kirjoituksessa vertailtiin muun muassa tataareita jo aikaisemmin kulkukauppiaina suomalaisille tutuiksi tulleisiin, enemmän omanmaalaisuutta ja suomalaisuutta edustaviin karjalaisiin:

...näyttää siltä, kuin puuttuisi näiltä oudoilta kulkukauppiailta ne edellytykset, jotka Suomen rahwaan keskuudessa tähän asti ovat karjalaisten kulkukauppaa kannattaneet. Tataari on nimittäin luonteeltaan synkkä ja harwasanainen; hywin vähän ystävällinen; harwoin iloinen; sanalla sanoen wilkkaan, awomielisen iloisen karjalaisen wastakohta..³¹¹

Kyseinen teksti, yhdessä muiden esimerkkien kanssa, osoittaa myös sen tataareissa ilmenevän erityispiirteen, että he olivat Tampereella ensimmäinen selvästi totutusta poikkeava etninen ryhmä. He erosivat

³⁰⁸ Esim. Aamulehti 22.6.1898, s. 3; Aamulehti 21.7.1898, s. 3; Aamulehti 18.8.1898, s. 3; Aamulehti 5.10.1898, s. 3.

³⁰⁹ Aamulehti 17.5.1890, s. 2.

³¹⁰ Aamulehti 15.12.1893, s. 2.

³¹¹ Aamulehti 25.7.1900, s. 2-3.

kulttuurisilta ja – vanhentunutta ja tieteellisesti nykyään arveluttavaa, mutta aikakauden ihmisten yleisesti käyttämää ja ymmärtämää termiä käyttäen - ”rodullisilta” ominaisuuksiltaan kaupungin muista asukkaista usein silmiinpistävän selvästi. Tosin tataarien synkkyyttä ja harvasanaisuutta selitti rodullisten ja kulttuuristen erityispiirteiden sijaan varmasti paljon paremmin se, että he olivat harvalukuisena ja valtaväestöstä erottuvana joukkona Tampereella todellisia muukalaisia, jotka tuskin tunsivat suomalaisen väestön kanssa kovinkaan suurta yhteenkuuluvuutta millään tasolla saaden tähän tunteeseen usein tahtomattaankin vahvistusta paikallisen väestön ja lainsäädännön myötä myös viranomaisten puolelta.

Tataareihin 1800-luvun lopulla kohdistuneiden negatiivissävytteisten tunteiden - ja nykyisen moraalikäsitteiden mukaan suoranaisen rasismien - taustalta on mahdollista peilata esiin useitakin syitä. Ensinnäkin tataarit kävivät kauppaa valtteinaan halvat hinnat ja tuotteen ”toimitus” asiakkaan kotiovelle saakka. Tämän on täytynyt ärsyttää ajoittain suunnattomasti Tampereen suomalaista (tai muuten vakiintunutta) kauppiaskuntaa, jonka piiriin tataarit olivat nopealla tahdilla ilmestyneet. Toiseksi tataarit edustivat vierautta ja ulkopuolisuutta suomalaisille aikana, jolloin maassa pikku hiljaa heräillyt kansallistunto oli vasta päässyt kunnolla liekkiin ja saanut jalansijaa. Tämän lisäksi myös vuosi vuodelta alati tiukemmaksi muuttunut kontrolli Suomea ja suomalaisia kohtaan Venäjän valtakunnan taholta lisäsi varmasti suomalaisen väestön ärtymystä venäläisiksi miellettyjä asioita ja ilmiöitä kohtaan. Islaminuskoiiset, suomalaisten silmiin eksoottisen näköiset ja kulttuuriltaan hyvinkin ”itäiset” tataarit eivät sopineet suomalaisuutta idealistiseen sävyyn korostavaan näkökantaan kyseisenä aikakautena kovinkaan kivuttomasti. Kolmanneksi tataareihin kohdistetuissa moitteissa oli varmasti myös perää: he olivat paikallisia kauppiaita aggressiivisempia myyntitavoissaan ja usein ilmeisesti myös myytävän tavaran laatu ei ollut kaikkein parhainta mahdollista. Kaikkien näiden syiden yhteisvaikutuksesta selittyy leijonanosa siitä kritiikistä, mitä kyseinen väestönosa kohtaansa sai vuosisadan loppupuolen Tampereella.

6.2 JUUTALAISET

Juutalaiset muodostivat 1800-luvun lopulla Tampereella hyvin pienen, vain muutamista henkilöistä koostuneen uskonnollis-etnisen vähemmistön, joka koostui ilmeisesti pääosin entisistä Venäjän armeijan sotilaista sekä kaupunkiin syystä tai toisesta tulleista kauppiaista. Johtuen heidän pienestä lukumäärästään, on tutkimusajanjakson aikana Tampereella asuneisiin juutalaisiin mahdollista ja mielekästä perehtyä muutaman esimerkkitapauksen kautta.

Tampereella asui ja toimi 1800-luvun lopulla joitakin juutalaisia, joista käytännössä kaksi nimeä nousee esille aikalaislehtien sivuilla. Ensimmäinen heistä oli kauppias David Michailovski, joka harjoitti Tampereella ammattiaan 1880-luvun aikana.³¹² Michailovskin kansalaisuus jää arvoitukseksi lähteiden puutteen vuoksi, mutta todennäköisesti hän oli kotoisin joko Venäjältä tai Puolasta. Kuten monet muutkin Suomeen asumaan muuttaneet juutalaiset, oli Michailovski palvellut aikaisemmin Venäjän armeijassa ja eronnut sieltä aliupseerin arvossa. Hän asettui perheineen Tampereelle todennäköisesti vuonna 1889, jolloin Keisarillinen Senaatti myönsi julkaisemassaan kirjeessä yhteensä 170 juutalaiselle perheineen luvan jäädä toistaiseksi asumaan Suomeen.³¹³ Michailovskin nimi mainittiin kyseisessä luettelossa ainoana Tampereelle laillisesti muuttaneena juutalaisena.³¹⁴ Hän oli toiminut ja asunut Suomen alueella jonkin aikaa ja on hyvin todennäköistä, että mies oli ainakin vierailut myös Tampereella aikaisemmin.

Juutalaisiin kohdistuneet ennakkoluulot ja jopa vihamieliset asenteet olivat aikakauden Tampereellakin arkipäivää. Michailovski oli saanut ilmeisen usein kärsiä juutalaisuudestaan, sillä hän oli joutunut jollakin tavoin

³¹² Aamulehti 10.5.1882, s. 3; Tampereen osoitekalenteri 1886.

³¹³ Illmann & Harviainen 1989, s. 157.

³¹⁴ Illmann & Harviainen 1989, s. 187–190.

vaikeuksiin etnisyytensä vuoksi jo vuonna 1883 Viipurissa pidetyssä kauppiaiden kokouksessa, jossa käsiteltiin myös kysymystä siitä, miten Suomeen tuleviin juutalaisiin pitäisi suhtautua. Tamperelaiset kauppiaat pitivät asiasta kiihkeän puheen, jonka pääteemana oli pitää juutalaiset, voimassaolevaa lakia noudattaen, poissa maasta. Perusteluina käytettiin lain lisäksi myös juutalaisiin stereotyyppisesti liitettyjä negatiivisia piirteitä, kuten varastetun tavaran myyntiä, salakapakoiden pitämistä ja muidenkin epäsiiveellisten tointen harjoittamista. Michailovski oli ilmeisesti ollut paikalla ainoana juutalaisena ja sai esittää puolustuspuheensa tamperelaisia vastaan vasta erään toisen kauppiaan noustua puolustamaan häntä.³¹⁵

Valitettavasti Michailovskin kohdalla stereotypiat eivät olleet täysin tuulesta temmattuja sillä miehen ura kauppiana Tampereella päättyi häntä ja toista juutalaista kauppiasta, Naparstockia,³¹⁶ vastaan varkaudesta nostettuun oikeusjuttuun. Oikeuden käsiteltäväksi tulleessa tapauksessa eräältä tamperelaiselta räätälistä oli varastettu huomattavia määriä kangasta. Oikeuden istunnossa selvisi, että Michailovski oli yllyttänyt räätälin oppipojan varastamaan isännältään edellä mainittuja materiaaleja, jotka oli sitten tältä ostanut halvempaan hintaan. Oikeus totesikin Michailovskin ja tämän pojan syyllisiksi varkauteen, jonka jälkeen heidät pidätettiin. Naparstockia vastaan syytteet eivät riittäneet, vaan hän pääsi tässä vaiheessa vielä vapaalle.³¹⁷ Asia eteni melko pian vielä hovioikeuden käsittelyyn, joka lopullisessa päätöksessään tuomitsi Michailovskin ja hänen poikansa kummatkin maksamaan yli 1200 markan edestä sakkoja sekä yli 1300 markan edestä korvauksia varkauden uhrille. Naparstock poikineen tuomittiin myös yli 1600 markan sakkoihin, mutta rahan puutteen vuoksi tuomio muutettiin kuukauden mittaiseksi vesileipävankeudeksi. Juttuun liittyi vielä kolmaskin, Levkovits -niminen juutalainen, joka tuomittiin puolestaan 24 päivän vankeuteen. Räätälistä kankaan varastanut, suomalainen oppipoika sai osakseen valtavat 12 500 markan sakot.³¹⁸

³¹⁵ Aamulehti 18.8.1883, ”Tietoja Tampereelta”, s. 1-2.

³¹⁶ Naparstockin nimestä esiintyy lehdistössä myös muotoa ”Napiersstock” ja ”Naperstock”, mutta käytän työssäni itse ensin mainittua muotoa.

³¹⁷ Aamulehti 24.8.1889, s. 2.

³¹⁸ Aamulehti 14.11.1889, s. 2.

Kyseinen tapahtuma oli ilmeisesti – sekä hyvin ymmärrettävästi - kuolinisku Michailovskin uralle tamperelaisena kauppiana, ja jo saman vuoden lopulla hän muutti pois kaupungista. Tämä käy hyvin ilmi Aamulehdessä vuonna 1890 julkaistusta, hieman ivallisesta ja ilkeämielisestäkin kirjoituksesta, joka käsitteli kauppias Michailovskin poismuuttoa:

Juutalainen D. Michailowski lähti täältä pois jo ennen joulua, vaikka lähtöpuhe on näin myöhään wiiwähtänyt. Seuraten suuren mestarinsa esimerkkiä, Hämeenlinnan Rosenbergin, koetti hän lainoilla ja welaksi ostella mitä miltäkin sattui saamaan, mutta ei hän läheskään niin onnistunut, kuin edelläkävijänsä. Syynä oli tietysti se, ettei ollut ylhäisten tuttu eikä mikään kunta ollut hänelle jalomielisyydestänsä lahjaa antanut. Lienee ainoastaan pari tahi kolme henkeä wahinkoon joutunut, mutta ne pitävät suunsa kiinni ja kärsiwät nahassansa. Eräältä kantoiwat M:in lapset yli sadan markan arwosta ”joululahjoja wanhemmillensa,” waan ne annettiin takaisin, kun myyjä meni hakemaan. Wieläpä pari tuntia ennen lähtöänsäkin suoritti pienen welan welkojalle, joka rohkeni siitä mennä muistuttamaan.

Juutalaisia ei täällä liene muita nyt kuin Napierstockin waimo ja pienemmät lapset – isä kahden poikansa kanssa on ennen tehtyjä syntejään sowittamassa..³¹⁹

”Naparstockin synneillä” lehti viittasi todennäköisesti juuri edellisvuonna oikeudessa puituun varkaustapaukseen, jossa hänet yhdessä poikiensa kanssa tuomittiin lopulta sakkoihin ja vankeuteen. On myös mahdollista, että Michailovski häädettiin kokonaan Suomen alueelta takaisin Venäjälle, sillä Senaatin julkaisema kirje antoi mahdollisuuden toimia näin sellaisten juutalaisten kanssa, jotka syyllistyivät Suomessa rikoksiin, haureuteen tai epäsiiveelliseen elämään.³²⁰

Josef Naparstock oli toinen kaupungissa 1800-luvun lopulla asuneista juutalaisista kauppiaista. Hän lienee tullut kaupunkiin 1880-luvun puolivälin aikoihin ja ryhtynyt harjoittamaan hatuntekijän ammattia. Vaikka Naparstockin nimi ei ollut aiemmin mainitussa Senaatin kirjelmässä, ei hän silti todennäköisesti oleskellut kaupungissa laittomasti, sillä myös muut juutalaiset saivat kuvernöörin luvalla asua Suomessa aina puolen vuoden

³¹⁹ Aamulehti 10.1.1890, s. 2.

³²⁰ Illmann & Harviainen 1989, s. 157.

ajan kerrallaan.³²¹ Ensimmäistä kertaa hänet mainittiin Aamulehdessä jo vuonna 1886 jolloin miehen asuinpaikaksi ilmoitettiin Kyttälä.³²² Tämä ei ollut suinkaan viimeinen kerta, kun Naparstock tuli saamaan nimensä paikallisten sanomalehtien sivuille, sillä jo seuraavana vuonna hän oli osallisena tapauksessa, jossa poliisi epäili kaupunkiin juhannusmarkkinoille kelloja kaupittelemaan tulleita juutalaisia varastetun tavaran myynnistä. Vaikka yksi kello löytyi myös Naparstockin hallusta, ei häntä todisteiden puutteessa ilmeisesti tuomittu rangaistukseen. Toinen juttuun sekaantunut Tampereella asuva juutalainen oli Naparstockin palkollinen, Vogel.³²³

Seuraavan kerran Naparstock sai kyseenalaista mainetta jo ylempänä mainitussa varkaustapauksessa, johon hän oli sekaantunut toisen juutalaisen kauppiaan, David Michailovskin kanssa. Tällä kertaa mies kahden poikansa kanssa päätyikin syylliseksi todettuna vesileipävankeuteen kuukauden ajaksi. Naparstockin epäonni jatkui ja syveni, sillä tämän ollessa suorittamassa vankeustuomiotaan, veivät murtovarkaat hänen lakkimyymälästään ilmeisesti melko lailla kaiken irtilähteneen tavaran mukanaan.³²⁴

Toisin kuin Michailovskin, ei Naparstockin ura hatuntekijänä ja kauppiaana Tampereella päättynyt kyseisen oikeustapauksen ja muun epäonnen myötä, vaan hänen onnistui jatkaa liiketoimintaansa. Seuraavan kymmenen vuoden aikana hän sai kasvatettua myyntiään sille tasolle, että oli kannattavaa perustaa oma toiminimi. Menneistä rikoksista oli kuitenkin haittaa, sillä vuonna 1898, Naparstockin anoessa kaupunginvaltuustolta lupaa kauppaliikkeen harjoittamiselle, ei puoltavaa lausuntoa syntynyt oikopäätä. Syyksi mainittiin epäily siitä, että Naparstock olisi aiemmin syyllistynyt raskaisiin rikoksiin kaupungissa.³²⁵ Naparstock sai kuitenkin asiaansa ajettua eteenpäin ja niinpä hän vuonna 1899 perusti täysin luvallisesti Tampereen Lakkitehdas – nimisen yrityksen joka menestyi tulevina vuosina

³²¹ Illmann & Harviainen 1989, s. 157..

³²² Aamulehti 20.3.1886, s. 22.

³²³ Tampereen Sanomat 6.7.1887, s. 2.

³²⁴ Tampereen Sanomat 20.12.1889, s. 2.

³²⁵ Aamulehti 10.9.1898, s. 3.

hyvin mainostaen myös jatkuvasti paikallislehtien sivuilla. Vuonna 1904 Naparstockin tehtaalla oli jo kolme myymälää Tampereen kaupungissa.³²⁶ Hänen yrityksensä jatkoi toimintaa menestyksekkäästi tulevinakin vuosina huolimatta siitä, että lakkitehtailija joutui jälleen kerran vuonna 1909 oikeuden eteen, tällä kertaa syytettynä työväensuojelulain rikkomisesta alaikäisillä työillä teetetyn tehdastyön myötä.³²⁷ Naparstockin perustama yritys kuitenkin jatkoi toimintaansa ja mielenkiintoisena detaljina mainittakoon, että se toimii vielä nykyäänkin Tampereen keskustassa nimellä Nappari Oy.³²⁸

Juutalaista puhuttaessa on merkillepantavaa heidän vähäinen lukumääränsä ja syrjitty asemansa Tampereella. Todennäköisesti näiden seikkojen seurauksena, kaupungin juutalaisväestö tunsu toisensa ja piti ilmeisen tiivisti yhtä keskenään. Pienen piirin tiivis yhteydenpito näkyi muun muassa siinä, että lähestulkoon jokainen kaupungissa asunut juutalainen sekaantui osaltaan edellä mainittuun 1880-luvun lopussa tapahtuneeseen kangasvarkauteen. Sitä tosiasiaa, että kaupungin juutalaisväestö syyllistyi useaan otteeseen rikolliseen ja hämäreperäiseen toimintaan on vaikea olla huomaamatta. Lain harmaalla ja mustalla alueella toimiminen kuitenkin selittyy juutalaisten tapauksessa hyvin pitkälle heidän huonolla yhteiskunnallisella asemallaan johon kuului osana lainvoiman sallima syrjintä. Jo tätä taustaa vasten tarkasteltuna on hyvin ymmärrettävää, että toimeentulon ja elannon hankkiminen – ammatinharjoittamisesta puhumattakaan - oli juutalaisväestölle hankalaa 1800-luvun lopun Tampereella. Tästä johtuen houkutus, jopa ajoittainen tarve, laittomuuksiin oli varmasti suuri.

³²⁶ Aamulehti 9.4.1899, s. 2; Aamulehti 23.3.1904, s. 4.

³²⁷ Tampereen Sanomat 7.12.1909, s. 2.

³²⁸ <http://www.uta.fi/ky/arkisto/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/ulkven.htm>

7 MONIKANSALLISTA YLHÄISÖELÄMÄÄ - VON NOTTBECKIEN PERHE JA PALVELUSVÄKI

1800-luvun lopulla säätyjärjestelmä eli Suomessa viimeisiä aikojaan ja varsinkin Tampereen kaltaisessa, teollistuneessa kaupungissa sen merkitys oli muutenkin vähäinen. Tampere ei kuitenkaan ollut millään tavoin säätyvapaa kaupunki ja tästä parhaimpana esimerkkinä toimi puuvillatehtaan omistaja, vuonna 1855 aateloitu Wilhelm von Nottbeck perheineen. Saksalaiset juuret omannut, mutta ajan kuluessa venäläistynyt Nottbeckien suku oli asunut 1800-luvulle tultaessa jo useiden sukupolvien ajan Tallinnassa ja Tampereelle se saapui Wilhelmin tullessa 1836 opiskelemaan isänsä Carl Samuelin hankkiman tehtaan hoitamista. Vuonna 1847 Wilhelm meni naimisiin Liivinmaan saksalaisperäiseen aatelistoon kuuluneen Constance Marie Elise Mengdenin kanssa.³²⁹

Von Nottbeckien historia on tarkoin dokumentoitu monissa eri teoksissa, joten en puutu siihen pintaraapaisua syvemmin omassa tutkimuksessani. Sen sijaan Nottbeckien ohessaan Tampereelle tuomaa monikulttuurisuutta ei ole tutkittu aiemmin kovinkaan tarkasti. Aatelisperheellä oli taloudessaan lukuisia palkollisia ja palvelijoita joista hämmästyttävän suuri määrä oli kotoisin jostakin muualta, kuin Suomesta. Keskityinkin näiden henkilöiden taustojen suppeaan selvittämiseen tässä luvussa. Koska käytännössä kaikki kaupungin baltialaisperäiset asukkaat tulivat kaupunkiin von Nottbeckien kautta, en ole tehnyt heistä omaa alalukua vaan käsittelen baltialaiset luonnollisessa yhteydessään von Nottbeckien kanssa.

Koska Nottbeckit olivat juuriltaan saksalaisia, oli Saksan kieli heille luonnollisesti tärkeä asia vanhan identiteetin säilyttämisen kannalta. Tämän vuoksi von Nottbeckeilla toimi taloudessaan saksalainen kotiopettajatar, joka vastasi perheen kuuden 1840–1860-luvuilla syntyneen pojan

---

³²⁹ Rasila 1984, s. 40.

opetuksesta. Nottbeckien yhteys Baltiaan näkyi myös selvästi heidän palvelijoissaan, joista ainakin osa oli kotoisin Virosta. Hirsjärvi mainitsee näistä artikkelissaan von Nottbeckien virolaisen taloudenhoitajan.³³⁰ Myös 1800–1900-lukujen vaihteessa von Nottbeckien kuskina toiminut Fritz Zihrull oli peräisin Liivinmaalta ja todennäköisesti baltiansaksalaista sukujuurta. Zihrull kotoutui Tampereelle hyvin ja meni vuonna 1898 naimisiin kauppa-apulainen Anna Raukolan kanssa. Jäätyään 1900-luvun alussa pois isäntäväkensä palveluksesta rupesi Zihrull poliisiksi ja vaihtoi jopa sukunimensä suomalaiseksi. Vuodesta 1906 eteenpäin hänet tunnettiin nimellä Fritz Leivo.³³¹

Nottbeckien ulkomaisilla palvelijoilla oli mahdollisuuksia myös yhteiskunnalliseen nousuun. Tämänkaltaisesta tapahtumasta hyvä esimerkki oli Nottbeckien perheessä ylimpänä palvelijana eli ”pikenttinä” toiminut latvialainen Karl Leksis. Tämä vuonna 1856 Wenden kaupungissa syntynyt mies palveli von Nottbeckien perhettä 1880–90 luvuilla ja meni tällöin myös naimisiin ilmeisesti Nottbeckeillä kamaripalvelijana toimineen, kansallisuudeltaan suomalaisen, Helena Sofia Winellin kanssa.³³² Avioliitto päättyi joitakin vuosia myöhemmin vaimon kuolemaan, jonka jälkeen Leksis meni uudelleen naimisiin. Mies ei toiminut koko elämänsä Nottbeckien palveluksessa, vaan hänen onnistui hankkia itselleen oma talo Kuninkaankadulta 1890-luvulla. Suomen kansalaiseksi Leksis otettiin vuonna 1898.³³³ Tämän jälkeen hän ryhtyi, ilmeisen monitaitoisena käsityöläisenä, harjoittamaan osaamaansa lasinleikkaajan ammattia.³³⁴ Vasta vuonna 1928 kuollut Karl Leksis muistettiin mukavana ja iloluontoisena miehenä, joka oppi Suomessa puhumaan kotikieliensä saksan ja venäjän lisäksi myös suomea ja ruotsia. Hän oli hyvä tuttu myös maanmiehensä, Tahmelan puutarhuri Petter Sladen kanssa.³³⁵ Leksiksen jälkeen von Nottbeckien pikenttinä Tampereella toimi Hans Adler -niminen mies. Adler

---

³³⁰ Hirsjärvi 1950, s. 228.

³³¹ Aamulehti 5.7.1898, s. 1; Suomalainen Wirallinen lehti 23.6.1906, s. 13.

³³² Aamulehti 22.12.1883, s. 4.

³³³ Aamulehti 12.8.1898, s. 2.

³³⁴ Aamulehti 8.12.1907, s. 4.

³³⁵ Helenius 2004, s. 66–67.

oli myös kotoisin ulkomailta, useiden Nottbeckien palvelijoiden tavoin todennäköisesti Baltian alueelta. Pikentintimensa jälkeen Adler jatkoi Tampereella ravintoloitsijana ja sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1907.³³⁶ Vuosisadan vaihteessa von Nottbeckien palveluskuntaan kuuluivat myös Pikentit Jan Janiad ja Peter Uidu, Baden-Badenista kotoisin ollut imettäjä Franciska Erwein sekä kuskin apulainen Christian Sandler.³³⁷ He kaikki olivat kotoisin ulkomailta ja Ernweiniä lukuun ottamatta todennäköisesti Baltian alueelta.

Leksis ei ollut ainoa latvialainen jonka Nottbeckit olivat ottaneet palvelukseensa Tampereelle. Myös Leksiksen maanmies Nikolai Rheintal toimi von Nottbeckien palveluskunnassa puutarhurina. Vuonna 1823 Thealissa syntynyt Rheintal aloitti von Nottbeckien palvelusväessä jo vuonna 1856 ja jatkoi toimessa aina kuolemaansa, vuoteen 1879 saakka.³³⁸ Hän oli siinä mielessä aikalaiseksi erikoinen persoona, että ei koskaan mennyt, ilmeisesti omasta tahdostaan, naimisiin vaan kuoli naimattomana ja lapsettomana Tampereella.³³⁹

Paitsi omassa taloudessa toimineita palvelijoita, tuli von Nottbeckien vaikutuksen johdosta Tampereelle myös ulkomaalaisia ammattilaisia. Tähän syynä oli luonnollisesti von Nottbeckien vahva vaikutus tamperelaisessa teollisuusympäristössä. Rahaa ja vaikutusvaltaa omannut aatelissuku kehitti osaltaan omistamaansa teollisuutta ja halusi varmasti saada kuuluisuutta paitsi itselleen, myös kotikaupungilleen. Esimerkiksi Wilhelm von Nottbeckin vanhimman pojan, Carlin, työskennellessä 1870-luvun lopulla sähkövalaistuksen pioneerina tunnetun Thomas Edisonin palveluksessa, hän sai ajatuksen sähkövalon tuomisesta Tampereella toimivaan Finlaysonin puuvillatehtaaseen.³⁴⁰ Kun valaistuksen asentamista ryhdyttiin vuonna 1881 toteuttamaan, saapui Amerikasta Carl von Nottbeckin mukana unkarilainen

---

³³⁶ Aamulehti 17.10.1907, s. 3.

³³⁷ Helenius 2004, s. 70.

³³⁸ Helenius 2004, s. 55.

³³⁹ Kauffmann 1967 (1902), s. 491.

³⁴⁰ <http://www.uta.fi/yky/arkisto/koskivoimaa/valta/1870-00/sahkovalo.htm>

insinööri Istvan von Fodor valvomaan ja ohjaamaan asennustöitä.³⁴¹ Samaten, todennäköisesti myös tehtaan johdossa olleiden von Nottbeckien toimesta, asennettiin Finlaysonin tehtaaseen automaattinen palonsammutusjärjestelmä vuonna 1892. Tätä laitteistoa asentamaan oli tuotu asiantuntijoina englantilaisia ammattimiehiä.³⁴²

Von Nottbeckit olivat 1800-luvun jälkipuoliskon ajan hyvin merkittävässä asemassa Suomen ulkopuolelta kotoisin olleiden ihmisten tuojina aikakauden Tampereelle. Lisäksi perheen palveluskunnan jäsenet olivat yleensä lähtöisin alemmista yhteiskuntaluokista ja olivat näin ollen ”tavallisia” ihmisiä verrattuna esimerkiksi kaupungin tehtaissa työskennelleisiin, ulkomaalaisiin mestareihin. Koska palvelusura von Nottbeckeillä oli monelle melko pitkä, vaihdellen vuosista aina useisiin kymmeneen vuosiin, ehtivät he myös kotoutua hyvin tamperelaiseen ympäristöön ja samalla todennäköisesti unohtivat myös osaksi oman, vanhan identiteettinsä. Tämä oli luultavasi osasy syy siihen, miksi osa von Nottbeckien palveluskunnasta jäi kaupunkiin asumaan ja harjoittamaan jotakin ammattia entisen isäntäväkensä palveluksesta erottuaankin. Tämänkaltainen prosessi oli myös merkittävä siitäkin näkökulmasta tarkasteltuna, että se toi ja integroi kaupunkiväestöön ulkomaalaissyntyisiä ihmisiä. Oma lukunsa olivat von Nottbeckien kaupunkiin tuomat, edellisessä kappaleessa mainitut ammattilaiset. He tuskin oleskelivat kaupungissa montaakaan kuukautta, mutta yhtä kaikki, vaikuttivat osaltaan merkittävästi uusien teknologisten sovellusten käyttöönottoon aikakauden Tampereella. Lisäksi he olivat näkyvä esimerkki siitä, miten monenlaisia toimijoita, niin sosiaalisesti kuin ammatillisestikin, von Nottbeckien vaikutuksesta kaupunkiin tulleiden ulkomaalaisten keskuudessa oli.

Ilmiönä mielenkiintoinen oli myös von Nottbeckien ylläpitämä ja noudattama, tiukka säätyjako, jonka kaupunkiin tulevat ulkomaalaisetkin joutuivat ajoittain kokemaan. Näin kävi Kyllikki Hirsjärven mukaan ainakin eräälle pellavatehtaan ruotsalaiselle isännöitsijälle, joka saapui Wilhelm von

³⁴¹ Helenius 2004, s. 99; Pöyhönen 1992, s. 205.

³⁴² Tampereen Sanomat 23.6.1892, s. 3.

Nottbeckin vaimon, patruunessa Nottbeckin, luo vierailulle komean saattueen kera, mutta patruunessa ei katsonutkaan vierasta vastaanoton arvoiseksi ja lähetti tämän matkoihinsa.³⁴³ Huonosti kohdelluksi tulleen ruotsalaisen voidaan olettaa olleen pellavatehtaan isännöitsijäksi vuonna 1869 tulleen Ferdinand Eugen Wahlgrenin, joka tuli sittemmin kaupungissa viettämiensä, lähestulkoon viidentoista vuoden aikana tutuksi ja pidetyksi henkilöksi tamperelaisille.³⁴⁴

---

³⁴³ Hirsjärvi 1950, s. 240.

³⁴⁴ Kauffmann 1967 (1902), s. 498.

8 PÄÄTELMÄT JA LOPETUS

Edellisillä sivuilla olen etsinyt vastausta alussa esitettyihin kysymyksiin siitä, oliko Tampere 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla millään tavoin monikulttuurinen kaupunki ja millainen oli kaupungissa tuolloin asunut ulkomaalainen väestö. Olen myös selvittänyt, millainen vaikutus ulkomaalaisilla henkilöillä oli kaupungin elämässä ja kehityksessä. Tämän kaiken ohessa toivon onnistuneeni myös tarjoamaan työni myötä mielenkiintoisen mikrohistoriallisen ikkunan aikakauden ihmisten erilaisiin elämänkohtaloihin ja sitä kautta myös kyseisen aikakauden Tampereeseen.

Tampereella eli ja toimi 1800-luvun toisen puoliskon aikana yllättävän paljon ulkomaalaista väestöä ottaen huomioon kaupungin sijainnin sisämaassa, sekä sen suhteellisen pienuuden ja kehittymättömyyden yleisemmässä eurooppalaisessa mittakaavassa. Suurin tekijä ulkomaalaisen väestön asettumisessa kaupunkiin olivat ehdottomasti sen alati kasvavat ja kehittyvät tehtaat ja teollinen tuotanto. Parhaiten tämä näkyy erityisesti kaupungin englantilaisen väestön määrässä, joka olisi ilman tehtaiden ja uuden teknologian tuomia työllistymismahdollisuuksia ollut yli sadan henkilön sijaan todennäköisesti laskettavissa yhden käden sormilla. Käytännössä jokainen kaupungissa asunut englantilainen toimi joko esimiehenä tai työläisenä puuvilla- ja pellavatehtaalla, tai vaihtoehtoisesti osana kyseisissä laitoksissa työskentelevien henkilöiden perhettä.

Kaikki ulkomaalaiset eivät toki olleet riippuvaisia teollisuudesta tai tehtaista, mutta suuri osa kulkeutui kaupunkiin juuri näiden laitosten mukanaan tuoman kehityksen ja väkiluvun kasvun vuoksi. Palveluiden tarpeen kasvaessa kasvoi myös runsaasti venäläisiä, jonkun verran tataareita ja muutaman juutalaisen kaupunkiin tuonut kauppiastoiminta. Myös lukuisissa ammateissa, muusikoista, kirjanpitäjistä ja tehtaanjohtajista aina oluenpanijoihin asti toimineiden saksalaisten toiminta Tampereella oli pitkälti seurausta sekä teollistumisesta että kaupungistumisesta ja niiden

yhdessä mukanaan tuomista tarpeista edellä mainitun kaltaisille ammateille. Samaan kehityskulkuun sopivat myös valokuvaajat ja lääkärit, joita tuli niin Tanskasta, kuin Norjasta ja Venäjältäkin.

Ammateista ja sosiaalisesta asemasta puhuttaessa kaikkein kirjavin ulkomaalaisryhmä Tampereella tutkittuna ajanjaksona olivat ehdottomasti ruotsalaiset. He eivät, useiden saksalaisten ja käytännössä kaikkien englantilaisten tavoin, kuuluneet sosiaaliselta statukseltaan pelkästään ylempiin yhteiskuntaluokkiin, vaan mukana oli aivan tavallisia työntekijöitä ja muita alempiin sosiaaliryhmiin kuuluneita ihmisiä. Vastapainona tälle, ruotsalaisia toimi myös tehtaiden johtajina, kaupunginvaltuuston jäseninä ja itsenäisinä ammatinharjoittajina, kuten värjäreinä. Ruotsalaiset olivat myös lukumäärältään ehdottomasti kaupungin suurin ulkomaalaisryhmä käytännössä koko tutkimusajanjakson ajan. Maiden historiallinen yhteys, yhteiskunnan ja sen perustoimintojen samankaltaisuus ja ylemmän luokan osalta myös yhteinen kieli tekivät ruotsalaisille integroitumisen aikakauden tamperelaiseen yhteisöön huomattavasti helpommaksi kuin mitä se oli muiden kansallisuuksien edustajille. Ruotsalaisissa tehtaanjohtajissa silmiinpistävä ero verrattuna englantilaisiin oli, että useat ruotsalaiset olivat työväestön keskuudessa pidettyjä ja arvostettuja esimiehiä, jotka pyrkivät kehittämään alaistensa hyvinvointia monilla tavoin. Parhaiten ero englantilaisiin tuli esille integroitumisessa suomalaisen yhteiskuntaan. Ruotsalaiset tehtaanmestarit ja – johtajat osallistuivat aktiivisesti yhteiskunnalliseen toimintaan Tampereella, kun taas vastaavien englantilaisten osallistuminen oli huomattavasti harvinaisempaa.

Omaa, teollistumisesta ja kaupungistumisesta suurelta osin riippumatonta ulkomaalaisryhmää edusti ulkomaalaistaustainen palveluskunta. Tampereella tämä kiteytyi (toki alun perin kaupunkiin tehtaiden vuoksi muuttaneeseen) von Nottbeckin perheeseen, jonka saksalais-venäläinen tausta näkyi selvästi myös palveluskunnan koostumuksessa. Hyvin monet perheen palveluksessa työskennelleistä väestä olivat kotoisin nykyisen Baltian alueelta ja todennäköisesti juuriltaan Baltian saksalaisia.

Kaiken esille tulleen valossa ei mielestäni voida väittää, että Tampere olisi tutkittavana ajanjaksona ollut monikulttuurinen kaupunki varsinkaan sanan nykymerkityksessä. Ulkomaalaisten kokonaismäärä oli loppujen lopuksi, lukuun ottamatta joitakin vuosia 1850–60-luvuilla, melko pieni. Kuitenkin osalle tamperelaisista, etenkin puuvilla- ja pellavatehtaissa työssä olleille, ulkomaalaiset tulivat hyvinkin tutuiksi yleensä enemmän tai vähemmän pidettyinä työnjohtajina ja esimiehinä. Vuosisadan loppua kohden on myös havaittavissa kehityskulku, jossa tehtaiden ulkomaalaiset työnjohtajat kävivät ulkomaalaiskontakteina harvinaisemmiksi ja vähäisemmiksi, kun taas sen sijaan venäläiset ja venäläisperäiset kauppiat kaikissa muodoissaan ottivat heidän paikkansa ulkomaalaisina, joita monet tamperelaisista kohtasivat arkielämässään.

Vaikka ulkomaalaisperäisen väestön osuus oli siis suhteellisen pieni kyseisen ajanjakson Tampereella, ei tämä kuitenkaan tarkoita, että heidän merkityksensä kaupungin kehittymisen ja historian kannalta olisi ollut vähäinen.

2000-luvun alun Tampereeseen verrattuna ulkomaalaisten yhteiskunnallinen ja sosiaalinen asema oli myös usein varsin korkea. Tehtaiden mestarit ja –isännöitsijät, lääkärit, kirjanpitäjät, arkkitehdit ja insinöörit olivat sellaisia ammattiryhmiä, joiden harjoittajia etenkin englantilaisten, saksalaisten ja ruotsalaisten joukosta löytyi paljon. Hieman alemmalla, mutta silti melko arvostetulla ja vauraalla yhteiskunnan tasolla olivat useat kauppiat, muusikot ja ammattitaitoiset käsityöläiset. Näiden ryhmien edustajia oli ulkomaalaisista etenkin venäläisten, ruotsalaisten ja saksalaisten joukossa. Kaikkein alimpina ulkomaalaisryhminä 1800-luvun loppupuolen Tampereella voidaan selvästi nähdä verrattain harvalukuiset tataari- ja juutalaiskauppiat, eräät venäläiset, sekä työväestöön kuuluneet ruotsalaiset. Vaikka von Nottbeckien baltialainen palveluskuntakaan ei periaatteessa ollut yhteiskunnalliselta asemaltaan kovin korkealla, toi kaupungin vaikutusvaltaisimman suvun palveluksessa työskentely heille tiettyä

statusta. Varsinaista syrjintää ulkomaalaisista saivat osakseen käytännössä katsoen ainoastaan juutalaiset ja tataarit, joskin kielikysymys hiersi 1800-luvun loppuvuosikymmeninä myös suomen- ja ruotsinkielisen väestön välejä.

Edellä mainittua, ulkomaalaisten usein verrattain korkeaa yhteiskunnallista asemaa 1800-luvun jälkipuoliskon Tampereella onkin mielenkiintoista verrata vastaavaan tilanteeseen 2000-luvulla, jolloin trendi vaikuttaisi olevan, että kaikkein matalapalkkaisimmat ja vähiten arvostetuimmat ammattialat ovat yhä enenevässä määrin ulkomaalaisen työvoiman sijoittumispaikkoja. Linja-autonkuljettajat, sairaanhoitajat, siivoajat ja rakennustyöntekijät ovat aloja joille ulkomaista työvoimaa Tampereellakin nykyisin eniten sijoittuu. Myös erilaiset etniset ravintolat työllistävät runsaasti ulkomaalaista väkeä niin yrittäjinä kuin työntekijöinäkin.³⁴⁵ Korkeamman yhteiskunnallisen aseman omaavia ulkomaalaisia asuu ja työskentelee Tampereella väkilukuun verrattuna hyvin vähän. He ovat sijoittuneet pääasiassa yliopistojen ja joidenkin suurten yritysten palvelukseen. On myös helppo havaita, että ulkomaalaisväestön lähtömaat ovat hyvin erilaisia 2000-luvun Tampereella verrattuna 1800-luvun tilanteeseen. Yli sata vuotta sitten lähestulkoon kaikki Tampereen ulkomaalaisväestö, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, oli lähtöisin Euroopan alueelta, kun taas nykyään ainoastaan venäläiset ja virolaiset edustavat eurooppalaista väestöä kaupungin suurimpien ulkomaalaisryhmien joukossa.

---

³⁴⁵ Aamulehden Asiat -liite 13.2.2010, s. 6-11.

9 LÄHTEET

I ARKISTOLÄHTEET

The National Archives (TNA), Kew

Public Record Office RG12/3101

Public Record Office RG11/3837

General Register Office

England and Wales Civil Registration 8c

Tampereen Kaupunginarkisto

Maistraatin luetteloita 1850, G10a

Tampereen raastuvanoikeuden tuomiokirja 1868, Ca32a

Pellavatehtaan työntekijäluettelo v.1890, Bg:14

Förteckning å de magistrate i Tammerfors stad underlyande handtverkier, fabriker och manufakturinrättningar jemte uppgift å dessas tillstånd vid utgången af år 1866, Bg:14

Hämeenlinnan Maakunta-arkisto

Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan arkisto

Rippikirjat 1860–1866, IAa13.

Rippikirjat 1867–1877, IAa15

Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan arkisto

Muuttaneiden kirjat IBa2 – IBa6

Tampereen Tuomiokirkkoseurakunnan arkisto

Syntyneiden ja kastettujen luettelot I C:3-I C:4

Hämeen läänin henkikirjat 1850–1880, H:19, H:24, H:34, H:42, H:51, H:61.

II INTERNET-LÄHTEET

Finlaysonin alue –Tampereen vanha kaupunki jo vuodesta 1820.

[http://www.finlaysoninalue.fi/historiaa_1820-/rakennukset/vanha_tehdas], luettu 18.9.2012.

Kulttuuriyhteistyötä, politiikkaa ja kansansivistämistä: fennomaanien suhde Unkariin

[http://epublications.uef.fi/pub/URN_NBN_fi_joy-20070170/URN_NBN_fi_joy-20070170.pdf],
luettu 18.9.2012.

Kauppaneuvos Lars Johan Hammarén (1833–1906)

[<http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=134>], luettu 18.9.2012.

Tampereen maahanmuuttajapolitiikasta

[http://www.tampere.fi/material/attachments/p/5lh71bqmC/Maahanmuuttajapolitiikasta_240809.pdf], luettu 18.9.2012.

Ulkomaiset Tampereen teollisuudessa 1870–1900

[<http://www.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/ulkoteol.htm>], luettu 18.9.2012.

Sähkövalo Finlaysonille

[<http://www.uta.fi/yky/arkisto/koskivoimaa/valta/1870-00/sahkovalo.htm>], luettu 18.9.2012.

Niels Rasmussen

<http://kukakuvasi.valokuvataiteenmuseo.fi/#valokuvaaja/1669> luettu 18.9.2012.

III JULKAISTUT LÄHTEET

Sanomalehdet

Aamulehti, 1881–1908; 2010

Aura, 1880–1890

Finlands Allmänna Tidning, 1850–1900

Helsingfors Aftonblad, 1893–1895

Helsingfors Dagblad, 1861–1870

Helsingin Sanomat, 2010

The Huddersfield Chronicle and West Yorkshire Advertiser, Länsi-Yorkshire, Englanti, 1850-1865

Hufvudstadsbladet, 1864–1904

Hämäläinen, 1858–1900

Koi, 1879–1881

The Leeds Mercury, Leeds, Englanti, 1850–1865

Morgonbladet 1871–1884

Oulun Lehti, 1887

Pohjois-Suomi, 1881

Porin Kaupungin Sanomia, 1860

The Preston Guardian, Lancashire, Englanti, 1845-1865

Sanomia Turusta, 1886

Suomalainen Wirallinen Lehti, 1880–1907

Tammerfors Aftonblad, 1882–1894

Tammerfors Nyheter, 1896–1900

Tampereen Sanomat, 1866–1900

Tampereen Uutiset, 1890–1902

Uusi Suometar, 1879

Vasabladet, 1856–1900

Vasárnapi Ujsag, Budapest, Unkari, 1880

Västra Finland, 1904

Wasa Nyheter, 1899

Wiborgs Tidning, 1870

Åbo Underrättelser, 1845

Östra Nyland, 1903

Muut julkaistut lähteet

Tampereen osoitekalenteri 1886

Tilastokeskus: *Väkiluvun-tilasto 1890*. Helsinki 1893.

IV KIRJALLISUUS

Kirjallisuus

Aalto, Satu (toim.): *Suuri perinnekirja: Suomalaista juhlaperinnettä ennen ja nyt*. Hämeenlinna 2000.

Aberg (Vesanto), Anni: *Tampereen yläalkeiskoulun perustaminen ja vaiheet*. Teoksessa: *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia IV*, s. 253–312. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja VIII, Tampere 1950.

Ahonen, Kirsi: *Sivistystä ja kasvatusta työväestölle. Ulkomaiset mallit ja niiden soveltaminen*. Teoksessa: *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917*, s. 7-92. Jyväskylä 1992.

Björklund, Nils G.: *Tampere maamme teolliseksi keskuksiksi*. Teoksessa: *Tekniikan Tampere – Tekniikka ja teollisuus Tampereen rakentajina* s. 9-158. Jyväskylä 1993.

Ginzburg, Carlo: *Johtolankoja: Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Tampere 1996.

Haapala, Pertti: *Tehtaan Valossa: Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920*. Vammala 1986.

Hall, Stuart: *Identiteetti*. Tampere 2005.

Helenius, Kyllikki: *Wilhelm von Nottbeck ja Finlayson*. Tampere 2004.

Hirsjärvi, Kyllikki: *Ylhäistä elämää Tampereella: Muistitietoja Nottbeckien perheestä*. Teoksessa: *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia IV*, s. 213–252. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja VIII, Tampere 1950.

Hirvonen, Yrjö: *Tampereen vanha hautausmaa*. Teoksessa: *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia VI*, s. 152–231. Tampere 1970.

Illmann, Karl-Johan & Harviainen, Tapani: *Juutalaisten historia*. Helsinki 1989.

Kauffmann, Hermann: *Hauskoja muistoja Tampereen tienoilta*. Porvoo 1967 (1902).

Kortekangas, Paavo: *Kirkko ja uskonnollinen elämä teollistuvassa yhteiskunnassa*. Porvoo 1965.

Laakso, Seppo & Loikkanen, Heikki A.: *Kaupunkitalous*. Tampere 2004.

Leitzinger, Antero: *Suomen tataarit*. Tampere 2006.

Levi, Giovanni: *On Microhistory*. Teoksessa: Burke Peter (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, s. 93-114. Cornwall 1991.

Lönnroth, Harry: *Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle*. Teoksessa: *Tampere kieliyhteisönä*, s. 105-145. Tampere 2009.

Murray, John: *Handbook for Travellers in Russia, Poland, and Finland*. London 1865

Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Tampere 1999.

Pihkala, Erkki: *Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-suomeen*. Hämeenlinna 2001.

Pöyhönen, Jaakko: *Voimaa koneisiin, valoa kaduille ja asuntoihin*. Teoksessa: *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917*, s. 183–352. Jyväskylä 1992.

Rahikainen, Marjatta: *Centuries of Child Labour-European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century*. Cornwall 2004.

Rasila, Viljo: *Tampereen Historia II 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampere 1984.

Sajakorpi, Elina: *Tampereen julkinen musiikkielämä 1860-luvulta vuoteen 1887*. Kansanperinteen lisenssiaatti-tutkielma, Tampereen yliopisto 1987.

Sajakorpi, Elina: *Tampereen musiikkielämää noin sata vuotta sitten*. Teoksessa: *Tampere – tutkimuksia ja kuvauksia* 9, s. 145-164. Hämeenlinna 1988.

Sinisalo, Uuno: *Tampereen kirja: Kuvaus Tampereen vaiheista ja nykyisestä kaupungista*. Tampere 1947.

Suodenjoki, Sami: *Kauppiasboikotista kansallisuusvihaan? Valtaväestön ja venäläisten suhteet Tampereella vuosina 1899-1918*. Teoksessa: *Tampere kieliyhteisönä*, s. 146-177. Tampere 2009.

Talve, Ilmar: *Namens- und Geburtstagstraditionen in Finnland*. Helsinki 1966.

Timmins, Geoffrey: *Made in Lancashire: A History of Regional Industrialisation*. Trowbridge 1998.

Voionmaa, Väinö: *Tampereen kaupungin historia 3*. Tampere 1907–1910.

Walton, John K.: *Lancashire: A Social History, 1558-1939*. Manchester University Press ND, 1987.

de Windt, Harry: *Finland as it is*. London 1901

von Witzleben, Brigitte: “*Gottes segen ist alles gelegen*”. *Saksalaisuus Tampereen historiassa*. Teoksessa: *Tampere kieliyhteisönä*, s. 178–220. Tampere 2009.

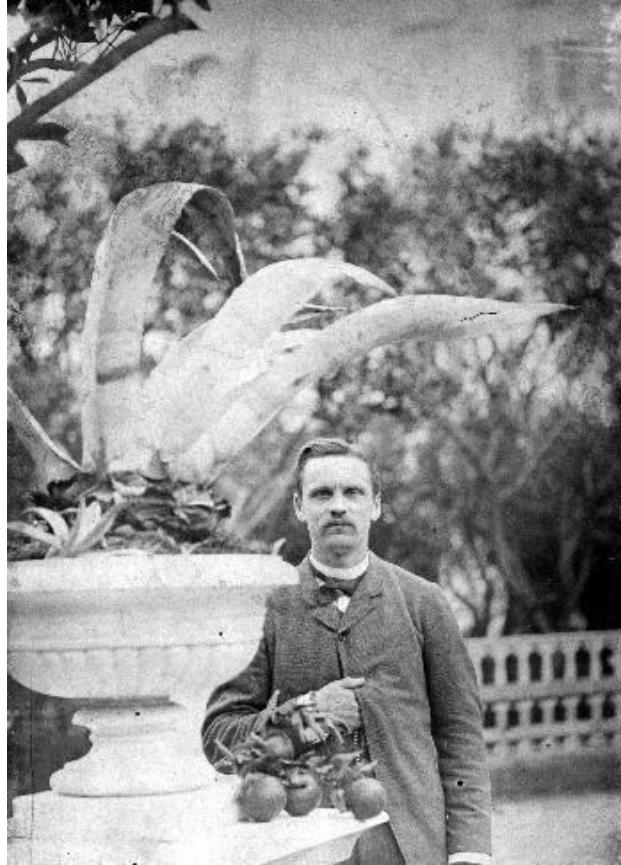
Zemon Davis, Natalie: *Martin Guerren paluu*. Tampere 2002.

LIITE 1 -VALOKUVIA TUTKIMUKSESSA KÄSITELLYISTÄ HENKILÖISTÄ

Nottbeckien kuski, myöhemmin poliisi Fritz Zihroll vuonna 1898. Kuvaaja: Niels Rasmussen. Kuva: Vapriikki.

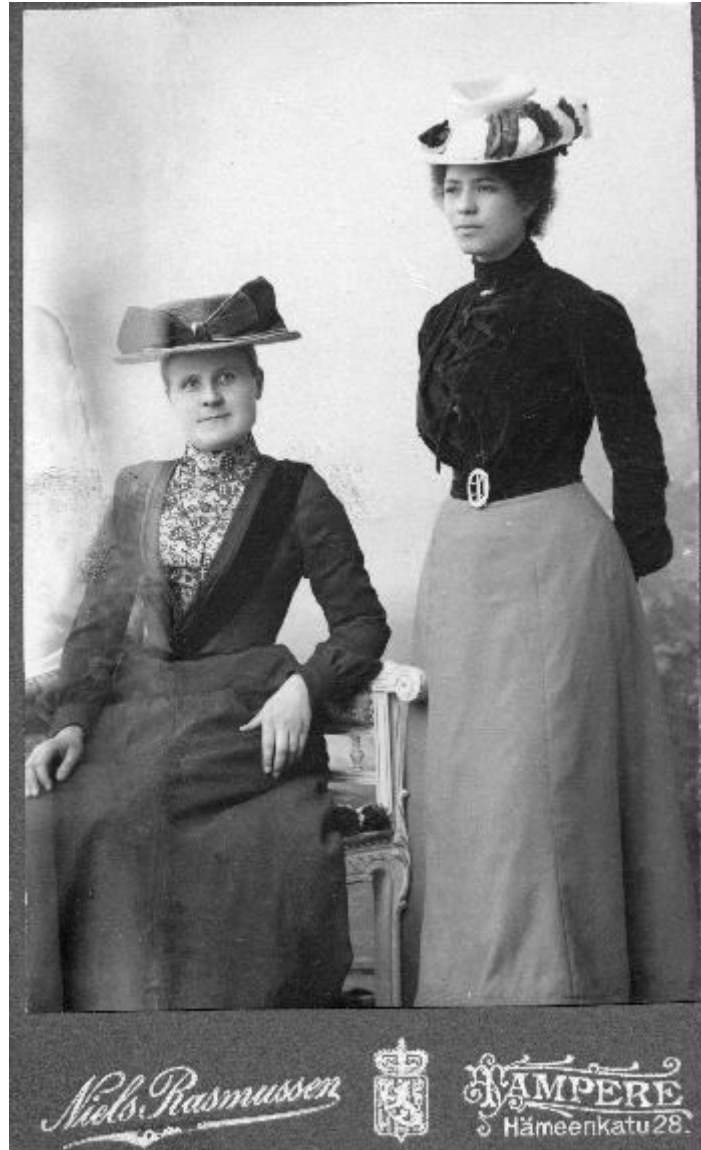
Kokoelma: Hämeen Museo

Nottbeckien pikentti Leksis ja Tampereella kasvatetut persikat. Kuva peräisin 1890-luvunlta. Kuva: Vapriikki.

Kokoelma: Hämeen museo.

Kansakoulunopettajat Edith Smalén ja Rosa Emilia Clay (oik.) kuvattuna Tampereella toimineen tanskalaisen valokuvaaja Niels Rasmussenin ateljeessa vuonna 1901. Kuva: Vapriikki. Kokoelma: VAR

Pauline Rasmussen 1890-luvulla. Kuvaaja: Niels Rasmussen 1890-luku. Kokoelma: Vapriikki D/602

**LIITE 2-TUTKIMUKSESSA KÄYTETYN AINEISTON MYÖTÄ ESILLE TULLEET
TAMPEREEN ULKOMAALAISET KANSALLISUUKSITTAIN**

ENGLANTILAISIA:

Herra Armitage	Puuvillatehtaan kehruumestari. Asui Tampereella 1840–50-luvuilla.
Bamber, Robert	Koulumestari. Toimi Tampereella englantilaisten lasten opettajana 1860-luvulla. Kuoli Tampereella 1868. Kotoisin Blackpoolista.
Barritt, John	Kehruumestari. Asui Tampereella 1870–90 -luvulla.
Barritt, Mary Alice	John Barrittin tytär.
Barritt, Mary Ann	John Barrittin vaimo.
Bates, Henriette	James Batesin vaimo.
Bates, James	Tehtaanmestari. Asui Tampereella 1850–60 -luvulla.
Birch, James	Karstausmestari puuvillatehtaalla. Asui Tampereella 1850-luvulla. Kuoli Tampereella vuonna 1856.
Blair, Frank	Skotlantilainen insinööri. Vaikutti Tampereella 1890-luvulla
Blakey, Henry Claybrough	Värimestari. Kuoli Tampereella 47 vuoden iässä vuonna 1866.
Brundrett, Henry	Asui Tampereella 1850–60 -lukujen vaihteessa. Ammatti tuntematon.
Herra Burrell	Mestari Finlaysonin puuvillatehtaalla 1860–70 -luvulla.
Calderbank, A.	Insinööri. Seppämestari C. Calderbankin poika. Jäi asumaan Tampereelle.
Calderbank, Cornelius	Insinööri, puuvillatehtaan seppämestari. Asui Tampereella 1870-luvun puolesta välistä vuoteen 1892.
Calderbank, Elizabeth	Seppämestari C. Calderbankin vaimo. Kuoli vuonna 1892 ja haudattiin Kalevankankaan hautausmaalle.
Calderbank, F.	Seppämestari C. Calderbankin poika.

- Cooke, Luke** Puuvillatehtaan mestari. Toimi Tampereella 1850–60-luvuilla kuolemaansa asti. Menehtyi sairauteen 38 -vuotiaana 1864.
- Dawson, Edvin** Pellavatehtaan laitosmies. Asui Tampereella 1850-60-luvuilla.
- Dawson, Sarah Ann** Edvin Dawsonin vaimo.
- Dilworth, Joseph** Insinööri, mekaanikko. Toimi esimiehenä Tampereella, Masuunin Konepajalla vuosina 1858–1861. Suunnitteli ja rakensi mm. höyrykoneen Näsijärven ensimmäiseen höyryalukseen, Ahtiin, vuonna 1858. Kotoisin Lancashirestä, Prestonin kaupungista.
- Dorsson, Edwin** Asui Tampereella 1850-luvulla. Todennäköisesti kyseessä on kirkonkirjoihin väärin kirjoitettu muoto Pellavatehtaan laitosmies Edwin Dawsonista.
- Dorsson, Sarah** Edwin Dorssonin vaimo.
- Farrar, Abraham** Mekaanikko. Työskenteli Tampereella puuvillatehtaalla 1860-luvun lopusta vuoteen 1872, jolloin kuoli tapaturmaisesti.
- Fielding, Joseph** Insinööri. Työskenteli Tampereen paperitehtaalla 1860-luvun lopulta vuoteen 1873, jolloin siirtyi Valkeakosken paperitehtaan palvelukseen.
- Goodall, Martha Elisabeth** Mestari Luke Cooken vaimo.
- Graig, George** Skotlantilainen insinööri. Vaikutti Tampereella 1890-luvulla
- Horrocks, Henry** Puuvillatehtaan mestari. Asui Tampereella 1860-luvulta kuolemaansa, vuoteen 1879 asti.
- Horrocks, W.** Tehtaanmestari. Mahdollisesti Henry Horrocksin sukulainen tai lapsi. Asui Tampereella vielä 1880-luvun puolivälissä.
- Jenks, Margaretha** Pellavatehtaan johtajan, Charles Smithin vaimo. Kuoli vuonna 1871.
- Johnson, Roberta Sarah** Kuoli Tampereella 1864.
- Herra Lancaster** Mestari Finlaysonin puuvillatehtaalla 1860-luvulla.

- Lee, James** Asui Tampereella 1850–60 –lukujen vaihteessa. Ammatti tuntematon, todennäköisesti puuvillatehtaan mestari.
- Lee, Mary** James Leen vaimo.
- Lomax, Peter** Puuvillatehtaan kankurimestari. Toimi Tampereella vuodesta 1880 vuoteen 1893. Kuoli seuraavan vuoden alussa Englannissa. Kotoisin alun perin Boltonin kaupungista.
- Lomax, William** Puuvillatehtaan kankurimestari. Peter Lomaxin poika. Tuli tunnetuksi myös innokkaana harrastelijavalokuvaajana. Jatko työssään pitkälle 1900-luvulle asti.
- MacMunn, John** Puuvillatehtaan mestari. Asui Tampereella 1850-luvulla.
- MacMunn, Maryann** John MacMunnin vaimo.
- Millet, Martha** Puuvillatehtaan värimestari Schofieldin vaimo.
- Nell, Arthur** Pellavatehtaan työmies, tehtaanmestari William Nellin poika. Jäi asumaan Tampereelle.
- Nell, Edla** Pellavatehtaan työntekijä, tehtaanmestari William Nellin tytär. Jäi asumaan Tampereelle.
- Nell, Laura** Tehtaanmestari William Nellin tytär. Jäi asumaan Tampereelle.
- Nell, William** Pellavatehtaan kankurimestari. Toimi Tampereella 1860-luvun lopusta 1890-luvun alkuun. Kuoli vuonna 1896 synnyinpaikkakunnallaan Englannissa, Yorkshiren Barnsleyssä.
- Newhouse, James** Puuvillatehtaan mestari. Toimi Tampereella 1860-luvun lopusta seuraavan vuosikymmenen puoleenväliin. Joutui oikeuteen pahoinpideltyään alaisensa tehtaalla 1868.
- Pilkington, W.** Puuvillatehtaan mestari. Asui ja toimi Tampereella 1860-luvun lopusta 1870-luvun alkuun.
- Reddyhough, J. H.** Puuvillatehtaan kehruumestari. Tuli Tampereelle 1800–1900-lukujen vaihteessa.
- Schofield, James** Puuvillatehtaan värimestari. Asui Tampereella 1850–60-luvuilla.
- Sharples, Ellen** Kankurimestari John Sharplesin tytär. Jäi asumaan Suomeen.

Sharples, Lucy Emma	Kankurimestari John Sharplesin tytär. Jäi asumaan Tampereelle.
Sharples, John	Puuvillatehtaan kankurimestari. Tuli Tampereelle vuonna 1846 ja asui täällä kuolemaansa, vuoteen 1876 asti.
Sharples, Maria Johanna	Kankurimestari John Sharplesin tytär. Meni vuonna 1874 naimisiin Tampereella Pellavatehtaan mestarin, saksalaisen Gerhard Ledeburin kanssa.
Sharples, Mary	Kankurimestari John Sharplesin vaimo.
Sharples, P.A.	Insinööri. Työskenteli ensin Finlaysonin puuvillatehtaan- ja myöhemmin (1897) Lapinniemen puuvillatehtaan palveluksessa. Mahdollisesti kankurimestari John Sharplesin poika.
Smith, Charles	Pellavatehtaan isännöitsijä 1867-1872. Kotoisin Skotlannista.
Sudell, John	Pellavatehtaan mestari.
Sudell, Joseph	Tehtaan-tirehtööri pellavatehtaalta.
Thompson, Frederick Augustus	Pellavatehtaan kutomomestari, myöhemmin osastonjohtaja. Asui ja työskenteli Tampereella kahteen otteeseen vuosina 1865–1867 sekä myöhemmin joitakin vuosia 1870-luvun alussa.
Thompson, Mary Ann	Puuvillatehtaan mestari Samuel Thompsonin vaimo.
Thompson, Samuel	Finlaysonin Puuvillatehtaan mestari 1860-luvulla.
Walker, Henry	Tehtaanmestari puuvillatehtaalta. Asui ja työskenteli Tampereella 1860–70 luvuilla. Naimisissa Jane Walkerin kanssa.
Woodhouse, Elisabeth	Insinööri Joseph Fieldingin vaimo.
Herra Woods	Mestari Finlaysonin puuvillatehtaalta 1860-luvulla.

SAKSALAISIA:

- Baltzer, August** Kauppias. Asui ja toimi Tampereella useita vuosia ennen kuolemaansa vuonna 1898.
- Blauer, G.** Saksalainen, Ernst Schnéevoigtin orkesterissa soittanut kontrabasisti. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
- Blumentahl, Wilhelm** Puuvillatehtaan insinööri 1880-luvulla.
- Boesl, Franz** Saksalainen oluenpanija. Toimi Tampereella 1850-luvun lopusta kuolemaansa, vuoteen 1898 asti. Otettiin Suomen kansalaiseksi 1863.
- Dahl (veljekset)** Saksalaisia, Ernst Schnéevoigtin orkesterin muusikoita.
- Duncker, Johan Heinrich** Kirjanpitäjä. Tuli Tampereelle Lyypekistä 1850.
- Ernwein, Franciska.** Von Nottbeckien palvelija, lastenhoitaja. Asui Tampereella 1800–1900-lukujen vaihteessa. Kotoisin Baden-Badenista.
- Friske, Otto** Kauppias. Toimi Tampereella 1860-luvun lopusta kuolemaansa, vuoteen 1873 asti.
- Gaettens, Heinrich Eugen** Saksalainen puuvillatehtaan rahastonhoitaja. Kuoli vuodenvaihteessa 1868–1869.
- Gaus, Adolf** Saksalainen. Oli mukana perustamassa 1890-luvulla kangastehdasta Tampereelle.
- Hahn, Emil** Saksalainen turkitsija. Toimi Tampereella 1880-luvun alussa. Kuoli hukkumalla 1884.
- Kappelhofer, Ludwig** Muusikko ja konserttimestari Ernst Schnéevoigtin orkesterissa.
- Herra Kottkampff** Oluenpanija. Asui Tampereella 1850-luvulla.
- Ledebur, Gerhard** Pellavatehtaan tekninen johtaja. Tampereella 1870-luvun alusta vuoteen 1881. Meni Tampereella naimisiin englantilaisen puuvillatehtaan mestarin John Sharpelsin tyttären kanssa.
- Lohse, Arno** Geyerin kaupungista Saksasta kotoisin ollut muusikko. Toimi Tampereella yläalkeiskoulun musiikin- ja laulunopettajana 1870-luvulla.

Lüders, Hermann	Puuvillatehtaan kirjanpitäjä, myöhemmin isännöitsijä.
Herra Lütz	Sai Suomen kansalaisuuden 1894. Ammatti tuntematon.
Meyer, Rudolf Ernst	Konttoristi. Toimi Tampereella 1860-luvulla.
Michael, Theodor	Tehtaanmestari, kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta luvan harjoittaa kauppaliikettä vuonna 1898.
Müller, A.T.S.C.	Oluenpanija Sippelin vaimo.
Müntzell, F.	Kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta luvan harjoittaa kauppaliikettä vuonna 1891.
Schnéevoigt, Ernst	Saksalainen kapellimestari ja muusikko. Yksi tampereen merkittävimmistä musiikillisista toimijoista 1800-luvun lopulla. Kuoli Tampereella vuonna 1905.
Schieman, Christian	Asui Tampereella 1850-luvulla. Ammatti tuntematon.
Schnitt, Louis	Värjäri. Toimi Tampereella 1850-luvulla.
Schönemann, Adolf	Mahdollisesti tehtaan työntekijä. Tuomittiin varkaudesta raastuvanoikeudessa vuonna 1868.
Sippel, J.F.L.	Oluenpanija. Saapui Tampereelle vuonna 1859 ja jäi kaupunkiin asumaan.
Sonntag, F.	Sukkatehtaan mestari. Asui Tampereella 1880-luvulla. Muutti 1889 perheineen takaisin Saksaan.
Uhde, Ferdinand	Puuvillatehtaan johtaja vuosina 1836 – 1860. Muutti pois kaupungista 1860-luvun alussa.
Herra Ullner	Kauppias, Vanajaveden höyrylaivayhtiön asiamies. Kuoli Tampereella 1869.
Unger, Anna	Meni naimisiin maalari J. Matikaisen kanssa vuonna 1898. Ammatti tuntematon.
Veltheim, K.F.A.	Saksalainen lasityöntekijä, kauppias. Meni naimisiin Tampereella asuneen venäläisen kauppiaan Ragulinin tyttären kanssa 1878. Ei asunut itse vakituisesti Tampereella.
Voss, Karl Theodor	Värjäri verkatehtaalla. Meni naimisiin Tampereella 1876.
Wilke, Fredrik	Kutoja. Asui Tampereella 1850-luvulla.

- Zimmer, Karl Wilhelm Paul** Turkitsija. Tuli Tampereelle vuonna 1889.
- Zuhr, Karl** Konttoristi ja tehtailija, verkatehtaan isännöitsijä. Tampereella 1860-luvun alusta kuolemaansa, vuoteen 1876 asti.
- VENÄLÄISIÄ:**
- Andrejeff, I** Eläinlääkäri. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
- Balosschoff, A.W.** Ammatti tuntematon. Haki Suomen kansalaisuutta 1895.
- Bosoff, Nikolai** Kauppias. Toimi kauppiana 1890-luvulla aina kuolemaansa, vuoteen 1899 saakka.
- Churigin, E.** Ammatti tuntematon. Sai Suomen kansalaisuuden vuonna 1892.
- Dubatscheff, W.T.** Kauppias. Toimi Tampereella 1890-luvulla.
- Feodoroff, Ida Henrika** Sotilaanvaimo. Tuli Pietarista Tampereelle vuonna 1887.
- Fedoroff, Sauerian** Muurari. Kuoli Tampereella 1855. Kotoisin Pietarista.
- Golovatscheff, Paul** Kauppias. Toimi Tampereella kauppiana 1890-luvulta vuoteen 1904.
- Golovatscheff, Vasili** Kauppias. P. Golovatscheffin poika.
- Hadanov, Ustin Ivanovits** Leipuri. Sai vuonna 1898 kielteisen päätöksen kaupunginvaltuustolta koskien leipomon pitämistä kaupungissa.
- Ivakoff, Ilja** Kauppias. Toimi Tampereella vuoteen 1895, jolloin kuoli 86-vuotiaana. Naimisissa suomalaisen naisen kanssa.
- Ivanoff, G.** Kadunlakaisija. Sai vuonna 1892 luvan kaupunginvaltuustolta harjoittaa kadunlakaisemista Tampereella.
- Kabischin, Ida** Ompelija. Sai kaupunginvaltuustolta luvan ompeluliikkeen pitoon vuonna 1898.

- Krestjaninov, Nikolai** Kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta yhdessä M. Stepanovin kanssa luvan kauppaliikkeen pitämiselle vuonna 1896.
- Leontjeff, Vasili** Lääkäri. Toimi Tampereella 1880-luvulta lähtien aina 1900-luvulle asti.
- Moskaleff** Mestari Finalysonin puuvillatehtaalla 1860–70 –luvuilla.
- Ragulin, Ivan** Sotilas. Kauppias. Tuli Tampereelle 1870-luvulla. Toimi kauppiaana vuoteen 1893 asti, jolloin lähti kaupungista pois.
- Sakaroff, P.** Sekatavarakauppias. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
- Sinovjeff, Sergej** Työmies. Työskenteli 1890-luvulla pellavatehtaan konepajalla tai valimolla.
- Slastnikoff, K.F.** Kauppias. Toimi ammatissaan Tampereella 1890-luvulta vuoteen 1908.
- Stepanov, Mikael** Tupakkatehtaan työntekijä, kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta yhdessä N. Krestjaninovin kanssa luvan kauppaliikkeen pitämiselle 1896.
- Thursejeff G.** Levyseppä. Leipuri Grigori Thursejeffin poika. Työskenteli pellavatehtaan konepajalla 1890-luvulla.
- Thursejeff, Grigori** Leipuri. Kuoli Tampereella 1890-luvun alkuvuosina.
- Thursejeff, Nadja** Grigori Thursejeffin tytär.
- Thursejeff, Wassa** Leipuri. Grigori Thursejeffin vaimo.
- Trosimoff, Maksim Markoff** Talonpoika. Kuoli Tampereella 1862. Kotoisin Arkangelista.
- Urbanovitsch, Matheus Jansson** Entinen sotilas. Oleskellut Tampereella 1860-luvun alussa.
- Zvetaev, Roman** Kauppias. Toimi Tampereella kauppiaana vuoteen 1896.

TATAAREJA:

- Alandtinoff, Umjar** Tataarikauppias. Toimi Tampereella 1890-luvun viimeisinä vuosina. Haki kaupunginvaltuustolta lupaa kauppatoiminnalle ensin 1896 ja myöhemmin 1898.

- Bawaundtin, Kafiatulla** Tataarikauppias. Toimi Tampereella 1890-luvun viimeisinä vuosina. Anoi kaupunginvaltuustolta lupaa kauppatoiminnalle 1898.
- Ismailoff, Mustafa** Tataarikauppias. Haki kauppatoiminnalleen lupaa kaupunginvaltuustosta 1896.
- Jusipoff, Schemaldin** Tataarikauppias. Anoi kaupunginvaltuustolta lupaa kauppatoiminnalle 1897.
- Kanykoff** Tataarikauppias. Toimi Tampereella 1890-luvulla.
- Samaledtin, Imad** Tataarikauppias. Toimi Tampereella 1890-luvulla.

JUUTALAISIA:

- Michailovski, David** Kauppias. Toimi Tampereella 1880-luvulla. Kotoisin alun perin mahdollisesti Venäjältä tai Puolasta.
- Naparstock, Josef Morits** Kauppias ja tehtailija. Toimi Tampereella 1880-luvun puolivälistä pitkälle seuraavalle vuosisadalle. Hattuliike Nappari OY:n perustaja. Kotoisin alun perin Venäjältä.

RUOTSALAISIA:

- Ahlén, Carl Ludwig** Kondiittorin kisälli. Asui Tampereella 1850-luvulla. Naimisissa suomalaisen naisen kanssa.
- Alm, August** Kirjansitojan kisälli. Tuli Tampereelle Luulajasta vuonna 1880.
- Andersson, Anna Maria** Tuli Tukholmasta Tampereelle vuonna 1886.
- Andersson, Karl Theodor** Metallityöläinen. Tuli Tampereelle St. Olavista vuonna 1881.
- Axi, Gustaf** Ravintoloitsija. Tuli Tampereelle 1890-luvun puolivälissä ja toimi kaupungissa joitakin vuosia. Sai Suomen kansalaisuuden 1896.
- Bauer, Josef Nikolai** Ravintoloitsija. Muutti Tampereelle yhdessä vaimonsa Henriette Rosalie Lovisan kanssa vuonna 1879.

- Bergström, Johan** Paperintekijän kisälli. Tuli Tampereelle 1856. Kotoisin Brobystä. Vaimo Hilma myös kotoisin Ruotsista.
- Blomgren, Gustaf** Vaatturin kisälli. Tuli Tampereelle 1853. Kotoisin Tukholmasta.
- Bohm, Anna Charlotta** Mestarin tytär. Meni 1877 naimisiin ruotsalaisen paperitehtaan mekaanikko Schäferin kanssa.
- Bändström, Carl Fredrik** Tapetinvalmistaja. Tuli Tampereelle 1856. Kotoisin Tukholmasta.
- Calonius, Johanna Karolina** Kaupunginarkkitehdin vaimo. Tuli Tukholmasta Tampereelle vuonna 1886.
- Croix, Charles de la** Finlaysonin puuvillatehtaan konttoripäällikkö, Ruotsi-Norjan ja Saksan varakonsuli. Asui Tampereella 1883–1904. Kotoisin Göteborgista
- Dahlbom, Carl Gustaf Anton** Verkatehtaan isännöitsijä. Tuli Tampereelle 1870-luvun lopussa ja asui kaupungissa kuolemaansa, vuoteen 1887 asti.
- Edgren, Alfred** Seppä. Oli töissä pellavatehtaan konepajalla 1890-luvulla.
- Edgren, Karl** Pellavatehtaan konepajan tai valimon työntekijä 1890-luvulla. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1891.
- Ek, Hilda Maria** Tuli Tampereelle vuonna 1883.
- Ekstam, Karl Israel** Konttoristi. Kuoli Tampereella vuonna 1867.
- Envall, Axel Wilhelm** Sotilaslääkäri. Meni naimisiin Tampereella 1881. Kotoisin Växsjöstä.
- Eriksson, Anders Alfred** Muutti perheineen (lukumäärä tuntematon) Tampereelle vuonna 1880. Ammatiksi mainittu ”valmistaja”.
- Erikson, G. A.** Pellavatehtaan Konepajan tai Valimon työntekijä 1890-luvulla.
- Ersson, Anders** Renki. Asui Tampereella 1850-luvulla. Kotoisin Stora Kopparbergin läänistä.
- Fernholm, Karl Axel** Renki. Tuli Tampereelle vuonna 1883.
- Fernström, Lars Gustaf** Masuunin valuri. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1873.
- Franzén, Hugo Esaias** Tarkastaja. Tuli Tampereelle vuonna 1879.

- Fredriksson, Gustaf** Ammatti tuntematon. Tuli Tampereelle 1852. Kotoisin Tukholmasta.
- Froman, Michael** Entinen luutnantti. Tuli Tampereelle 1857. Kotoisin Tukholmasta.
- Friberg, Kristina Margareta** Piika. Tuli Tampereelle vuonna 1884.
- Frietsch, Axel Israel** Tehtailija. Oli perustamassa Verkatehdasta Tampereelle 1858 ja toimi kaupungissa kuolemaansa, vuoteen 1863 saakka. Kotoisin Norrköpingistä.
- Gefwert, Johan Fredrik** Insinööri, Tehtailija. Tuli Tampereelle 1843 ja asui kaupungissa kuolemaansa, vuoteen 1881 saakka.
- Grönlund, Karl Magnus** Kirjanpitäjä. Tuli Tukholmasta Tampereelle vuonna 1887.
- Gustafsson, Johan August** Kuski. Meni 1882 naimisiin suomalaisen naisen kanssa.
- Gref, Johan Kaspar** Värjäri, raatimies. Tuli Tampereelle isänsä mukana 1815 ja asui kaupungissa kuolemaansa, vuoteen 1866 saakka.
- Grönlund, H.** Kirjuri. Kuoli Tampereella 1889.
- Grönroos, Berndt Erich** Koneenkäyttäjät. Tuli Tampereelle Sundista vuonna 1886.
- Gustafsson, Johan August** Renki. Tuli Tampereelle vuonna 1881.
- Gyllenberg, A, Hj. L.** Kauppias. Asui Tampereella 1880–1890-luvuilla.
- Hallberg, Johan August** Masuunin valuri. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1861.
- Hartman, Augusta Charlotta** Ammatti tuntematon. Asui Tampereella 1850-luvulla
- Hartman, Hulda Johanna** Tuli Tampereelle 1870. Kotoisin Södertäljestä. Mahdollisesti V.A. A Hartmanin tytär.
- Hartman, Victoria Augusta Adelaide** Mamselli. Tuli Tampereelle 1873. Kotoisin Södertäljestä.
- Heimann, Gustaf Adolf** Kivenhakkaaja. Tuli perheensä (lukumäärä tuntematon) kanssa Tampereelle vuonna 1880.
- Hernmark, Conrad Gustaf** Ruotsi-Norjan Helsingin konsuli. Asui Tampereella 1850-luvun aikana.

Heyman, K.W.	Kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta luvan liikkeenharjoittamiseen 1894.
Hiding, Maria Kristina	Rouva. Tuli Westervikistä Tampereelle vuonna 1880.
Hjelm, Charlotta Augusta	Tuli Tampereelle 1870. Kotoisin Tukholmasta.
Hjersting, David	Leipurin kisälli. Kuoli Tampereella 30-vuotiaana 1867.
Hultberg, Johan August	Valuri. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1873.
Hultberg, Valfrid Henrik Kristoffer	Tulitikkutehtaan mestari. Meni naimisiin Tampereella 1876.
Hultgren, Frans	Kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta luvan kauppaliikkeen pitämiseen 1891.
Janson, Karl Johan	Insinööri. Tuli Tampereelle vuonna 1884.
Jansson, Otto Fredrik	Tuli Tampereelle Tukholmasta vuonna 1887.
Johansson, Katarina	Ompelija. Asui kaupungissa 1890-luvulla ja meni naimisiin todennäköisesti suomalaisen miehen kanssa.
Johansson, Lovisa	Puuvillatehtaalla 1880-luvulla työskennellyt piika.
Jönsson, Catharina	Piika. Asui Tampereella 1850-luvulla. Kotoisin Karlskronasta.
Karlson, Johanna Karolina	Piika. Tuli Tampereelle vuonna 1886.
Karlson, Knut Albert	Kutoja. Tuli Tampereelle vuonna 1886.
Kauffmann, Hermann	Insinööri. Toimi pellavatehtaalla 1862–1880. Siirtyi myöhemmin muualle, mutta palasi takaisin myöhemmin. Haudattu Kalevankankaan hautausmaalle. Kotoisin Göteborgista.
Kihlberg, August	Työskenteli puuvillatehtaalla 1880-luvulla.
Kullmann, Gustaf Fredrik	Masuunin rautaviilari. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1871.
Källgren, Anders	Ammatti tuntematon. Kotoisin Jämtlannista. Meni 1877 naimisiin Tampereella.
Lagergren, Svante	Valokuvaaja. Tuli Tampereelle Göteborgista vuonna 1881.

Larsson, Cecilia	J. Larssonin vaimo
Larsson, Johan	Ruukin työntekijä. Tuli Tampereelle 1851.
Lindin, Johan	Paperitehtaan työmestari 1870-luvulla.
Lindqvist, Frans Gustaf	Kisälli. Tuli Tampereelle 1856. Kotoisin Osbystä.
Lindqvist, Karl	Puuvillatehtaan kasööri 1880-luvulla.
Lindström, Johan	Sorvari. Oli töissä pellavatehtaan konepajalla 1890-luvulla.
Lumén, Karolina Theresia	Rouva. Tuli Tampereelle 1870. Kotoisin Tukholmasta.
Lundahl, Anders Johan	Insinööri. Toimi Pellavatehtaan konepajan johtajana vuosina 1862–66. Palasi tämän jälkeen Ruotsiin. Kotoisin Nyköpingistä.
Lundberg, K. J.	Ammatti tuntematon. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1890.
Lundin, Anna Lovisa	Tullut Tukholmasta Tampereelle vuonna 1884.
Lundström, Carl L.	Pellavatehtaan isännöitsijä vuosina 1881–1884. Kotoisin Göteborgista.
Lundström, Johan Alfred	Masuunin rautasorvari. Meni naimisiin kaupungissa 1871.
Lutterman, Emma Maria Charlotta	Tuli Tampereelle Tukholmasta vuonna 1884.
Magnusson, Karolina	Tuli Tampereelle vuonna 1889.
Malmlund, Julia Maria Jakobina	Tuli Tampereelle vuonna 1882.
Malmqvist, Kristina Sofia	Kuskinleski. Sai Suomen kansalaisuuden 1898.
Nilsson, E.	Verkatehtaan isännöitsijä 1887–1903.
Nilsson, Lars Peter	Kehruumestari. Muutti perheensä kanssa (vaimo ja poika) Tampereelle Ruotsin St. Olavista vuonna 1880.
Nyman, Theresa Mathilda Alexandra	Tuli Tampereelle vuonna 1886.
Nordberg, Albert Sigfrid	Rautasorvari. Tuli Tampereelle vuonna 1887.
Nordberg, Anders Fredrik	Seppä, rautasorvari. Oli töissä Pellavatehtaan konepajalla 1880–1890-lukujen vaihteessa. Muutti Tampereelta Viipuriin 1891.
Nordberg, Oskar Fredrik	Rautaviilari. Tuli Tampereelle vuonna 1887.

Palmén, Johanna	K.M. Petterssonin vaimo
Peipke, Asal Fredrik August	Kuninkaallisen henkivartiokaartin sotilas, konttoristi. Meni Tampereella naimisiin paperitehtaan mestarin tyttären kanssa. Kotoisin Tukholmasta.
Persson, Vihtori (<i>sic</i>)	Nuurukainen. Tuli Tampereelle vuonna 1889.
Pettersson, Augusta	Ravintolanpitäjä. Tuli Tampereelle 1870-luvun puolivälissä.
Pettersson, E.M.	Kauppias. Sai kaupunginvaltuustolta luvan liikkeenharjoittamiseen 1895.
Pettersson Gustaf Robert	Kivenhakkaaja. Asui ja toimi Tampereella vuodesta 1883 lähtien. Toimi myös aktiivisesti paikallisessa ampumaseurassa.
Pettersson Isak Olof	Työläinen. Tuli Tampereelle vuonna 1887.
Peterson, J. G.	Valuri. Oli töissä pellavatehtaan valimolla 1890-luvulla.
Pettersson, Karl Henrik	Messukylän vaatetehtaan mestari. Asui Tampereella 1860-luvulla.
Pettersson, Karl Magnus	Kehrääläinen. Tuli Tampereelle 1851. Kotoisin Norrköpingistä.
Pettersson, Oskar	Renki. Tuli Tampereelle vuonna 1886.
Ramberg, Anna Maria	P.G. Rambergin vaimo.
Ramberg, Pehr Gustaf	Paperintekijän kisälli. Tuli Tampereelle 1851. Kotoisin Norrköpingistä.
Reis, Olof	Käräjännotaari. Tuli Tampereelle vuonna 1886.
Schullström, K.F.	Teknologi. Meni kaupungissa naimisiin 1891. Otettiin Suomen kansalaiseksi vuonna 1892.
Sandholm, Johan Albert	Työläinen. Meni 1878 naimisiin suomalaisen naisen kanssa.
Schäfer, Georg Edvard Bernhard	Paperitehtaan mekaanikko. Tuli Tampereelle St. Gertrudista vuonna 1877 ja meni täällä naimisiin ruotsalaisen Anna Charlotan kanssa samana vuonna.
Sedelius, Gustaf Adolf	Messukylän vaatetehtaan värimestari. Asui Tampereella 1860-luvulla.

Skeöld, Anna Lovisa	Tuli Tampereelle vuonna 1883.
Slottmann, Emma Ulrika	Tuli Tampereelle vuonna 1884.
Strömbom, Pehr August	Lasimestarin kisälli. Meni 1881 naimisiin suomalaisen naisen kanssa.
Strömqvist, Abraham	Masuunin mestari. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1872.
Svensson, Alfred Isidor	Pellavatehtaan kuparisepänkisälli. Asui Tampereella 1850–60 –luvuilla.
Ternström, Lars Gustaf	Masuunin valuri. Meni naimisiin Kowin-nimisen naisen kanssa 1873.
Wagner, Wilhelm	Puuvillatehtaan koneenkäyttäjä (maskinisten) 1870-luvulla.
Wahlgren, Ferdinand Eugen	Pellavatehtaan isännöitsijä, palovakuutusyhtiön asiamies, Ruotsi-Norjan varakonsuli. Tuli Tampereelle 1869 ja toimi kaupungissa vuoteen 1881 saakka. Kotoisin Göteborgista.
Wallberg, Frithiof Ulrik	Pellavatehtaan konttoristi. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1872.
Wallenberg, P.A.	Oluenpanija. Sai Suomen kansalaisuuden 1899.
Westbäck, Karl Johan	Kondiittorin kisälli. Tuli Tampereelle 1858. Kotoisin Tukholmasta.
Wetterstrand, G.W.	Ammatti tuntematon. Otettiin Suomen kansalaiseksi vuonna 1890.
Wilen, Amalia	Mamselli. Tuli Tampereelle vuonna 1883.
Wissberg, Augusta Fredrika	Instrumentintekijän leski. Asui Tampereella 1850-luvulla.
Wissberg, Carl Fredrik	Instrumentintekijä. Asui Tampereella 1850-luvulla ja kuollut ennen vuotta 1855. Naimisissa Augusta Wissbergin kanssa.
Wrändström, Paul Fredrik	Tapetintekijä. Tuli Tampereelle 1852. Kotoisin Tukholmasta.
Wärngren, Laura.	Ammatti tuntematon. Asui Kyttälän kaupunginosassa 1880–90 –lukujen vaihteessa.

- Åberg, Hugo** Pellavatehtaan konepajan tai valimon työntekijä 1890-luvulla.
- Åberg, Knut Walfrid** Maalarinkisälli. Tuli Tampereelle vuonna 1884
- Ågren, Emma Charlotta Carolina** Tuli Tampereelle vuonna 1887.
- Åkermann, Anders Edward** Työntekijä. Tuli Tampereelle vuonna 1884.
- Årberg, G.** Työmestari. Oli töissä Pellavatehtaan konepajassa 1890-luvulla.

ITALIALAISIA:

- Pascolotti, P.** Tehtaantarkastaja. Asui Tampereella 1882–1886. Todennäköisesti italialainen.
- Pelizza, Giuseppe** Posetiivinsoittaja. Oleskeli Tampereella 1890-luvun alussa ja meni naimisiin paikallisen naisen kanssa.

TANSKALAISIA:

- Jepsen, O.W.** Kauppias. Sai vuonna 1898 valtuustolta luvan harjoittaa kaupungissa tehdas- ja kauppaliikettä.
- Klintrup, Karl Elisius** Oluenpanija. Sai kaupunginvaltuustolta luvan kaljan valmistukseen ja myyntiin 1897. Otettiin samana vuonna Suomen kansalaiseksi.
- Rasmussen, Niels** Valokuvaaja. Toimi Tampereella 1886–1911. Kuoli vuonna 1911. Kotoisin Tanskan Grönholtista.

NORJALAISIA:

- Adolfsson, J. P.** Sahatyöläinen. Meni naimisiin suomalaisen naisen kanssa 1886.
- Boe, R.** Kauppias. Muutti Tampereelle 1880-luvulla ja asui kaupungissa pitkälle 1900-luvulle.
- Freng, Sigvald A.** Lääkäri. Asui ja toimi Tampereella 1890-luvun alusta lähtien. Otettiin Suomen kansalaiseksi 1898.

Nordström, Karl Nikodmeus	Tuli Tampereelle vuonna 1884.
Olsen, Olof	Nuorallakävelijä (equilibristen). Asui Tampereella vuonna 1853.
Pay, E. M.	Kauppias. Sai valtuustolta luvan kaupan harjoittamiseen vuonna 1890.
Schmidt, Pauline Wilhelmine	Taikuri, valokuvaaja. Valokuvaaja N. Rasmussenin vaimo. Tuli Tampereelle Ruotsin kautta vuonna 1888.

BALTTEJA JA VIROLAISIA³⁴⁶:

Färm, Otiliana	Saapui Tampereelle vuonna 1850 Räävelistä.
Hamberg, Carolina Wilhelmina	Saapui Tampereelle 1850 Räävelistä.
Katolinsky, Anna	Kortintekijän kisällin vaimo. Tuli Tampereelle yhdessä poikansa kanssa vuonna 1880.
Kruhming, Adam	Ammatti tuntematon. Mahdollisesti von Nottbeckien perheen palveluskuntaa. Saapui Tampereelle vuonna 1850 Liivinmaan Thealista.
Kruhming, Fritz	Ammatti tuntematon. Mahdollisesti von Nottbeckien perheen palveluskuntaa. Saapui Tampereelle vuonna 1850 Liivinmaan Thealista. Todennäköisesti A. Kruhmingin veli.
Leksis, Karl	Von Nottbeckien pikentti, lasinleikkaaja. Toimi von Nottbeckien palveluksessa 1880–90 –luvulla, jonka jälkeen ryhtyi lasinleikkaajaksi ja jäi asumaan Tampereelle. Otettiin Suomen kansalaiseksi 1898. Kotoisin Liivinmaalta.
Mengden, Constance Marie Elise von	W. von Nottbeckin vaimo, kreivitär. Syntyisin Liivinmaalta. Baltian saksalainen.
Möller, Georg von	Entinen Venäjän armeijan sotilas. Asui talvisin Tampereella 1850-luvulta kuolemaansa, vuoteen 1867 asti. Baltian saksalainen Latviasta.
Nottbeck, Alexander von	W. von Nottbeckin poika.
Nottbeck, Carl von	Insinööri. W. von Nottbeckin vanhin poika.

³⁴⁶ Olen sisällyttänyt tähän kansallisuusryhmään Baltian maiden sekä Viron alueelta Tampereelle tulleet henkilöt joihin lukeutui kansallisuudeltaan niin saksalaisia, venäläisiä, latvialaisia, liettualaisia kuin virolaisiakin henkilöitä.

Nottbeck, Ernst von	W. von Nottbeckin nuorin poika. Puukotettiin kuoliaaksi Näsijärven jäällä jouluna 1885.
Nottbeck, Edvard von	W. von Nottbeckin poika.
Nottbeck, Peter von	W. von Nottbeckin poika
Nottbeck, Wilhelm Fredrik von	W. von Nottbeckin poika.
Nottbeck, Wihelm von	Tehtailija, aatelinen. Asui Tampereella vuodesta 1836 aina kuolemaansa, vuoteen 1890 saakka. Baltian saksalainen.
Rheintal, Nikolai	Puutarhuri. Toimi von Nottbeckien palveluksessa vuodesta 1856 aina kuolemaansa, vuoteen 1879 asti. Kotoisin Liivinmaan Thealista.
Slade, Petter	Puutarhuri ja leipuri. Asui kaupungissa 1880-luvulta alkaen. Kotoisin Liivinmaalta.
Taubenheim, Maria Wilhelmina	Saapui Tampereelle 1858 Räävelistä.
Zihrull (Leivo), Fritz	Von Nottbeckien kuski 1800–1900 –lukujen vaihteessa. Meni 1898 naimisiin suomalaisen naisen kanssa.

UNKARILAISIA:

Fodor, Istvan von	Teknikko. Oli mukana asentamassa sähkövalaistusta Finlaysonin puuvillatehtaaseen 1880-luvun alussa.
Preisz, Maurice	Muusikko. Mahdollisesti unkarinsaksalainen. Tuli Suomeen Budapestista ja soitti Tampereen Orkesteriyhdistyksessä vuosina 1897–98.
Szinnyei, József	Kielentutkija ja akateemikko. Ei varsinaisesti asunut Tampereella, mutta vieraili kaupungissa ja meni siellä naimisiin Hilma Leanna Rosendalin kanssa.

SVEITSILÄISIÄ:

Renggli, Josef	Insinööri, Arkkitehti. Toimi puuvillatehtaan palveluksessa 1892–1907
-----------------------	--

AFRIKKALAISIA:

Clay, Rosa Kansakoulun opettajatar. Toimi Tampereella 1901–1904. Kotoisin nykyisen Namibian alueelta, tuli Suomeen lapsena lähetystyöntekijäperheen adoptoituksi.

ALKUPERÄ TUNTEMATON:

Binks, William Ammatti tuntematon. Todennäköisesti englantilainen. Asui Tampereella 1870-luvulla ja muutti pois vuonna 1879.

Brickel, B. Hatuntekijä. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Burckart, F. Konesepä. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Deutgen, A. E Ammatti tuntematon. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Durchmann, J. Th Insinööri. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Enderlein, H Työmestari. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Faittas Englantilaisen Henry Brundretin vaimo. Nimi mahdollisesti suomalaisen kirjurin asiakirjoihin väärin kirjoittama.

Heerman, Hugo Konttoristi. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Janiad, Jan Von Nottbeckien pikentti 1800–1900 –lukujen vaihteessa. Mahdollisesti virolainen.

Kosig, G Muusikko. Asui kaupungissa 1880-luvulla. Todennäköisesti saksalainen.

Laibert, Wilhelm Edvard Kirjanpainaja. Kuoli Tampereella vuonna 1873, 36-vuotiaana asuttuaan kaupungissa joitakin vuosia.

Lischin, J Vuokraaja. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Lischitski, J. Parturi. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

Lod	Muusikko. Mahdollisesti saksalainen. Vaimo Eva Lod. Asui Tampereella 1860–70 –lukujen vaihteessa.
Packendorff, R	Työestari. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Paul, M	Muusikko, koti- ja ulkomaalaisten muusikoiden agentti Tampereella. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Pousar, K. F	Kauppias. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Rall, B	Muusikko. Asui kaupungissa 1880-luvulla. Todennäköisesti saksalainen.
Rosnell, J. W	Mestari. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Röser, P	Appretuurimestari. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Sandler, Christian	Von Nottbeckien kuskin apulainen 1800–1900 –lukujen vaihteessa.
Scharlau, K	Muusikko. Asui kaupungissa 1880-luvulla. Todennäköisesti saksalainen.
Sontag, L	Ammatti tuntematon. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Stahl, K	Muusikko. Asui kaupungissa 1880-luvulla. Todennäköisesti saksalainen.
Trebbe, A	Levyseppä. Asui kaupungissa 1880-luvulla.
Isferson	Valokuvaaja. Haki Suomen kansalaisuutta 1881.
Sakarov, Katarina	Kauppiaanleski. Kuoli 1867.
Taube, Carl Edvard	Tiilitehtaan ylitarkastaja. Asui Tampereella 1850-luvulla. Joko baltiansaksalainen tai venäläinen.
Uidu, Peter	Von Nottbeckien Milavidan pikentti 1800–1900-lukujen vaihteessa. Mahdollisesti virolainen.
Zanzen, A. von	Tulliekspediööri. Asui kaupungissa 1880-luvulla.

